

کتاب شناسی تجربید الاعتقاد

المتكلمين لما عرفوا اول فاعلم ان الحركة حال حصولها في
 المستقل عن معدومة عنه ممكنه في كل الجسم في ان حركته في
 المكان الثاني حيث معدوم عنه ممكن له فهو كال انشاء الجسم في
 تلك الحال بالقوة في المكان الثاني لكن الحركة اسبق الكمال في الحركة
 كما في اول ما لا تقوم لعنى الجسم الذي هو بالقوة في المكان الثاني
 واما قد ناضوا في حركات الحركة فغادق تابر الكمال في ان
 جميع الكمال اذا حصل خرج دور الكمال من القوة الى الفعل وهذا
 الكمال من حيث انه كمال مستلزم كون ذى الكمال بالقوة واما الثاني
 فان المتكلمين قالوا البيت للحركة هي الحصة في المكان الاول لان الجسم
 لم يتحرك بعد ولا انتظت بين الاول والثاني والالم يكن ما في حصة
 ثانياً مثلاً في الحصة في المكان الثاني لا غير ذلك وجوده في حركته
اقول اتصور ان العقل ادعى ان الحركة موجودة ولا عا لضرورتها
 ذلك وخالفهم جماعة من القدماء الذين وابتاعوا انما البيت
 موجودة واستدلوا على ذلك بجواب اخر فان الحركة لو كانت موجودة
 لكانت اما منقسمة فكون الماضي غير المستقبل او غير منقسمة فيلزم انها
 من الاجزاء التي لا تجزأ او الازمان المطلق الثاني ان الحركة ليست هي
 الحصة في المكان بل كل ان الجسم حيزاً لم يتحرك بعد وان كان الثاني
 لان الحركة انتهت وانقطعت ولا الجسم في المنقطع تحقق حيزه معاً الى وجود
 فلا يكون موجودة البتة ان الحركة ليست واحدة فلا يكون موجودة
 وهذه الاستدلالات في مقاملة الحكم الضرورية فلا يكون موجودة **قال**
 سفة علم الهيئة والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال

مراد بقوله

٧٢٧

مراد
اعناه الله

بركى از نسخه كهن و بسيار نفيس شرح تجريد الاعتقاد
 علامه حلى ، مورخ ٧٢١ ق ، نسخه شماره ٧٢٦ اين كتابخانه بزرگ

تحقيق :
 على صدر ابي خوي
 به كوشش :
 سيد محمود مرعشى نجفى

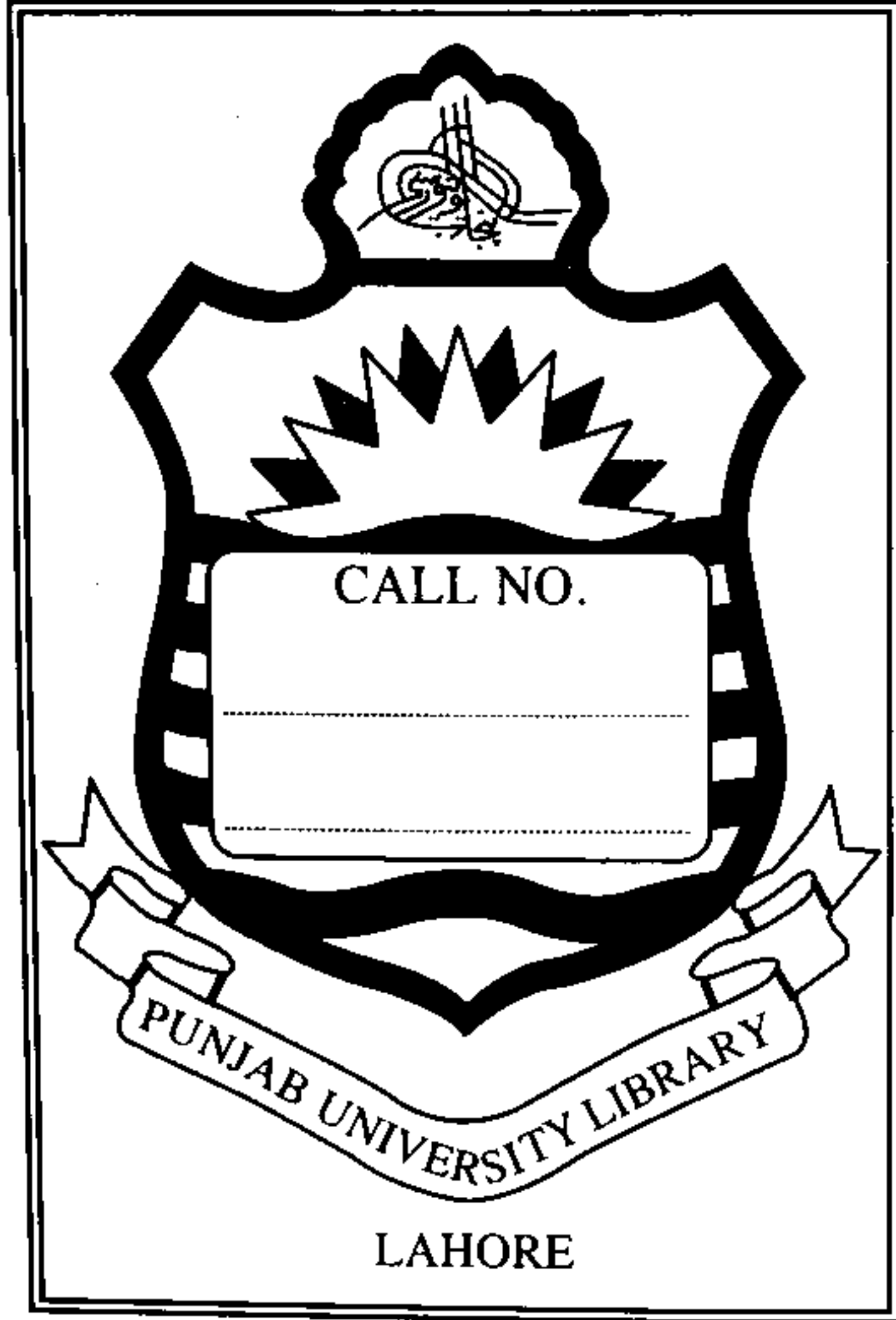

ذخیرہ پروفیسر محمد اقبال مجددی

جو 2014ء میں پنجاب یونیورسٹی لائبریری کو

ہدیہ کیا گیا۔

۴

۹۵۱۲

کتابشناسی

تجدید الاعتقاد

تحقیق

علی صدراپی خوبی

به کوشش:

د. سید محمود مرعشی نجفی

صدرائی خوئی، علی، ۱۳۴۲ش -

کتاب‌شناسی تجرید الاعتقاد / تألیف علی صدرائی خوئی؛ به کوشش د. سید محمود مرعشی نجفی، - قم؛
کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره) «گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی»، ۱۴۲۴ق. =
۲۰۰۳م. = ۱۳۸۲ش.
۲۳۲ ص.

ISBN 964-6121-98-5

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ق. کتاب‌شناسی. ۲. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ق. - تجرید الکلام فی تحریر عقاید الاسلام. ۳. کلام شیعه - امامیه - کتاب‌شناسی. الف. صدرائی خوئی، علی، ۱۳۴۲ش - مؤلف. ب. مرعشی نجفی، سید محمود، ۱۳۲۰ش - به کوشش. ج. کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره) «گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی». د. عنوان.
Z8874 / ص ۴ ک ۲
۱۶/۲۹۷

۱۸۷۴-۸۲م

کتابخانه ملی ایران

کتاب‌شناسی تجرید الاعتقاد

تألیف: علی صدرائی خوئی

به کوشش: د. سید محمود مرعشی نجفی

ناشر: کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره)

«گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی» - قم - ایران

نوبت چاپ: اول، ۱۴۲۴ق / ۱۳۸۲ش / ۲۰۰۳م

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: ستاره - قم

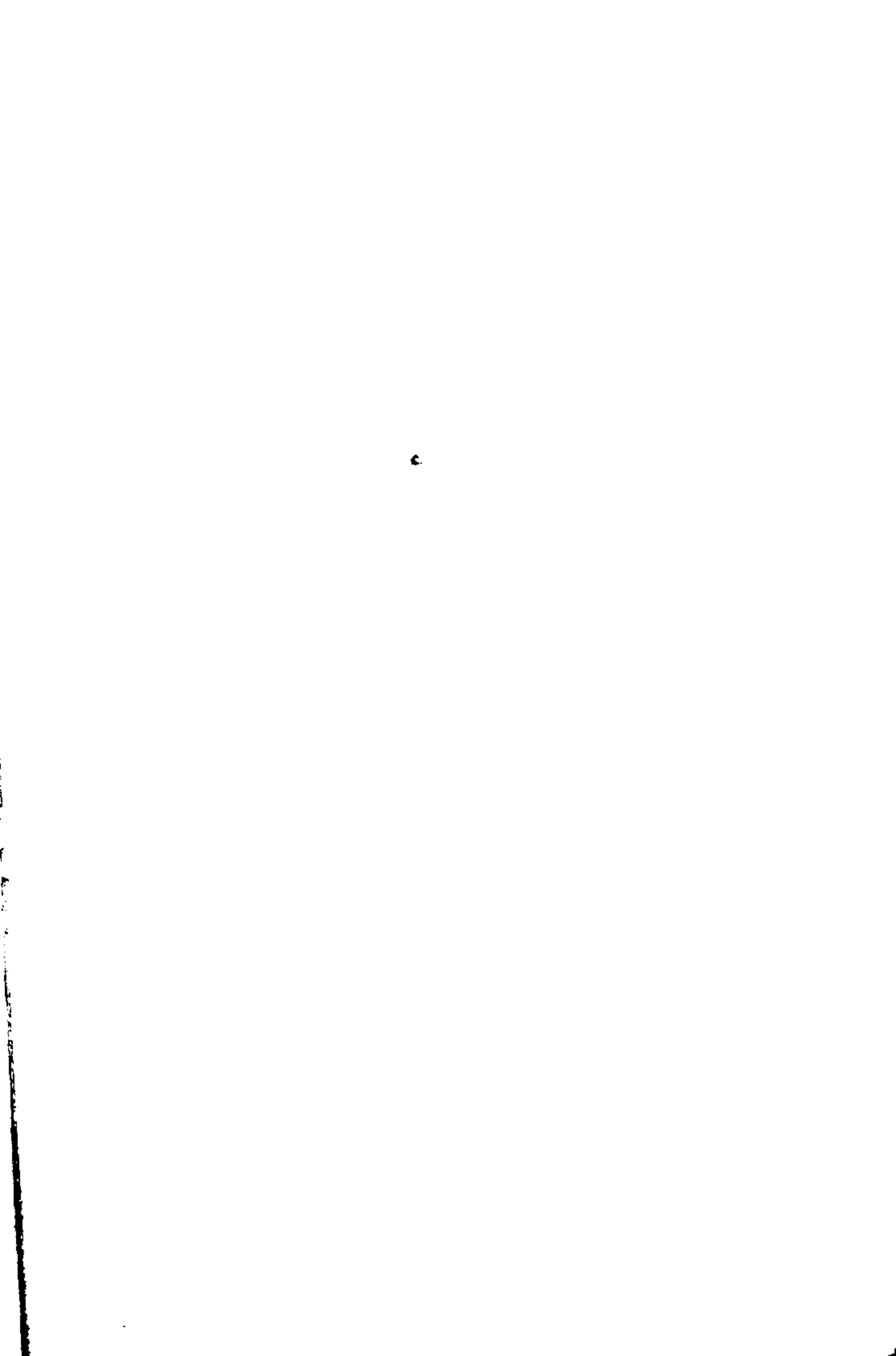
لیتوگرافی: تیزهوش

شابک: ۹۸-۵-۶۱۲۱-۶۶۴

Ayatallah Mar'ashi Najafi St., Qom 37157, I.R.IRAN
Tel: + 98 (251) 7741970-78; Fax: + 98 (251) 7743637

<http://www.marashilibrary.org>
E-mail: info@marashilibrary.org

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	تجرید المنطق
۱۶	حاشیه تجرید المنطق، دشتکی
۱۶	الجوهر النضید فی شرح منطق التجرید
۱۸	حاشیه جوهر النضید
۱۸	شرح جوهر النضید
۱۹	تجرید الاعتقاد
۲۵	ترجمه‌های منظوم تجرید الاعتقاد
۳۰	حواشی تجرید الاعتقاد

شرح تجرید الاعتقاد

۳۵	کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد
۳۸	حواشی کشف المراد
۴۲	شرح قدیم
۴۴	حاشیه جرجانی بر شرح قدیم
۴۷	حواشی حاشیه جرجانی
۵۵	سایر حواشی شرح قدیم

- ۵۹ ..... شرح قوشچی (شرح جدید)
- ۶۳ ..... طبقات الجلالیة و الصدرية
- ۶۴ ..... حاشیة قدیم دوانی
- ۶۹ ..... حواشی حاشیة قدیم دوانی
- ۸۵ ..... حاشیة قدیم دشتکی بر شرح قوشچی
- ۸۷ ..... حواشی حاشیة قدیم سید صدر
- ۸۹ ..... حاشیة جدید دوانی بر شرح قوشچی
- ۹۰ ..... حاشیة جدید دشتکی بر شرح قوشچی
- ۹۳ ..... حاشیة سوم دوانی بر شرح قوشچی (حاشیة اجد)
- ۹۵ ..... حاشیة غیاث الدین منصور بر شرح قوشچی
- ۹۷ ..... حاشیة خفری بر شرح تجرید قوشچی
- ۱۰۲ ..... حواشی حاشیة خفری بر شرح تجرید قوشچی
- ۱۲۱ ..... حاشیة آقا جمال خوانساری بر حاشیة خفری
- ۱۲۵ ..... حواشی حاشیة آقا جمال خوانساری بر حاشیة خفری
- ۱۳۰ ..... حواشی میر احمد علوی عاملی
- ۱۳۰ ..... عقد الجواهر المتعلقة بكتاب التجريد الزاخر
- ۱۳۰ ..... روضة المتقين
- ۱۳۱ ..... حاشیه بر حاشیة قدیمه بر شرح تجرید
- ۱۳۲ ..... ریاض القدس
- ۱۳۲ ..... مصابیح القدس (تعليقة القدسية)
- ۱۳۳ ..... حظيرة الانس من اركان رياض القدس
- ۱۳۴ ..... حاشیه شرح تجرید

۱۳۵	سایر حواشی شرح قوشچی
۱۶۱	شوارق الالهام فی شرح تجرید الکلام
۱۶۶	حواشی شوارق الالهام
۱۷۱	سایر شروح تجرید الاعتقاد
۱۷۱	شرح تجرید الاعتقاد، فاضل نیشابوری
۱۷۲	تفرید الاعتماد، اسفرائینی
۱۷۴	تحریر تجرید العقائد، نیریزی
۱۷۵	ایضاح مشکلات التوحید فی حل معضلات التجرید
۱۷۶	مشارق الالهام فی شرح تجرید الکلام
۱۷۷	البراهین القاطعة فی شرح تجرید العقائد الساطعة
۱۷۸	کشف المرام فی شرح تجرید الکلام
۱۷۹	شرح تجرید العقائد، آباهای
۱۷۹	ایضاح المقاصد فی ترجمة تجرید العقاید
۱۸۰	المفید فی شرح تجرید
۱۸۱	شرح تجرید الاعتقاد، شاخنی قائنی
۱۸۱	تسدید النقائد فی شرح تجرید العقائد
۱۸۱	شرح تجرید الاعتقاد، بابرتی حنفی
۱۸۱	شرح تجرید الاعتقاد، عاملی
۱۸۱	شرح تجرید الاعتقاد، خضر شاه
۱۸۱	شرح تجرید العقائد، یزدی
۱۸۲	شرح تجرید العقائد، سماوی صنعانی
۱۸۲	الدرالنضید فی شرح التجرید
۱۸۲	مجمع الفوائد

۱۸۲	التحریر فی شرح التجرید
۱۸۲	القول السدید فی شرح التجرید
۱۸۳	شروح فارسی تجرید الاعتقاد
۱۸۳	تحفة شاهی و عطیة الهی
۱۸۴	شرح تجرید الاعتقاد، سمنانی
۱۸۴	شرح تجرید الاعتقاد، تبریزی
۱۸۵	علاقة التجرید، علوی عاملی
۱۸۶	شرح تجرید الاعتقاد، تنکابنی
۱۸۶	شرح تجرید الاعتقاد، مامقانی
۱۸۶	طریق الرشاد، برومند
۱۸۶	شرح جامع تجرید الاعتقاد، امینی
۱۸۷	حاشیة شرح تجرید، استرآبادی
۱۸۸	شروح ناشناخته
۱۹۱	حواشی ناشناخته
۱۹۵	چند حاشیه بر شروح نامعلوم

فهارس

۱۹۹	فهرست مؤلفین
۲۰۵	فهرست کتابها
۲۱۵	فهرست آغاز کتابها
۲۲۵	فهرست انجام کتابها

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين
أبي القاسم محمد و آله الطاهرين .

انسانها با عقیده زنده‌اند و با از بین رفتن عقیده و هویت، از بین می‌روند.
بالاترین وحدت بین ملتها، وحدت در اندیشه و عقیده است. همیشه انسان
به دنبال آرمان برتر بوده و می‌خواهد خود را از افکار خطا و به دور از
واقعیت، دور سازد. هرچند خلاصی از چنگ اوهام و غلط‌اندازی‌های
ابلیس برای کمتر کسی میسر شده است.

از جمله بزرگانی که کوشیده تا غبار پندار و وهم را از آینه عقاید بزدايد و
حقایق واقعی را به انسانها بنمایاند، دانشمند شهیر، متکلم برجسته، عارف از
خود رسته، فیلسوف به حق پیوسته، خواجه نصیرالدین طوسی
(متوفای ۶۷۲ق) است. شهرت علمی و جهانی او ما را از هرگونه توضیحی
در شرح حالش بی‌نیاز می‌سازد. آنچه در این مقام مورد نظر است یکی از
تألیفات گرانسنگ کلامی اوست که بعد از وی تأثیری شگرف بر اندیشه

آیندگان نهاد. این کتاب که مانند سایر آثار خواجه بر تارك علم و استدلال می درخشد، کتاب تجرید الاعتقاد است.

این کتاب از بدو تألیف تاکنون قریب به نه قرن مدار فکری عامه و خاصه گردیده و پیوسته مورد استفاده اندیشمندان و دین پژوهان بوده است. خواجه خود درباره انگیزه تألیف این کتاب در مقدمه مختصر آن چنین می گوید:

أما بعد حمد واجب الوجود علی نعمائه والصلاة والسلام علی سید
 أنبیائه محمد المصطفی و علی أکرم أمائه، فإنني مجیب إلی ما سئلت
 من تحریر مسائل الکلام و ترتیبها علی أبلغ نظام مشیراً إلی غرر
 فوائد الاعتقاد و نکت مسائل الاجتهاد ممّا قادني الدلیل إلیه و قوی
 اعتقادی علیه و سمّيته بتجرید الاعتقاد والله أسأل العصمة والسداد
 و أن يجعله ذخراً لیوم المعاد.

علامه حلی که افتخار شاگردی خواجه را دارد در مورد استاد و کتابش چنین می نویسد:

والان حیث وفقنا الله تعالی للاستفادة من مولانا الأفضل العالم الاكمل
 نصیر الملة والحق والدين محمد بن محمد بن الحسن الطوسي
 - قدس الله تعالی روحه الزكية - في العلوم الإلهية والمعارف العقلية
 و وجدناه راكباً نهج التحقيق سالکاً جدد التدقیق معرضاً عن سبیل
 المغالبة، تاركاً طریق المغالطة تتبعنا مطارح أقدامه في نقضه
 و إبرامه.

و لما عرج إلی جوار الرحمان و نزل بساحة الرضوان، وجدنا كتابه
 الموسوم بتجرید الاعتقاد قد بلغ فيه أقصى المراد و جمع جلّ مسائل

الكلام على أبلغ نظام كما ذكر في خطبته و أشار في ديباجته إلا أنه أوجز ألفاظه في الغاية و بلغ في إيراد المعانى إلى طرف النهاية^١ .

وفاضل قوشچی باينکه از جهت مذهب مخالف خواجه است، اما در مدح خواجه و همچنين کتاب تجريد الاعتقاد در مقدمه شرح خود چنین می آورد:

و إن کتاب التجريد الذي صَنَّفَه في هذا الفن المولى الأعظم و الحبر المعظم قدوة العلماء الراسخين أسوة الحكماء المتألهين نصير الحق والدين محمد بن محمد الطوسي - قدس الله نفسه و روح رسمه - ، تصنيف مخزون بالعجائب و تأليف مشحون بالغرائب فهو و إن كان صغير الحجم ، و جيز النظم فهو كثير العلم ، عظيم الاسم ، جليل البيان ، رفيع المكان ، حسن النظام مقبول الائمة العظام لم تظفر بمثله علماء الأعصار و لم يشبه الفضلاء في القرون و الأدوار ، مشتمل على إشارات إلى مطالب هي الأُمَّهات ، مشحون بتنبیيات على مباحث هي المَهَمات ، مملؤ بجواهر کلها كالنصوص و محتو على كلمات يجري أكثرها مجرى النصوص ، متضمن لبيانات معجزة في عبارات موجزة و تلويحات رائقة لكلمات شائقة و هو في الاشتهار كالشمس في رابعة النهار . ثم إن كثيراً من العلماء و جَّهوا نظرهم إلى شرح هذا الكتاب و نشر معانيه . . . و مع ذلك كان كثيرٌ من مخفيات رموز ذلك الكتاب باقياً على حيالها .

لأنه كتابٌ غريبٌ في صنعته عجيبٌ في وشيته تضاهي الألفاظ

لغاية إيجازه و يحاكي إلعجاز في إظهار المقصود و إبرازه
لا ينكشف معناه إلا للأوحدی الفضلاء و لا يتضح مغزاه إلا للألمعي
من الأذكياء.^۱

ما از آوردن نظریات سایر اندیشمندان درباره مؤلف و کتابش، به جهت
دوری از طولانی شدن کلام خودداری می‌نماییم.

۴

شروح و حواشی تجرید

این کتاب بعد از تألیف، در حوزه درسی عالمان و دانش پژوهان مورد
تدریس و تدقیق قرار گرفته و دهها شرح و صدها حاشیه بر آن نوشته شده است.
هر دانشمند صاحب عقیده‌ای به جای پرداختن به تصنیف کتابی مستقل
در کلام، به نوشتن شرح یا حاشیه‌ای بر تجرید اکتفا می‌نمود. و در حقیقت
شروح و حواشی این کتاب، تاریخ علم کلام و تطور اندیشه در میان
مسلمانان است.

بنابه کاوشی که در این نوشتار به عمل آمده تعداد شروح و حاشیه‌هایی که
تاکنون بر تجرید الاعتقاد نوشته شده چنین است:

- * شروح و حواشی تجرید المنطق شش عدد،
- * حواشی تجرید نه عدد،
- * شروح تجرید چهل و یک عدد،
- * حواشی شروح تجرید صد و هشتاد و سه عدد،

- * حواشی کشف المراد ده عدد،
- * حواشی شرح قدیم سی و شش عدد،
- * حواشی حاشیه جرجانی بر شرح قدیم بیست و شش عدد،
- * حواشی شرح جدید صد و هفده عدد،
- * حواشی حاشیه قدیم دوانی بر شرح قوشچی بیست و سه عدد،
- * حواشی حاشیه خفری بر شرح قوشچی سی و یک عدد،
- * حواشی شوارق الالهام یازده عدد،
- * مجموع شروح و حواشی معرفی شده در این نوشته دویست و سی و یک عدد،

* مجموع نسخه‌های خطی معرفی شده از این شروح و حواشی ششصد و دوازده نسخه.

همچنان که ملاحظه می‌شود، از میان شروح، تسدید القواعد معروف به شرح قدیم و کشف المراد علامه حلی و شرح قوشچی معروف به شرح جدید و شوارق الالهام فیاض لاهیجی، بیشتر از دیگر شروح مورد توجه صاحب نظران قرار گرفته است.

و از میان حواشی، حاشیه جرجانی بر شرح قدیم و حاشیه قدیم دوانی و حاشیه خفری بر شرح جدید، بیشتر از دیگر حواشی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. اهمیت این حواشی در این است که در آنها مسائل متعددی در خداشناسی و جهان بینی اسلامی مورد بحث و بررسی دانشمندان قرار گرفته است.

مسائل کلامی که امروزه از ابعاد مختلفی مورد بررسی قرار می‌گیرد و صاحب نظران گمان می‌کنند که دانشمندان اسلامی در این مسائل بحث

که در حدیثی که در این مورد نقل شده و خبر قدس گرفته است.

میرزا حسن صاحب کتاب «تذکره نوری» در شرح و توضیحی که در موضوع این نوشته است، در مقدمه آن در مواردی که بعضی از این آثار توجه بیشتری مساوی کرده اند، در حدیث و روایت تصحیح و تحقیق این آثار در دستور کار خود قرار داده اند و در این باره بعضی از این آثار هموار کرده اند.

نویسندگان در حدیث که تحت این آثار چگونه به صورت دستنویس باقی مانده و در حدیثی که در چهار جلد از آنها منتشر شده است.

در اینجا لازم می آید که از عنایت نویسنده محترم کتابخانه حضرت زین العابدین (ع) مرعشی نجفی قدس سره، دانشمند گرانمایه حجت الاسلام والمسلمین دکتر حاج سید محمود مرعشی نجفی که نشر این اثر را در دستور کار کتابخانه قرار داده اند و همچنین سرور گرامی فاضل فرزانه جناب آقای محمد اسفندیاری که زمینه نشر این اثر را به صورت کتاب هموار نمودند، کمال سپاس و تشکر را دارم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

۱. تجريد المنطق

خواجه نصير مقدمه‌ای بر تجريد الاعتقاد نگاشته، پيرامون مسائل منطقی كه در علم كلام كار برد دارند و آن را تجريد المنطق نامیده است. او این كتاب را در يك مقدمه و نه فصل قرار داده:

بسمله، نحمد الله حمد الشاكرين و نصلی علی محمد و آله الطاهرين
و بعد فانا اردنا ان نجرد اصول المنطق و مسائله علی الترتيب،
و نكسوها حلیتی الايحاز و التهذيب تجريداً يتسير للحافظ تكرارها
و لا يتعسر علی الضابط تذكارها، فجعلنا تلك الاصول مرتبة فی
تسعة فصول:

۱- فی مدخل هذا العلم

۲- فی المقولات

۳- فی القضايا

۴- فی القياس

۵- فی البرهان و الحدّ

۶- فی الجدل

۷- فی المغالطة

۸- فی الخطابة

۹- فی الشعر

نسخه‌ها:

○ ملک تهران: مجموعه ش ۶۴۰، محمد بن ابی طیب خادم،
رمضان ۶۵۶ (فهرست ۱۲۵/۵).

چاپ:

* تهران، ۱۳۱۱ ق، سنگی وزیری خط محمد صادق بن
محمد رضا تویسرکانی، با جوهر النضید در یک جلد.

۲. حاشیة تجرید المنطق (عربی)

از: امیر سید صدرالدین محمد دشتکی شیرازی (مقتول در ۹۰۳ ق)

آغاز نسخه: فی المقالة الثانية فانها فی احوال القضية و هی
مادة القياس...

انجام: فاذا جاز سلبه عن الرومی بالامکان صار سلبها ايضاً
كذلك مع أنه ذكر انه ممتنع لامتناع سلب الشئ عن نفسه.
نسخه:

○ مرعشی (ش ۱۷۰۱) از آغاز افتادگی دارد، آغاز و انجام
برابر نمونه، عنوان معرفی: حاشیة تجرید الکلام، محمد
حسن بن غلام حسین، محرم ۹۰۸ در مشهد مقدس، ۱۲۱
برگ، (فهرست ۹۵/۵).

۳. الجوهر النضید فی شرح منطق التجرید (عربی)

از: علامه حسن بن یوسف بن مطهر حلی (۷۲۶ ق)

این شرح اولین شرح می‌باشد و با عناوین قال، اقول برگزار

شده است.

آغاز: الحمد لله المتفرد بوجوب الوجود المتوحد بالكرم
والجود.

انجام: كما امکن ضبط المواضع فی الصناعتین الاولیین و
لیکن هذا آخر ما نوردہ فی شرح الكتاب.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۴۶۸۰) آغاز و انجام برابر نمونه، محسن بن
محمد بن سعید خبوشانی، محرم ۱۱۱۵ق، ۱۴۶ برگ،
(فهرست ۲۶۸/۱۲).

○ مرعشی (ش ۵۹۱۳) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب،
در اول نسخه تملک اسماعیل بن محمود کربلایی در سال
۱۷۴ق، ۱۹۰ برگ، (فهرست ۲۹۳/۱۵)، دانشگاه
(ش ۷۴۱۳):

○ مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (سپهسالار سابق) (ش
۷۵۵۷) بدون تاریخ کاتب، بی‌کا.

○ قاهره، دارالکتب الازهر، (ش ۲۳۴۳)، بی‌کا، بدون تاریخ
کاتب، تا اول فصل ۸ را دارد، ۱۴۴ برگ ص ۵۴۴، ۱۸
سطر (فهرست فواد سید ۴۲۳۱/۱ که با عنوان الجوهر الفرید
فی شرح کتاب التجرید معرفی شده و آغازش با آغاز درج شده
برابر است).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۴۰) آغاز و انجام برابر نمونه،
به خط منصور، ۱۰۹۵، ۱۸ سطر، ۱۸۱ برگ (فهرست ۳۷۰/۴)

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۴۲) آغاز برابر نمونه، بی‌کا، بدون تاریخ کاتب، ۱۴ و ۱۵ سطر، ۱۶ برگ (فهرست ۳۷۰/۴).

چاپها:

○ تهران، ۱۳۱۱ ق، سنگی، وزیری، خط محمد صادق بن محمد رضا توپسرکانی.

○ قم، انتشارات بیدار، ۱۳۶۳ ق، به همراه حواشی محمد طاهر طبرسی کلاردشتی و رساله تصور و تصدیق ملاصدرا شیرازی.

۴. حاشیه جوهر النضید

از: محمد طاهر طبرسی کلاردشتی

این حواشی در هامش جوهر النضید به چاپ رسیده است.^۱

۵. شرح جوهر النضید (عربی)

از: حاج محمود بن محمد بن محمود نیریزی شیرازی معروف به محقق

نیریزی (زنده در سال ۹۲۲ ق)

شرح مزجی مفصلی است که مؤلف آن را در اصفهان شروع و

در قزوین روز سه شنبه ۲۳ ذیحجه ۹۱۳ به پایان رسانیده و به

امیر نظام الدین محمود هدیه نموده است (الذریعه ۱۳/۱۴۰ -

۱۴۱) نیریزی شرحی نیز بر بخش کلام تجرید دارد که با

عنوان تحریر تجرید العقاید معرفی خواهد شد.

(الذریعه ۱۳/۱۴۰-۱۴۱؛ فهرست مجلس ۲۱۰۷/۱۰).

۱. قم، انتشارات بیدار، ۱۳۶۳ ق.

۶. تجرید الاعتقاد^۱

نام کتاب

با اینکه خواجه خود در مقدمه کوتاهش، نام کتاب را معین نموده ولی پس از وی به علت اشتباه کاتبان و ناسخان، نام آن به صورتهای ذیل نقل شده است:

تجرید الاعتقاد^۲

تجرید الکلام فی تحریر عقائد الاسلام^۳

تجرید الکلام^۴

تجرید العقائد^۵

تجرید القواعد^۶

استاد علامه حسن حسن زاده آملی در مقدمه خود بر کشف المراد

۱. الذریعه ۳/۳۵۲، کشف الظنون ۱/۳۴۶، التراث العربی ۱/۴۳۸-۴۳۹.

۲- الذریعه ۳/۳۵۱. ۳- الذریعه ۳/۳۵۲.

۴- کشف الظنون ۱/۳۴۶.

۵- سرگذشت و عقائد فلسفی خواجه نصیرالدین طوسی ص ۱۷۶.

۶- مقدمه کشف المراد چاپ دفتر انتشارات اسلامی، ص ۱۲.

پیرامون نام کتاب و اینکه نام آن تجرید الاعتقاد است نه اسم دیگر،
چنین می فرماید:

النسخ الأصلية كلها ناصّة من غير التباس على قوله وسميته
بتجرید الاعتقاد او وسمته بتجرید الاعتقاد، حتى ان النسخة الاولى
بل اكثر النسخ صريحة على التجريد. على أن تسمية العلامة شرحه
بكشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد و هو تلميذه و كذلك كلام
الخواجه تسجيلاً و سميته بتجرید الاعتقاد والله اسأل العصمة
والسداد و ان يجعله ذخراً ليوم المعاد، و كذلك تسمية شمس الدين
الاسفراينى شرحه بتعريف الاعتماد في شرح تجريد الاعتقاد كلها
ينادى بأن الكتاب موسوم بتجرید الاعتقاد لا تجريد العقائد
او القواعد.

فصول کتاب

خواجه بعد از دیباچه کوتاهی در حمد و ثنای الهی و بیان سبب تألیف
کتاب و روش خود در تألیف آن، کتابش را در شش مقصد و هر مقصد شامل
چند فصل و هر فصل در چند مسئله قرار داده است.

تعداد فصول کتاب یازده فصل در دویست و بیست و پنج مسأله می باشد.

امور عامه: هفتاد و پنج مسأله.

طبیعیات: هفتاد و چهار مسأله.

الهیات: هفتاد و شش مسأله.

فهرست مطالب مقاصد و فصول کتاب چنین است:

مقدمه: که تمامی آن در صفحه اول نقل شد.

المقصد الاول: فی الامور العامه و فيه فصول:

فصل یک: فی الوجود و العدم، ۴۷ مسأله.

فصل دو: فی الماهية و لواحقها، ۱۱ مسأله.

فصل سه: فی العلة و المعلول، ۱۷ مسأله.

المقصد الثاني: فی الجواهر و الاعراض و فيه فصول:

فصل یک: فی الجواهر، ۱۱ مسأله.

فصل دو: فی الاجسام، ۳ مسأله.

فصل سه: فی بقية احكام الاجسام، ۶ مسأله.

فصل چهار: فی الجواهر المجردة، ۱۴ مسأله.

فصل پنج: فی الاعراض، ۴۰ مسأله.

المقصد الثالث: فی اثبات الصانع تعالى و فيه فصول:

فصل یک: فی وجوده تعالى.

فصل دو: فی صفاته تعالى، ۲۱ مسأله.

فصل سه: فی افعاله تعالى، ۱۸ مسأله.

المقصد الرابع: فی النبوة، ۶ مسأله.

المقصد الخامس: فی الامامة، ۹ مسأله.

المقصد السادس: فی المعاد، ۲۱ مسأله.

(الذريعة ۳/۳۵۲ و ۶/۶۷؛ معجم التراث الكلامی ۲/۱۶۲-۱۶۴ رقم ۳۲۳۶)

نسخه‌ها:

نسخه‌های خطی این کتاب به تعداد زیادی در کتابخانه‌های

داخل کشور و خارج وجود دارد. ما برای نمونه نسخه‌های آن را در چند کتابخانه ذکر می‌کنیم:

○ مرعشی (ش ۳۱۲۳) قریش بن هاشم حسینی، ۹۵۵ در مکه مکرمه.

○ مرعشی (ش ۵۱۲۳) ابوالحسن بن عبدالله استرآبادی، ۹۶۵ در دمشق.

○ مرعشی (ش ۶۵۲۵) محمد تبریزی معروف به برهان المنجمین، قرن یازدهم هجری.

○ مرعشی (ش ۶۹۰۸) حسن بن حسین بیانه کلایی لاهیجی، سه شنبه ۱۳ صفر ۹۹۶ در قزوین.

○ مرعشی (ش ۷۸۵۸) محمد علی بن محمد حسن نائینی، ۱۲۶۸.

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۲۲۴) محمد مهدی، ۱۱۲۲.

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۵۳۴) عباس قلی شریف رازی، ۱۳۵۳ق.

○ آستان قدس رضوی (ش ۳۶۴) محمد مقیم، بدون تاریخ کاتب.

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۴۸۲۰) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب.

○ مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (سپهسالار سابق) (ش ۶۳۶۵) بدون نام کاتب، ۹۸۷ق.

- مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (ش ۶۳۶۶) بدون نام
کاتب، ۱۰۹۷ ق.
- مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (ش ۶۳۶۷) محمد علی
○ کرمانشاهی در سپهسالار، شعبان ۱۲۸۰.
- مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (ش ۶۶۸۵) محمد رفیع
بن محمد رضا، دوشنبه جمادی الاول ۱۰۷۸ ق.
- قم. کتابخانه مسجد اعظم (ش ۳۳۲۳) بدون نام کاتب،
۱۰۱۱ ق.
- قم. کتابخانه مدرسه فیضیه (ش ۱۷۹۵) قرن یازدهم، مهر
علی (فهرست ۳۷/۱).
- دانشگاه (ش ۳۶۲۶ و ۴۱۷۶ و ۵۰۶۶ و ۷۰۲۵ و ۷۱۴۳ و
۷۴۱۳ و ۸۹۴۴).
- مجلس (ش ۴۹۵۴) میر جعفر بن عبدالله حسینی، ۱۰۶۹ ق
(فهرست ۲۴۲/۱۴).
- مجلس (ش ۵۰۷۹) عبدالله، ۱۳۰۸ ق (فهرست ۳۵/۱۵).
- مسجد گوهرشاد مشهد، (ش ۱۶۴۳) فضل الله بن محمد
حسینی، ربیع الاول ۹۶۲ ق، (فهرست چهار کتابخانه
مشهد ۲۳۲).
- نمازی خوی (ش ۶۴۰) (فهرست ۳۴۷/۱).

چاپها:

* تهران، سنگی، بدون تاریخ، جیبی، ۱۱۱ صفحه.

- * تهران، ۱۲۸۰ ق، سنگی، همراه با شوارق الالهام.
- * بمبئی، ۱۳۱۱ ق، سنگی، ۳۴۴ ص، همراه با کشف المراد.
- * قم، ۱۴۰۷ ق، ۳۳۶ ص، با تحقیق محمد جواد حسین جلالی.

ترجمه‌های منظوم تجرید الاعتقاد

۷. ترجمه منظوم فارسی

از: شاعری گمنام

ترجمه منظومی از تجرید الاعتقاد در جنگ (شماره ۶۶۰) مدرسه نمازی خوی موجود است که ناظم آن معلوم نیست. این ترجمه از آغاز کتاب شروع و تا آخر ادامه یافته است. لکن بخش اعظمی از آخر نسخه موجود افتاده و برگهای چندی نیز در صحافی آسیب دیده است.

این ترجمه در جنگ مذکور در برگهای «۳۹۱ تا ۴۴۰ پ» قرار گرفته است.

ناظم بعد از آوردن مقدمه خواجه نصیر در آغاز تجرید، نظم خود را چنین آغاز می‌کند:

که بود جامع کمالاتی	حمد اظهار حال آن ذاتی
که رسد خلق را از او نعمتا	در وجوب وجود هست ایما
داده ما را بمحض رحمت و جود	اول نعمتی که هست وجود
وز تفصیل آن لسان سلال	ذکر نعماء توان علی الاجمال
	و در آخر مقدمه گوید:

حصر عقلی برای اهل صواب نیست حصر کتاب در ابواب

بلكه باشد غرض از او ربطی ليك بسايد درو بود ربطی

وی در آغاز مقصد اول ذیل عبارت خواجه که می فرماید:

المقصد الاول فی الامور العامه و فيه فصول ثلثه الفصل الاول فی الوجود و العدم و تحدیدهما بالثابت العین و المنفی العین أو الذی يمكن ان يخبر عنه و بنقیضه أو بغير ذلك یشتمل علی دور ظاهر بل المراد تعریف اللفظ اذ لا شیء اعرف من الوجود.

می گوید:

چند فصل اولاً وجود و عدم نیست منفی عدم بر آن محدود نیست شیء که هست ذی الاثار که بود مشتمل بدور صریح نیست جز نفی از عدم معقول نیست توجیه او به هیچ نمط کز وجود و عدم بود معقول نتواند بر آن شدن محدود

مقصد اولست در وی ضم ثابت العین نیست حد وجود نیست ما یمكن له الاخبار نیست در عقل این حدود صحیح نیست معنی وجود غیر حصول غیر این هر چه گفته اند غلط طرفان نیست غیر نفی و حصول در تعاریف هست اخذ وجود در مقصد ثالث گوید:

که مقاصد در آن شود اثبات اثر صانع است و ذات صفت اول فصل در بیان وجود ورنه یا دور تا تسلسل شد گشته حاصل مرآنچه مقصود است مسوجدی بسايدش برای وجود

مقصد ثالث است الهیات آنچه در وی همین شود مثبت آنچه در آن فصول خواهد بود هست واجب وجود او لابد گر بود واجب آنچه موجود است ممکن ار باشد آنچه شد موجود

گر بواجب رسد مراد بود
ورنه دور و تسلسل است در آن
در قضا و قدر گوید:

گر غرض باشد از قضا و قدر
پیش اصحاب اعتزل معال
ور غرض از قضا بود الزام
ور غرض از قضا بود اعلام
مرتضی معنی رضا گفته
پیرمردی سؤال کرد از این
آنکه از شهر شام بهر ما
گفت آری همه قضای خداست
به قضا خدا نشیب و فراز
گفت آخر بگو که آمد و شد
چون به تقدیر حق بود اشیا
قال ویحک ظننت ان قضا
که قضا و قدر بدین مبرم
از چه بودی ثواب در احسان
نفع ایمان اضطراری نیست
انبیا را همی کنند ارسال

ثابت است آنچه اعتقاد بود
که ببطلان او گذشت بیان

که ز واجب بود صدور اثر
که بود خلق واجب این افعال
شامل فعل واجب است تمام
مندرج شده در آن همه اقسام
مرتضی است آنچه مرتضی گفته
باز چون آمدند از صفین
حضرت حق نموده بود قضا
به خدایی که خالق اشیاست
رفت هر یک ز ما و آمد باز
موجب شح نفع خواهد شد
چه تردد چه لا تردد ما
هو امر مقدر حتما
نه زیاده شده نه ناقص هم
وز چه بودی عقاب در طغیان
(از نسخه محو شده است).

از برای بیان حسن فعال

(بعد از این متأسفانه بر اثر پارگی نسخه و افساد در صحافی قابل

قرائت نیست).

آن چنانکه ذکر شد این ترجمه ضمن جنگ نفیس شماره (۶۶۰) در

کتابخانه خطی مدرسه نمازی خوی نگهداری می شود. جامع این جنگ اسدالله بن ظهیرالدین علی دوانی می باشد که در برگ (۲۱۱ر) نام خود را ذکر نموده و یک رباعی از خودش به فارسی و یک رباعی باز به فارسی از پدرش آورده است. همو نسخه ای از شرح تجرید قوشچی را در سال ۱۰۵۷ ق تحریر نموده که به شماره (۵۱۲) در کتابخانه مسجد اعظم قم نگهداری می شود (فهرست ۲۳۹)، به احتمال بسیار زیاد ناظم این ترجمه همین اسدالله دوانی می باشد که متأسفانه در کتب تراجم ذکری از وی به میان نیامده است.

ترجمه منظوم عربی

۸. نهاية التحرير (نظم تجرید الاعتقاد) (عربی)

از: سید محمد تقی بن میر محمد تقی حسینی قزوینی (۱۲۷۰ق)
منظومه ای است در حدود نهصد بیت که مؤلف در آن تجرید الاعتقاد را به نظم درآورده است.

عَلَى فَيُوضَاتِ مَرَاثِي الْجُودِ	أَعَاذُ: وَ بَعْدَ حَمْدِ وَاجِبِ الْوُجُودِ
عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ التَّقَى	وَ الصَّلَوَاتِ وَ السَّلَامِ مُطْلَقاً
نِظْمًا عَلَى كُلِّ الْمَعَانِي اشْتِمَلَا	انْجَام: وَ مَا بِنِظْمِهِ اهْتَمْنَا كَمَلَا
الْمُفْضَلُ الْمَفْضَالُ بِالْفَضْلِ الْأَعْمِ	فَالْحَمْدُ لِلْفَيَاضِ بِالْفَيْضِ الْأَتَمِ

(الذريعة ۳۹۷/۲۴؛ معجم التراث الكلامي ۴۲۳/۵ رقم ۱۲۳۱۶)

نسخه ها:

○ مرعشی (ش ۲۶۴۴/۱۳) آغاز و انجام برابر نمونه، برگهای

«۱۶۱ پ - ۱۸۱ ر» (فهرست ۲۲۲/۷).

○ مرعشی (ش ۳۱۰۹/۲) برگهای «۱۷ پ - ۲۱ پ» (فهرست
۳۳۲/۸).

○ مرعشی (ش ۳۲۱۸/۲) برگهای «۱۴۹ پ - ۲۴۹ ر» (فهرست
۲۰/۹).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۴۹) تحریر ۱۲۲۵ اق، (فهرست
القبایی آستان قدس رضوی ص ۵۹۲).

حواشی تجرید الاعتقاد

۹. حاشیه تجرید الاعتقاد
از: سید رکن الدین ابو محمد حسن بن محمد بن شرفشاه علوی (متوفای ۷۱۵ یا ۷۱۸)
(عربی)
- (الذریعه ۳۲/۶؛ معجم التراث الکلامی ۴۲/۳ رقم ۴۹۲۵)
۱۰. حاشیه تجرید الاعتقاد
از: جلال الدین محمد بن اسعد دوانی (۹۰۸ق)
(عربی)
- (الذریعه ۳۲/۶؛ معجم التراث الکلامی ۴۳/۳ رقم ۴۹۲۹)
۱۱. حاشیه تجرید الاعتقاد
از: صدرالدین محمد بن ابراهیم ملاصدرا شیرازی (۱۰۵۰ق)
(عربی)
- (الذریعه ۳۲/۶؛ معجم التراث الکلامی ۴۳/۳ رقم ۴۹۲۸)
۱۲. حاشیه تجرید الاعتقاد
از: مولی حمزه ارجستانی گیلانی اصفهانی (۱۱۳۴ق)
گیلانی این حاشیه را فقط بر قول خواجه الجوهریه و العرضیه
من ثوانی المعقولات نوشته است. (الذریعه ۳۲/۶)
- نسخه:

○ آستان معصومیه (ع)، (ش ۳/۴/۱۵۸/۶۲۹۱) سده سیزدهم،

ص ۷، (فهرست دانش پژوه ۲۲۲)

۱۳. حاشیه تجرید الاعتقاد (عربی)

از: مولی محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی (۱۲۶۳ ق)

این حاشیه اساس شرح مؤلف به نام البراهین القاطعه می باشد.

(الذریعه ۳۱/۶؛ مرآة الکتب ۴۰۷/۱)

۱۴. حاشیه تجرید الاعتقاد (عربی)

از: مولی علی (نعمحالی حوسه دهی) لاهیجی (قرن ۱۱ ق)

این حاشیه قبل از سال ۱۰۲۵ نوشته شده است و مؤلف در آن

از حواشی سید شریف جرجانی یاد کرده است.

(الذریعه ۳۲/۶؛ معجم التراث الکلامی ۴۳/۳ رقم ۴۹۲۶)

آغاز: حمداً لمن خلق الانسان... و آله مصابیح العرفان
و مفاتیح الفرقان.

۱۵. تعلیقه علی التجرید (عربی)

از: مهدی بن عبد الشیرازی رومی مدرس حنفی

(معجم التراث الکلامی ۱۶۳/۲)

۱۶. حاشیه تجرید الاعتقاد (عربی)

از: محمد رضا بن حیدر بن علی نائینی (قرن ۱۳ ق)

نسخه:

○ مجلس (ش ۱۰۳۲/۲۹) سده دهم، «۴۵ پ- ۴۸ ر»، (فهرست

(۳۳۱/۲۳)

۱۷. حاشیه تجرید الاعتقاد (عربی)

از: مؤلفی ناشناخته (۱۲۶۳ ق)

نسخه:

○ مدرسه غرب همدان، (ش ۱۰۱۹۹) سده دهم، «ص ۲۲۰-

۴۶۰»، (فهرست ۴۴۴)

(عربی)

۱۸. حاشیه تجرید الاعتقاد

از: مؤلفی ناشناخته (۱۲۶۳ ق)

معجم التراث الکلامی ۴۳/۳ رقم ۴۹۲۷

نسخه:

○ ملی تهران (ش ۲۶/۲۷ ع) تحریر ۱۲۱۸ ق، «۲۴۵-۳۷۵»،

(فهرست ۴۴۴)

شروح تجريد الاعتقاد

۱۹. کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد

از: آیت الله علامه حسن بن یوسف بن مطهر حلی (متوفای ۷۲۶ق)
علامه حلی از شاگردان مؤلف (خواجه نصیر طوسی) می باشد و ارادت
خاصی به استادش دارد.

در آغاز همین کتاب در وصف وی چنین می گوید:

والان حیث وفقنا الله تعالی للاستفادة من مولانا الافضل العالم الاكمل
نصیر الملة و الحق و الدین محمد بن محمد بن الحسن الطوسی قدس
الله تعالی روحه الزکیة فی العلوم الالهیة و المعارف العقلیة و وجدناه
راكباً نهج التحقيق سالکاً جدد التدقیق معرضاً عن سبیل المغالبة
تاركاً طریق المغالطة تتبعنا مطارح اقدامه فی نقضه و ابرامه.^۱

روی همین علاقه و ارادتی که علامه به استادش داشت اولین شرح را بر
کتاب تجرید الاعتقاد نگاشته و در ۱۵ ربیع الاول ۶۹۶ آن را به پایان رسانیده
است. و شرح وی مرجع و سند برای شروح بعدی گردید. به نحوی که فاضل
قوشچی که خود شرحی بر تجرید نگاشته در تعریف کشف المراد چنین
می گوید: لولا کشف المراد لما فهمنا مراد تجرید الاعتقاد.^۲

---

۱. مقدمه کشف المراد، ص ۱۹.

۲. مقدمه استاد حسن زاده آملی بر کشف المراد، ص ۳.

این شرح سالیان دراز کتاب درسی کلام حوزه‌های علمیه تشیع بوده و علما اعتنا و اهمیت خاصی به آن قائلند.

(الذریعه ۳/۳۵۳ و ۶/۱۱۸ و ۱۸/۶۰).

آغاز: الحمد لله القاهر سلطانه العظیم شأنه الواضح برهانه العام احسانه الذی اید العباد بمعرفته و هداهم الی حجه... قال الفصل الاول فی الوجود و العدم و تحدیدهما... اقول فی هذا الفصل مسائل مهمة جلیلة هذه اولیها....

آغاز مقصد ثانی: المقصد الثانی فی الجواهر و الاعراض و فیه فصول الاول فی الجواهر الممكن اما ان یکون... اقول: لما فرغ من البحث عن الامور الکلیة المعقولة شرع فی البحث عن الموجودات الممكنة....

آغاز مقصد ثالث: المقصد الثالث فی اثبات الصانع تعالی و صفاته و آثاره و فیه فصول الاول فی وجوده تعالی قال... اقول یرید اثبات واجب الوجود تعالی و بیان صفاته....

انجام: فهذا ما جعل لنا من شرح هذا الكتاب... وقع الفراغ من مشقه يوم الاربعاء.

۱- نسخه‌ها:

○ مرعشی (عکس ش ۴۴۸) به خط مؤلف، (فهرست عکسی

(۴۴۸/۱)

○ مرعشی (ش ۷۲۷) بدون نام کاتب، شنبه ۲۵ ربیع الثانی ۷۳۱.

○ آستان قدس رضوی (ش ۲۲۰) از آغاز افتادگی دارد، انجام

برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۲۸۷ برگ،

(فهرست ۱۸۸/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۲۲۱) از آغاز افتادگی دارد، انجام برابر نمونه، محمد بن محمد اسفندیاری آملی، نیمه صفر ۷۴۵ ق، ۱۲۵ برگ، (فهرست ۱۸۹/۱).

○ مجلس سنا (ش ۵۲۵) بدون نام کاتب، قرن هشتم و نهم (فهرست ۳۲۴/۱).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۸۰۸۱) ابو محمد بن ابو تراب ورامینی، روز چهارشنبه ۱۰ رجب ۷۱۶ (فهرست ۴۳۵/۵).

○ تهران. کتابخانه ملی ملک (ش ۸۰۶) قرن یازدهم، ملا مهدی قزوینی. (فهرست ۴۳۸/۱).

○ تهران کتابخانه ملی ملک (ش ۲۵۴۳) محمد کاظم خوئینی زنجانی، ۲۲ جمادی الثانی ۱۳۰۵ (فهرست ۴۳۹/۱).

○ دانشگاه تهران (ش ۱۸۶۵) محمد بن علی بن ناصر العینعانی، آخر رمضان ۸۵۱

○ دانشگاه تهران (ش ۱۸۶۹) علی بن احمد بن سلیمان بلادی بحرانی، ۱۰۹۳.

○ گوهرشاد (ش ۲۷۵) مراد بن مصطفی، ۱۸۱۸ ق، ۲۶۴ برگ، (فهرست ۲۳۸/۱؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۳۷۸).

۲- چاپ‌ها:

* قم، مکتبه مصطفوی، بدون تاریخ کاتب، ۳۵۱ صفحه، قطع وزیری.

* قم، مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، رمضان ۱۴۰۷ با تصحیح و تعلیق و مقدمه استاد آیت الله حسن حسن زاده آملی (دام ظلّه)، قطع وزیری، ۶۴۶ صفحه، به ضمیمه حواشی استاد حسن زاده آملی.

* تهران، اسلامیّه، ۱۳۶۸ ش، ۶۲۲ ص.

* بمبئی، ۱۳۱۰ ق، سنگی، وزیری، ناشر علی محلاتی، ۲۴۳ ص.

* صیدا، ۱۳۵۳ ق، سربی، وزیری، بنفقه محمود خوشنویسان، به تصحیح سید حسن حسینی لواسانی.

* اصفهان، ۱۳۵۲ ق، سنگی، وزیری، باهتمام سید سعید طباطبائی، به تصحیح و حواشی سید محمد هاشم روضاتی، ۳۴۲ ص.

* قم، ۱۳۶۷ ق، سربی، وزیری، ۲۷۱ ص.

* قم، ۱۳۷۱ ق، سربی، وزیری، ۳۷۲ ص.

۳- حواشی:

۲۰. حاشیه کشف المراد (عربی)

از: سید ابوالقاسم بن حسین رضوی قمی حائری لاهوری نقوی (۱۳۲۴ ق).

(الذریعه ۱۱۸/۶)

۲۱. حاشیه کشف المراد (عربی)

از: میرزا عبدالرزاق بن علیرضا محدث همدانی (۱۳۸۱ ق)

(الذریعه ۱۱۸/۶).

(عربی)

۲۲. التعليقات على كشف المراد

از: علامه آیت الله حسن حسن زاده آملی (دام ظلّه العالی)

این حاشیه با عناوین «قوله - قوله» برگزار شده و در صبح روز یک شنبه ۸ رمضان ۱۴۰۶ - ۱۳۶۵/۲/۲۸ ش در قم تألیف آن به پایان رسیده است.

این تعلیقه همراه با کشف المراد توسط انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۷ ق، از صفحه «۴۲۹ - ۶۳۳» به چاپ رسیده است.

آغاز: الحمد لله مفيض الكلم والحكم و صلى الله على الاسم الاعظم سيد ولد آدم و آله المصطفين على العرب والعجم... قوله العام احسانه كما في (م) و في (ص) الغامر احسانه والظن المتأخم بالعلم في رسم الخطوط النسخ....

(عربی)

۲۳. توضیح المراد فی شرح کشف المراد

از: سید هاشم بن مهدی بن حسین حسینی کاشانی تهرانی (۱۴۱۲ ق)

حاشیه مفصلی است بر کشف المراد، این شرح با عناوین «قوله - قوله» برگزار شده است.

(معجم التراث الکلامی ۳۸۸/۲ رقم ۴۳۰۸)

آغاز: الحمد لله الاول بلا اول كان قبله و الاخر بلا آخر يكون بعده... قول المصنف رحمه الله في الامور العامه: اعلام ان موضوع العلم الالهي الاعم الذي هذا المقصد كافل لبيان احكامه.

چاپها:

* تبریز، بدون تاریخ نشر.

* تهران، انتشارات مفید، ۱۴۰۷ ق، قطع وزیری، ۹۰۲ صفحه.

* تهران، مطبعة مصطفى قوی ۱۳۹۶ ق/ ۱۳۵۴ ش، قطع وزیری،

۹۰۲ صفحه.

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۵۰۰۱) به خط مؤلف، تحریر،

۱۳۸۰ ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ۶۳۱ و در همین

مأخذ چهار نسخه دیگر از این کتاب همه به خط مؤلف ذکر

شده است).

۲۴. حاشیة كشف المراد (عربی)

از: سید محمد هاشم بن جلال الدین روضاتی

(معجم التراث الکلامی ۶۴/۳ رقم ۵۰۳۵)

چاپ:

* اصفهان، ۱۳۵۲ ق، سنگی، وزیری، به اهتمام سعید

طباطبایی، با حواشی و تصحیح میرزاهاشم روضاتی، ۳۴۲ ص.

۲۵. تعلیقة علی شرح التجرید العلامة (عربی)

از: بشیر حسین بن صادق پاکستانی نجفی (متولد ۱۳۶۱ ق - ...)

(المنتخب من اعلام الفکر و الادب ص ۶۹؛ معجم التراث

الکلامی ۲۸۶/۲ رقم ۳۸۰۰)

۲۶. تعلیقة علی كشف المراد فی شرح التجرید (عربی)

از: ابراهیم بن ساجد بن باقر موسوی ابهری زنجانی (متولد ۱۳۴۴ ق - ...)

(المنتخب من اعلام الفکر و الادب ص ۱۳؛ معجم التراث الکلامی

۲۸۷/۲ رقم ۳۸۰۳)

(عربی)

۲۷. حاشیه کشف المراد

از: مؤلف ناشناخته

حاشیه‌ای است بر بخش اول کشف المراد.

(معجم التراث الکلامی ۵۴/۳ رقم ۴۹۸۵)

نسخه:

○ مجلس (ش ۲۷۴۵/۱۱) برگهای «۳۵۰-۳۶۲»، (فهرست

۱۰۵/۹).

ترجمه و شرح فارسی

(فارسی)

۲۸. ترجمه و شرح کشف المراد

از: علامه حاج میرزا ابو الحسن شعرانی (۱۳۹۳ق)

این ترجمه در ۴ مرداد ۱۳۵۱ ش به پایان رسیده و تا به حال

در تهران از طرف انتشارات اسلامی هفت بار به چاپ

رسیده است.

(فارسی)

۲۹. ترجمه و شرح کشف المراد

از: شیخ علی محمدی قوچانی (متولد ۱۳۷۷ق)

شرح و ترجمه فارسی مفصلی است بر کشف المراد علامه

حلی. این شرح در قم سالهای ۱۴۱۲ و ۱۴۱۵ و ۱۴۲۰ق به

چاپ رسیده است.

شرح قدیم

۳۰. تسدید القواعد فی شرح تجرید العقائد (شرح قدیم)

از: شمس الدین محمود بن عبدالرحمن اصفهانی (۷۴۶ق)

شرح مفصلی است بر تجرید، که متن را با علامت ص و شرح را با ش می آورد. بنای شارح در این شرح بر رد گفته‌های خواجه نصیر می باشد. و مخصوصاً در مبحث امامت که در مذهب با مؤلف اختلاف داشته است.

نام این شرح تشدید القواعد و تشدید القواعد نیز ذکر شده است.

(الذریعه ۱۳/۱۴۰ و ۱۳/۱۳۹، کشف الظنون ۱/۳۴۶)

آغاز: الحمد لله المتوحد بوجوب الوجود و دوام البقا.

انجام: و لقوله عليه السلام من أتى هذه القاذورات شيئاً فليسترها يستره الله،

هذا آخر ما تيسر لنا من شرح التجريد....

۱- نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۹۲۵) نسخ نازیبا، احمد بن صادق بن خاص

بک، یکشنبه ۲ جمادی الآخر ۸۲۱ق، از آغاز افتادگی دارد،

انجام برابر نمونه، ۱۳۴ برگ، (فهرست ۱۱۲/۳ و التراث

العربی (۲۶۳/۳) ۱.

○ مرعشی (ش ۳۶۱۳) محمدبن عبدالعالی، ۱۴ ذی حجه ۷۷۰ ق.

○ مرعشی (ش ۵۹۸۵) بدون نام کاتب، ۲۱ رمضان ۸۶۴ ق در مدرسه شیخیه تبریز.

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۶۶) بدون نام کاتب، ۹۹۳ ق، ۱۵۷ برگ، (فهرست ۱۵۵/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۷۵۰۴) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۶۳ برگ (فهرست ۱۹۲/۱۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۹۴۹) بدون نام کاتب، ۸۰۸، (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۲۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۹۶۲) عبدالحلیم، ۸۹۴ ق، تبریز، (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۲۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۶۶) بدون نام کاتب، ۹۹۳ ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۲۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۷۵۰۴) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۲۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۵۳۶) بدون نام کاتب، بدون

۱- در هر دو مأخذ مذکور این شرح با عنوان شرح تجرید و مجهول المؤلف معرفی شده است.

تاریخ کاتب، (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۲۶).
 ○ ملی تهران (ش ۸۰/ع) آغاز برابر نمونه، تحریر سده
 یازدهم، ۲۰۳ برگ، (فهرست ۷۸/۷).

حواشی شرح قدیم

۳۱. حاشیه جرجانی بر شرح قدیم ، (عربی)

از: سید شریف علی بن محمد جرجانی (۸۱۶)

این حاشیه تا پایان جواهر و اعراض (مقصد دوم) نوشته شده
 است. گفته شده که جرجانی در تألیف این حاشیه از حاشیه
 نصیر الدین کاشی (۷۷۵ق) مایه گرفته است.

(الذریعه ۷۰/۶، کشف الظنون ۳۴۷/۱)

آغاز: قوله اما بعد حمد واجب الوجود علی نعمائه، خصّ
 بالذكر من صفاته العلی ما هو اخص به تعالی اعنی الوجوب
 الذاتی.

انجام مقصد اول: بالقیاس الی ذلک الشی المقترن بالمعلول
 یسمى علة عرضیه تم المقصد الاولی.

انجام کتاب: التأثير بقبول تلك الصفة فيكون هناك متأثرة اخرى
 وهكذا فيلزم التسلسل. الحمد لله علی وصول الكلام الی هذا
 المقام وبه الاستعانة فی توفيق الاتمام و صلى الله علی سيد الانام
 محمد و آله الكرام و صحبه العظام.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۴۲۵۸) آغاز و انجام برابر نمونه، صدرالدین

محمدبن سید شریف، پنج شبه ۳ ربیع الثانی ۸۶۵، ۲۳۴ برگ، (فهرست ۲۶۰/۱۱).

○ مجلس (ش ۱۷۴۷) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، قرن ۹ (فهرست ۱۱۳/۵-۱۱۵).

○ مجلس (ش ۱۷۴۸) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، بدون نام کاتب، قرن ۹ (فهرست ۱۱۵/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۴۹) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، قرن ۹ (فهرست ۱۱۶/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۵۰) آغاز و انجام برابر نمونه، محمدبن محمدبن اصفیا، ۸۹۳ (فهرست ۱۱۷/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۵۱) از آغاز و انجام افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۱۸/۵).

○ آستان قدس رضوی (ش ۶۶) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، ۳۰۵ برگ، (فهرست ۱۰۶/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۶۷) از آغاز افتادگی دارد، انجام: برابر نمونه، نام کاتب خوانده نمی شود، ۹۸۸ ق در مدرسه صاحبیه نخجوان، ۲۰۷ برگ، (فهرست ۱۰۶/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۲) از آغاز افتادگی دارد: انجام برابر نمونه، ۲۵۹ برگ، (فهرست ۱۰۷/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۵) آغاز و انجام برابر نمونه، علی بن ... ارغونشاه اردکانی، ۱۲۹ ق، ۳۵۳ برگ، (فهرست ۱۰۷/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۷۱ و ۴۷۲ و ۵۱۱) (فهرست ۸۲/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۷۸۹ و ۹۹۳۶) آغاز و انجام برابر نمونه، (فهرست ۱۰۶/۱۱-۱۰۷).

○ گوهر شاد (ش ۱۳۴۵) آغاز برابر نمونه، انجام: سواء كان من اليقینیات او من الظنیات لان کلها علی نهج واحد و هذا آخر ما رادنا من تحشیه الشرح للتجرید و الله المستعان و علیه التکلان، تحریر سده یازدهم، (فهرست ۱۹۴۲/۴؛ چهار کتابخانه مشهد ۲۷۸).

○ نمازی خوی (ش ۳۹۹) آغاز برابر نمونه، (فهرست ۳۰۱/۱).

○ نمازی خوی (ش ۴۴۳) (فهرست ۲۲۲/۱).

○ نمازی خوی (ش ۶۲۱) (فهرست ۳۳۲/۱).

حواشی حاشیة جرجانی

۳۲. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: امیر سید صدرالدین محمد دشتکی شیرازی (مقتول در ۹۰۳ق)

(الذریعه ۷۰/۶)

۳۳. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: شجاع الدین الیاس رومی (۹۲۹ق)

(كشف الظنون ۱/۳۴۷)

۳۴. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: محمد بن ابراهیم مشهور به خطیب زاده و ابن خطیب (۹۰۱ق)

(كشف الظنون ۱/۳۴۷)

آغاز: یا من لا تدركه الاعین بالحاظها و لا تحده الالسن

بالفاظها... قوله خص بالذكر من صفاته العلی ما هو اخص به

تعالی اقول المراد بالاختصاصية الاظهرية في الاختصاص .

انجام: اذ یحتمل ان یكون مراده هو الاتحاد بالذات و هو لا ینافی

التغایر الاعتباری المصحح للتفریع والله اعلم بالصواب .

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۰) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۰۸/۱).

○ مجلس (ش ۱۷۴۵) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، قرن ۱۰ (فهرست ۱۱۰/۵-۱۱۲).

○ مجلس (ش ۹۷۴۶)^۱ آغاز و انجام برابر نمونه، محمدبن صفر، ۸۹۶ ق در دارالفتح قسطنطنیه، (فهرست ۱۱۲/۵-۱۱۳).

○ مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (سپهسالار سابق) (ش ۱۴۵۵) بدون نام کاتب، نیمه رجب ۸۹۸ ق (فهرست ۲۰۸/۴).

○ مرعشی - (ش ۸۰۰۲) نستعلیق، بدون نام کاتب، ربیع الاول ۲۱۹، ۹۲۹ برگ، (فهرست مرعشی ۴/۲۱؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۵ رقم ۴۸۸۶).

۳۵. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: سنان الدین یوسف معروف به عجم سنان مفتی آماسیه (۹۳۶ ق)

مؤلف مفتی شهر آماسیه بوده و در همان شهر فوت نمود. او

این حاشیه را در رد حاشیه محمدبن ابراهیم مشهور به

۱- بر پشت نخستین برگ نسخه، نوشته‌ای کهن و بدن امضائی است متضمن اینکه «این الخطیب رومی مؤلف این حاشیه معاصر قوشچی و دوانی بوده و بعضی از اهل فضل و ذکاوت عقیده دارند که بسیاری از مطالب حواشی جلالیه از این حاشیه گرفته شده است». (فهرست مجلس ۱۱۳/۵).

خطیب زاده (۹۰۱ق) تألیف نموده است.

(کشف الظنون ۳۴۷/۱)

آغاز: اما بعد حمد من استحق الحمد لذاته و صفاته ....
انجام: فقد صرخ بخلافه فی مباحث الوحدة و الکثرة فلا یفیده
بل یکتفی به ههنا الحمد لله علی التمام و الصلوة علی نبیه
و آله الاکرام

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۰) آغاز: بسمله. قوله فاقتصر
تفصیل بقوله و سلک آه و لم یتعرض لعدم ذکر الموصوف، انجام:
برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۸۲ برگ،
(فهرست ۷۸/۱).

۳۶. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: مولی ابن معید

مؤلف در این حاشیه حاشیه محمد بن ابراهیم مشهور به
خطیب زاده و ابن خطیب (۹۰۱ق) را تلخیص نموده است.
نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه اسکوریال مادرید
نگهداری میشود.

(کشف الظنون ۳۴۷/۱، مجلس ۱۱۱/۵)

۳۷. تلخیص الحواشی التجريدية الخطيبية (عربی)

از: احمد بن مصطفی مشهور به طاش کبری زاده (۹۶۲ق)

مؤلف در این حاشیه حاشیه محمد بن ابراهیم مشهور به

خطیب زاده و ابن خطیب (۹۰۱ق) را تلخیص نموده است.
نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه اسکوریال مادرید
نگهداری میشود.

(کشف الظنون ۳۴۸/۱، مجلس ۱۱۱/۵، فهرست اسکوریال ۴۵۳/۱ -
ش ۶۴۴).

۳۸. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم
(عربی) از: مولی احمد طالشی جیلی (۹۳۰ق)

(کشف الظنون ۳۴۷/۱)

آغاز: الحمد لله الذي تقدر كنه ذاته عن ادراك العقول....

۳۹. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)

از: مولی احمد بن موسی بن شمس الدین مشهور به خیالی (۸۷۰ق)

(کشف الظنون ۳۴۷/۱: معجم المطبوعات العربية، بوسف سرکس

۸۵۲/۱)

۴۰. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)

از: شاه محمد بن حرم (۹۷۸ق)

(کشف الظنون ۳۴۸/۱)

۴۱. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)

از: ابن بردعی محیی الدین محمد بن محمد بردعی (۹۲۷ق)

(کشف الظنون ۳۴۸/۱)

۴۲. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)

از: احمد بن مصطفی مشهور به طاش کبری زاده (۹۶۲ق)

مؤلف فقط بر بحث ماهیت حاشیه جرجانی، حاشیه نوشته و در آن نظرات قوشچی و دوانی و سید صدرالدین دشتکی و ابن خطیب را با الفاظی مختصر جمع نموده است.

(کشف الظنون ۳۴۸/۱، مجلس ۱۱۱/۵، فهرست اسکوریال ۴۵۳/۱ -

ش ۶۴۴).

۴۳. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: ابوزکریا محیی الدین احمد بن ابراهیم نحاس دمشقی (مقتول

۱۱۴ق)

این حاشیه فقط بر بحث ماهیت نوشته است.

(کشف الظنون ۳۴۸/۱)

۴۴. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: شمس الدین احمد بن محمود معروف به قاضی زاده مفتی

(۹۸۲ق)

این حاشیه فقط بر بحث ماهیت نوشته است.

(کشف الظنون ۳۴۸/۱)

۴۵. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: مولی عبدالغنی بن امیر شاه بن محمود (۹۷۱ق)

(کشف الظنون ۳۴۸/۱)

۴۶. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: مولی محمد معروف به سپاهی زاده (۹۹۷ق)

(کشف الظنون ۳۴۸/۱)

۴۷. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: محمد بن عبدالکریم معروف به زلف نگار (۹۶۲ق)
(کشف الظنون ۱/۳۴۸)
۴۸. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: محیی الدین محمد بن قاسم مشهور به اخوین (۹۰۴ق)
(کشف الظنون ۱/۳۴۷)
۴۹. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: محمد بن محمود مغلوی وفائی (۹۴۰ق)
(کشف الظنون ۱/۳۴۷)
۵۰. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: حسام الدین حسین بن عبدالرحمن توقاتی (۹۲۶ق)
(کشف الظنون ۱/۳۴۷)
۵۱. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: مولی علی بن امر الله مشهور به ابن جنائی (۹۷۹ق)
این حاشیه را مؤلف در سال ۹۵۳ ق تألیف نموده است.
(کشف الظنون ۱/۳۴۷)
۵۲. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: عبدالرحمن مشهور به غزالی زاده
(کشف الظنون ۱/۳۴۸)
۵۳. حاشیة حاشیة جرجانی بر شرح قدیم
(عربی)
از: خضر بن عبدالکریم (۹۹۹ق)
(کشف الظنون ۱/۳۴۸)

۵۴. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: خضر بیک بن قاضی جلال الدین بن صدرالدین بن ابراهیم حنفی
رومی (۸۶۳ق)

(هدیه العارفين ۱/۳۴۶)

۵۵. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: شجاع الدین کوسج

(كشف الظنون ۱/۳۴۸)

۵۶. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: سلیمان بن منصور طوسی معروف به شیخی

شیخی این حاشیه را بر حاشیه جرجانی و حاشیه ابن خطیب
بر حاشیه جرجانی نگاشته است و از شارح با قال الشارح
و از جرجانی با قال السید و ابن خطیب با «قوله» تعبیر
آورده است.

(كشف الظنون ۱/۳۴۸)

آغاز: الحمد لله المتكلم بكلام ليس من جنس الحروف
والاصوات.

۵۷. حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم (عربی)

از: مولفی ناشناخته

حاشیه‌ای است بر حاشیه جرجانی با عناوین «قوله- قوله» که
در آن در اغلب موارد از دو دانشمند با عبارت «قال بعض
الاعالی» و «قال بعض الافاضل» مطالبی را نقل می‌کند.

نسخه:

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۲}{۲۹}$ ۲۱۳۹)، نسخ، سده یازدهم، از آغاز
و انجام افتادگی دارد، ۶۳ برگ، ۱۳×۲۴، ۲۶ سطر. (فهرست
گلپایگانی، مخطوط).

سایر حواشی شرح قدیم

۵۸. حاشیة شرح قدیم

از: محمد حسین بن میرزا محمد بن حسن شیروانی

(الذریعه ۱۱۸/۶؛ معجم التراث الکلامی ۵۵/۳ رقم ۴۹۸۹)

نسخه:

○ وزیر یزد (ش ۱۶۵) تحریر سده یازدهم، (فهرس مکتبه

الوزیری یزد، محمد سعید طریحی ص ۹۳)

۵۹. حاشیة شرح قدیم

از: خواجه افضل محمد صدر ترکه اصفهانی (۱۵۰ق)

(معجم التراث الکلامی ۴۷/۳ رقم ۴۹۵۵)

○ گنج بخش اسلام آبادی پاکستان (ش ۱۰۷۴۳/۱) ۴۹ برگ،

(فهرست منتخباتی پاکستان ۹۳).

۶۰. حاشیة شرح قدیم

از: مولی علی بن محمد معروف به نصیرالدین کاشی حلی (۷۵۵ق)

این حاشیه اساس و پایه حاشیة سید شریف جرجانی بر شرح

قدیم است.

(الذریعه ۱۱۸/۶؛ ریاض العلما ۱۸۱/۴؛ معجم التراث الکلامی

۵۴/۳ رقم ۴۹۸۸)

(عربی)

۶۱. حاشیه شرح قدیم

از: شیخ ناصر بن عبدالحسن منامی بحرانی (قرن ۱۲)

(الذریعه ۱۱۸/۶)

(عربی)

۶۲. حاشیه شرح قدیم

از: جلال الدین محمد بن اسعد دوانی (۹۰۸ق)

(الذریعه ۱۱۹/۶)

(عربی)

۶۳. تحقیق التجرید

از: کمال الدین حسین بن محمد بن فخر بن محمد بن علی لاری

(۹۰۸ق)^۱

(فهرست مجلس ۱۱۹/۵)

آغاز: لك الحمد يا ذالمجد و الجود و العلى ... و بعد فيقول ...

کمال بن محمد اللاری ... هذه حواشی قد علقها علی تجرید

الكلام و علی ما يتعلق بها من بعض الشروح و الحواشی ... و هذا

التعليق اوان مباحثه بعض ... فی بعض شهور سنة خمس اوست و

تسعين و ثمانمائه بمدنية شیراز.

نسخه‌ها:

○ مدرسه نواب مشهد (ش ۵ حکمت ص ۷ فاضلیه) آغاز

برابر نمونه، وقف در سال ۱۰۶۹ق، ۵۵ برگ، (فهرست دو

کتابخانه مشهد ص ۵۰۳).

۱- کمال الدین حسین لاری از افاضل روزگار خود و از شاگردان طراز اول ملا جلال دوانی بود. او حاشیه قدیم دوانی بر شرح قوشچی را تکمیل نموده که به تکمله لاریه مشهور است همچنین از آثار اوست تحقیق الزوراء که در ۹۱۸ نگاشته (دانشگاه ۱۹۲۸/۱ و ۵۰۳۶/۱): تحقیق التفرید لاریاب التوحید که در لار در سال ۹۱۳ق نگاشته است (فهرست آستان قدس ۴۲/۴).

○ آستان قدس رضوی، (ش ۱۳۹۵۳) (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۱۸).

۶۴. حاشیه شرح قدیم (عربی)

از: غیاث الدین محمد بن یوسف بحرآبادی (قرن ۱۰ ق)
حاشیه ایست بر شرح قدیم و حاشیه جرجانی بر آن، که به نام
ابو الغازی عبید الله بهادرخان ساخته شده است.

نسخه:

○ جامع کبیر یزد (ش ۳۰۳) قرن یازدهم، از انجام افتادگی
دارد، (نشریه نسخه‌های خطی دفتر چهارم ص ۳۸۱).

۶۵. حاشیه شرح قدیم (عربی)

از: از مؤلفی گمنام

آغاز: قال المصنف غرر فراید الاعتقاد الخ علی هذا یكون قوله
مما قادنى الدلیل الیه و قوی اعتمادی علیه اما علی سبیل اللف و
النشر المرتب....

انجام: قوله و الثانی ان یقال علم اجمالاً الخ لا یذهب علیک ان
المراد بقولهم تصور الوجود... و هو اعرف عندنا من جمیع
التصورات لکن.

(معجم التراث الکلامی ۳/۳۱، رقم ۴۸۷۳)

نسخه:

○ مجلس (ش ۹۶/۱ امام جمعه خوئی) آغاز و انجام برابر
نمونه، شکسته نستعلیق، سده یازدهم، صفحه‌های «۱- ۲۹»،
(فهرست ۹۶/۷).

۶۶. حاشیه شرح قدیم

(عربی)

از: از مؤلفی گمنام

آغاز نسخه: و لا تقتضی وجوب وجوده فعلى هذا اذا قلت
الوجوب اما ان يكون صفة عدمية او وجودية.

نسخه:

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۴}{۱۰۲}$ ۲۶۵۲)، شامل مقصد اول و دوم و از
آغاز و انجام افتادگی دارد، ۲۴۱ برگ، ۱۵×۲۲، ۱۹ سطر.
(فهرست گلپایگانی، مخطوط).

شرح قوشچی (شرح جدید)

۶۷. شرح تجرید الاعتقاد معروف به شرح قوشچی و شرح جدید (عربی)

از: علاء الدین علی بن محمد قوشچی (۸۷۹ق)

شرح مزجی مفصلی است که قوشچی آن را به نام ابو سعید کورکان (۸۷۳ق) تألیف نموده است. این شرح در مقابل شرح شمس الدین اصفهانی که شرح قدیم نامیده می شود، به شرح جدید شهرت دارد. قوشچی مانند اصفهانی در مذهب مخالف خواجه نصیر است و به همین جهت در اغلب مباحث اعتقادی سعی وی، رد مؤلف است خصوصاً در بحث امامت.

این شرح از سایر شروح بیشتر شهرت پیدا کرده و حواشی زیادی بر آن نوشته شده است. که در ذیل معرفی خواهند شد.

(الذریعه ۳/۳۵۴، کشف الظنون ۱/۳۴۸ - ۳۴۹).

آغاز: خیر الکلام حمد الملك العلام بما ابدع العالم علی احسن وجه و نظام...
و بعد فان اسبع الايادی و افضل النعم و انفس الجواهر المودعة فی بنی آدم هو العلم الذی من تحلی به فقد فاز بالقدح المعلی و بلغ المقصد الاعلی....
اما بعد حمد واجب الوجود علی نعمائه و الصلوة علی سید انبیائه و علی اکرم احبائه ای علی آله و اصحابه الذین هم موصوفون بزيادة الكرم علی من عداهم....

المقصد الاول فى الامور العامه اى مالا يختص بقسم من اقسام الموجود....
المقصد الثانى فى الجواهر و الاعراض و فيه فصول ثلثه، الاول فى الجواهر،
قدم مباحثها على مباحث الاعراض لان وجود العرض متوقف على وجود
الجوهر....

المقصد الثالث فى اثبات الصانع و صفاته و فيه فصول... استدلال على وجود
الواجب تعالى بانه لاشك فى وجود موجود....

انجام: لان غرضه يحصل بذلك و اذا ظن كل طائفة لم يقم به الآخر اتم الكل
بترکه. هذا آخر ما تيسر لنا من تجرید الکلام و الحمد لله على التوفيق للاتمام...
وجعله ذخراً لنا يوم الدين انه خير موفق و معين.

١- نسخه‌ها:

○ مرعشى (ش ٨٦١) حسين بن على بن نظام الدين اسحاق،
غزه رجب ٩٦٢ ق.

○ مرعشى (ش ٤٢٥١) اسماعيل باهلى، ٢٦ ذى القعدة ٨٧٧ ق.

○ مرعشى (ش ٥٢٠٨) محمد تقى بن محمد رضا، قرن يازدهم.

○ مرعشى (ش ٦٤٦٧) محمد غنى بن حسين باقى، دوشنبه
٢٠ شعبان ١٠٨٥ ق.

○ مرعشى (ش ٦٧٣١) حيدر محمد كاتب، آخر ربيع الاول
٩٦٨ ق.

○ مرعشى (ش ٧١٤٩) حسين بن محمد، چهارشنبه رجب
٩٧٠ ق.

○ مرعشى (ش ٧٤٢٢) محمد رضا بن محمد معصوم حسيني

- رضوی (ش ۱۵۷ و ۱۵۸ و ۱۶۰ و ۱۶۱ و ۱۶۲ و ۱۶۳ و ۱۶۴ و ۱۶۸) (فهرست ۱۴۳/۱ - ۱۴۷).
- رضوی (ش ۶۹۰ و ۶۹۱ و ۶۹۲ و ۶۹۳ و ۶۹۴ و ۶۹۵ و ۶۹۸ و ۳۲۹ و ۳۳۰ و ۶۹۶ و ۶۹۷) (فهرست ۱۷۲/۴ - ۱۷۴).
- رضوی (ش ۱۲۱۸۲ و ۱۰۰۲۲ و ۷۰۹۶ و ۱۰۰۵۳ و ۱۱۳۲۷ و ۱۱۴۸۵ و ۹۹۹۹ و ۱۲۴۰۳) (فهرست ۱۸۶/۱۱ - ۱۹۰).
- مرعشی (ش ۸۲۳۷) بدون نام کاتب، قرن دهم.
- مجلس: فهرست ۱۴۸/۷، ۲۳/۱۰، ۲۷۸/۹، ۱۴۵۳/۱۰ و ۱۲۱۵، ۱۶۶/۱۴ و ۲۵۶.
- دانشگاه: شماره ۱۴۱۰ و ۱۶۴۵ و ۱۶۴۷ و ۱۶۳۰۱ و ۶۴۰۲.
- گلپایگانی (ش $\frac{۱۱}{۳۷}$ ۱۹۳۷)، (شامل مقصد دوم جواهر و اعراض)، نسخ، عبدالله بن میرزا علی، ۳ ذی الحجة ۱۰۷۸ ق، ۲۳ برگ، ۱۶×۲۶، ۱۶ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).
- گلپایگانی (ش $\frac{۱۱}{۵۸}$ ۱۹۵۸)، نسخ، سده دهم، ۲۷۴ برگ، ۱۵×۲۵، ۲۳ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).
- مسجد گوهرشاد مشهد، (ش ۱۸۹ و ۲۴۷ و ۲۹۳ و ۳۳۳ و ۴۵۸ و ۶۲۲ و ۸۸۹ و ۹۸۷ و ۱۰۱۶ و ۱۳۷۷ و ۱۳۹۶ و ۱۹۰۲ و ۱۸۹۰) (فهرست چهار کتابخانه مشهد ص ۳۱۶-۳۱۷).
- نمازی خوی (ش ۱۹۵) تحریر ۱۰۳۶ ق. (فهرست ۱۰۱/۱).
- نمازی خوی (ش ۴۴۲) محمد معصوم شریف، منتصف شعبان ۱۰۶۷ ق. (فهرست ۲۲۲/۱).
- نمازی خوی (ش ۷۸۹) (فهرست ۴۲۳/۱).

○ دانشکده ادبیات تهران (ش ۵۲ مجموعه امام جمعه کرمان)
تحریر سده یازدهم، از جواهر و اعراض تا آخر کتاب،
(فهرست دانشکده ادبیات تهران مجموعه امام جمعه کرمان
ص ۹۲).

○ دانشکده ادبیات تهران (ش ۱۰۷ مجموعه امام جمعه
کرمان) حسین بن سید علی حسینی در مدرسه فصیحیه
سبزوار، ۲۵ ذیحجه ۱۲۶۴ق، (فهرست دانشکده ادبیات
تهران مجموعه امام جمعه کرمان ص ۹۲).

۲- چاپ‌ها:

- * تبریز، چاپ سنگی، ۱۳۰۱ق، رحلی ۴۹۲ص.
- * تبریز، چاپ سنگی، ۱۳۰۷ق.
- * تهران، چاپ سنگی، به خط کلب علی بن عباس قزوینی،
۱۲۸۵، ۳۹۵ص.
- * تهران، چاپ سنگی، ۱۲۷۲ق، رحلی.
- * قم، افسست از روی چاپ سنگی تهران، انتشارات بیدار و
رضی و عزیزی با اضافه نمودن حواشی مولا احمد اردبیلی
مشهور به مقدس اردبیلی، ۱۴۰۴ق.

طبقات الجلالية و الصدرية

به مجموع پنج حاشیه که بین جلال الدین محمد بن اسعد داوونی مشهور به ملا جلال دوانی (۹۰۷ ق) و سید صدر الدین محمد بن منصور دشتکی شیرازی مشهور به صدر دشتکی رد و بدل شده است طبقات الجلالیه و الصدریه، گفته می شود.

دوانی سه حاشیه بر شرح تجرید قوشچی نوشته که به حاشیه قدیم، حاشیه جدید، حاشیه اجد مشهور می باشند و سید صدر دو حاشیه نگاشته که به حاشیه قدیم و جدید مشهور هستند. بعد از آن نیز یک حاشیه پسر وی (غیاث الدین منصور) در جواب حاشیه اجد دوانی نگاشته که در مجموع شش حاشیه می شود.

حاشیه قدیم دوانی

۴

۶۸. حاشیه قدیم دوانی بر شرح قوشچی (عربی)

از: جلال الدین محمد بن اسعد دوانی (۹۰۸ق)

دوانی این حاشیه را به نام سلطان یعقوب بایندری آق قوینلو (۸۸۳-۸۹۶ق) نوشته و بعد همان را به سلطان بایزید تقدیم داشته است.

در نسخه (ش ۴۶۷) آستان قدس در حاشیه صفحه ۱۹۱ مرقوم شده که «من ههنا الی آخر الكتاب لیس فی اکثر الحواشی القديمة و تدعی بالملحقات اللاریه» و بنا به استظهار فهرستنگار محترم از این عبارت معلو میشود که تراوش خامه محشی تا اوائل مبحث فلکیات بوده و از آنجا تا آخر نسخه ملحقات لاری (گویا کمال الدین حسین لاری شاگرد دوانی) می باشد.

(الذریعه ۶۷/۶؛ معجم المطبوعات العربیة و المعربة، سرکیس)

۸۹۲/۱؛ معجم التراث الکلامی ۶۳/۳ رقم ۵۰۳۲)

آغاز (۱): یا من وفقنا لتجريد الكلام فی تقرير عقاید الاسلام... قوله فی الحاشیه قیل لم یرد به معیناً الخ، اقول مراده بالزیادة فی الجملة الزیادة بوجه ما و ذلك لیس معنی ثالثاً كما ظنه....

انجام (۱): و ان كان اشتمالها على التعسف ظاهراً لانهما يرجعان الغلط فی المصنف ره تمت.

آغاز ملحقات لاریه (۲): قوله و فيه نظر لانه يجوز ان يكون الخ، فيه نظر، لانهما يخرج عن اجبارها بالحركة الدورية و ان لم يخرج بالتاليف.

انجام ملحقات لاریه (۲): اعنى افناء المتحلل الرطب و ابقاء اليابس ثم استدلال عليه بنمط آخر و اطال الكلام فيه على ما هو دأبه.

انجام (۳): و اخرى بمجموع ذلك الثوابت و ما تحته بحركتها الغربية و اخرى و اخرى بمجموع الجوزهر و المایل يحركها بالحركة الشرقية. تمت الحاشية الموسومة بالقديم.

نسخه‌ها:

○ گلپایگانی (ش ۱۱/۲۰۷۷)، نستعلیق شکسته، فرج الله، دوشنبه ۱۵ شوال ۱۰۱۲ در اصفهان، از آغاز افتادگی دارد، انجام: برابر نمونه ۲، رساله دوم مجموعه، «۱۰۴-۲۴۴ر» ۱۴۰ برگ، ۱۸×۱۰، ۱۹-۲۲ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ مرعشی (ش ۴۰۸۷) از آغاز افتادگی دارد، انجام برابر نمونه ۲، محمد هادی بن سلیمان گیلانی، ۱۶ رجب ۱۱۱۷، ۴۴ برگ، (فهرست ۱۰۲/۱۱ در فهرست این حاشیه به سید شریف جرجانی نسبت داده شده که درست نیست).

○ مرعشی (ش ۹۲۹۳) آغاز: برابر نمونه ۱، انجام: برابر نمونه ۲، تحریر سده یازدهم، ۱۵۳ برگ، (فهرست ۸۱/۲۴؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۱، رقم ۴۸۷۲).

○ مرعشی (ش ۴۶۸۳) آغاز برابر نمونه ۱، انجام: فیتاخر الانقلاب ای ان یجتمع مواد آخر صالحه فتأمل، بدون نام کاتب،

- دهه اول جمادی الثانی ۱۰۸۶ ق. (فهرست ۲۷۰/۱۲).
- مرعشی (ش ۹۷۴۱) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۳، نستعلیق، بدون نام کاتب، ۱۴ جمادی الآخر ۱۰۱۶، ۲۵۶ برگ، (فهرست ۹۳/۲۵).
- حیدر آباد دکن. اصفیه (ش ۳۵۷ کلام) محمد حیات سدهوری، ۱۱۴۵ ق (فهرست ۳۱۴/۲).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۱۲) آغاز برابر نمونه ۱، انجام برابر نمونه ۲، علی اکبر بن محمد صادق انصاری، ربیع الآخر ۱۱۱۹ ق (فهرست ۹۵/۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۶۷) آغاز: برابر نمونه ۱، انجام برابر نمونه ۲، محمد رضا بن محمد معصوم حسینی رضوی، ۱۲ رمضان ۱۱۱۵ در اصفهان، ۲۰۵ برگ، (فهرست ۸۰/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۶۵) آغاز: برابر نمونه ۱، ۸۱ برگ، (فهرست ۸۱/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۶۶) از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۶۴ برگ (فهرست ۸۱/۴).
- مجلس (ش ۱۷۵۲) آغاز برابر نمونه ۱، انجام: برابر نمونه ۳، محمد رحیم بن فتح الله قاری قمی متخلص به هجری، ۱۱۰۳ ق (فهرست ۱۱۸/۵-۱۲۲).
- مجلس (ش ۱۷۵۳) آغاز برابر نمونه ۱، انجام: برابر نمونه ۳، سید محمد حسین مشهور به لنگری، ۱۰۱۱ ق، ۳۸۱ صفحه، (فهرست ۱۲۱/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۵۴) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب
(فهرست ۱۲۲/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۷۲) آغاز برابر نمونه ۱، انجام برابر نمونه ۳،
سید محمد حسین مشهور به لنگری، ۱۰۱۱ ق، ۳۸۱ صفحه،
(فهرست ۱۲۱/۵).

○ مجلس (ش ۱۹۱ امام جمعه خویی) آغاز برابر نمونه ۱، انجام
برابر نمونه ۳، بدون نام کاتب، سده یازدهم، ۲۲۰ صفحه،
(فهرست ۹۱/۷).

○ آستان قدس رضوی (ش ۷۰۰۹) از انجام افتادگی دارد،
(فهرست ۱۰۵/۱۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۶۵۶ و ۷۰۱۰) آغاز هر دو برابر
نمونه ۱، انجام هر دو برابر نمونه ۲، (فهرست ۱۰۴/۱۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۶۳۹ و ۱۱۲۹۰) انجام: برابر
نمونه ۱، (فهرست ۱۰۳/۱۱).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۴۰۰
مشیر) مسلم بن فخر بن شیرزاد گیلانی، سده دوازدهم، ۱۸۶
برگ، (فهرست ۲۱۴/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۴۵۱ و
۱۴۵۲ و ۶۳۹۴ و ۶۶۳۲ و ۸۳۱۴) (فهرست ۲۱۴/۴ - ۲۱۶).

○ دانشگاه (فهرست ۲۳۲/۳).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۴}{۸۳}$ ۲۶۳۳) نسخه‌ای از حاشیه دوانی که
معلوم نیست کدام یک از سه حاشیه وی بر شرح قوشچی

است، نسخ، سده دوازدهم، از آغاز و انجام افتادگی دارد،
 ۱۳۹ برگ، ۱۵×۲۱، ۱۹ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).
 ○ گوهرشاد (ش ۱۰۶۰/۱) آغاز برابر نمونه، فقط دو برگ اول
 را دارد، (فهرست ۱۴۵۲/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد
 ۲۷۰/۱).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۸۵۱/۵) فقط خطبه کتاب را دارد،
 آغاز برابر نمونه، تحریر ۱۰۱۳ق، برگهای «۸۱ و ۸۲»،
 (فهرست ۱۱۵۵/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).
 ○ ملی تهران (ش ۲۹۱/ع) انجام برابر نمونه، تحریر سده
 سیزدهم، ۲۴۶ برگ، (فهرست ۲۵۹/۷).

حواشی حاشیه قدیم دوانی

بر حاشیه قدیم دوانی، حاشیه‌های زیادی نوشته شده که عبارتند از:

۶۹. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: جمال الدین محمود بن یعقوب شیرازی (قرن ۱۰ ق)^۱

(الذریعه ۶۹/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۱/۳)

آغاز: قوله لم یرد به معناه، اعلم ان سید المحققین لما رأی ان

المتعارف فی الخطب توجیه الصلاة بعد النبی الی المتعدد....

انجام: انما ایراده علی ما ذکر فی الدلیل و هو وارد غیر مندفع بعد

کذا ذکره بعض الاصحاب.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۵۵۹۶) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام

کاتب، سده یازدهم، ۱۷۹ برگ، (فهرست ۳۶۳/۱۴).

○ اوقاف بغداد (ش ۱۳۵۲۹/۲) بدون نام کاتب، ۱۰۷۳ ق،

۶ برگ، (فهرست ۱۳۲/۲).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۷) از آغاز و انجام افتادگی دارد،

آغاز: المسؤول و نهاية المأمول و التزمتم فی سایر المباحث

---

۱. برای شرح حال وی به خردنامه صدر اش ۱۱، ص ۲۶-۲۷ مراجعه شود.

رعاية الانصاف و التحیت عن الاعتساف و ها انا اشرع فی الکلام
و من الله التوفیق للاتمام، انجام: راجع ... سیاتی مذکوراً و تکراراً
ثم قال صاحب ع یمكن توجيه كلام المصنف ... قوله و الاول اظهر
و قال، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۲۴۲ برگ،
(فهرست ۹۷/۱ که در آن حاشیه آقا جمال خوانساری بر شرح
قوشچی معرفی شده و صحیح نیست).

۷۰. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: شاه قوام الدین حمزه نسابه شیرازی

(الذریعه ۶۹/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۱/۳)

آغاز: قال المصنف رحمة الله اما بعد واجب الوجود علی نعمائه
الخ قدم فصل الخطاب للايجاز.

انجام: هذا ما كتبنا من الحاشية حامداً مصلياً مسلماً معترفاً
بالقصور ....

نسخه‌ها:

○ گوهر شاد مشهد (ش ۹۵۰) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون
نام کاتب، سده دوازدهم یا سیزدهم، با حواشی از ملا علی
نوری، (فهرست ۱۳۰۱/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد
۲۷۲/۱).

○ مسجد اعظم قم (ش ۲۶۹۵) ۱۲۷ برگ، (فهرست ص ۱۳۱).

۷۱. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: حیدر بن محمد خوانساری (۱۰۵۰ق)

(هدیه العارفين ۳۴۲/۱؛ معجم التراث الکلامی ۲۱/۳)

۷۲. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی

(فارسی و عربی)

از: میرزا محمد باقر بن ابو محمد معز الدین حسنی حسینی رضوی

(قرن ۱۱)

(الذریعه ۶۷/۶؛ کشف الحجب ۲۶/۳؛ معجم التراث الکلامی ۲۶/۳)

آغاز: بسمله و به نستعین.

دوشم به حریم قدس افکند خیال

گفتم که بگویند نه از روی جدال

در علم کرا بزرگ تر ساخت خدای

برخواست فغان ز قدسیان جل جلال

متن کدام خاطر از رقم اخلاق حاشیه قدیم عاریست ... اما بعد

حمد الله واجب الوجود ....

انجام: فینبغی ان یحمل کلام المحشی المحقق علی التحقیق هذا و

یرد علیه ما اشرنا الیه آنفاً. تمت الحاشیه المحقق الدوانی و

الشرح الشارح القوشچی بید الفقیر ....

نسخه:

○ وزیر یزد (ش ۱۶۰۶/۱) به خط مؤلف، ۱۰۶۵ق، «برگ ۱-

۱۳۰» (فهرست ۱۰۰۰/۳).

۷۳. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی

(عربی)

از: میرزا محمد باقر بن ابو محمد معز الدین حسنی حسینی رضوی

(قرن ۱۱)

(الذریعه ۶۷/۶؛ کشف الحجب ۲۶/۳؛ معجم التراث الکلامی ۲۶/۳)

آغاز: بسمله قال المصنف رحمة الله واسعة اما بعد حمد الله واجب الوجود على نعمائه ... قدم فصل الخطاب الايجاز رعاية لنوع من براعة الاستهلال و لغرابة الاسلوب فيكون جديداً لذيذاً. انجم: في الجواب من وجوب شمول المقسم لجميع افراد الاقسام بل بمجرد شمولها.

نسخه ها:

○ دانشگاه تهران (ش ۷۰۹۱) آغاز برابر نمونه، انجم: و هو المعنى بالحكم باجتماع النقيضين، تحرير سده يازدهم، ۵۲ برگ، (فهرست ۴۵۲/۱۶).

○ وزيرى يزد (ش ۱۶۰۶/۲) آغاز و انجم برابر نمونه، به خط مؤلف، ۱۰۶۵ ق، «برگ ۱۳۰-۱۸۴» (فهرست ۱۰۰۰/۳).

○ مدرسه نمازی خوی (ش ۳۱۱/۴) آغاز برابر نمونه، (فهرست ص ۱۵۳/۱).

۷۴. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: مولی میرزا جان حبیب الله بن عبدالله دهلوی باغنوی شیرازی

(۹۹۴ ق)

(الذریعه ۶۷/۶)

آغاز: قال المصنف اما بعد حمد الله واجب الوجود على نعمائه، اقول لعل ترك الموصوف ههنا ايماء لطيف الى ما سيجيء ما ان صفاته عين ذاته ففيه نوع من براعة الاستهلال و .

انجم: و الثانى من مكان منخفض جداً فى مسافتين ان يكون الحركة فى الاول اشد من الحركة فى الثانى . تم .

نسخه‌ها:

- مرعشی (ش ۸۲۹۲) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، ۱۰ جمادی الثانی ۱۰۹۹ ق. (فهرست ۲۱/۲۵۴).
- مرعشی (ش ۹۷۳۶) ابوالقاسم بن منصور بن عزالله، پنجشنبه ۲ ذی الحجه ۱۰۱۳ ق، ۲۸۲ برگ، (فهرست ۲۵/۸۸، معجم التراث الکلامی ۳/۳۶ رقم ۴۸۹۲).
- مجلس (ش ۱۷۴۲)، آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، ۱۱۵۶ ق (فهرست ۵/۱۰۸-۱۰۹).
- مجلس (ش ۱۷۴۳)، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۵/۱۰۹-۱۱۰).
- مجلس (ش ۱۷۴۴)، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۵/۱۱۰).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۴۷، شماره ردیف در فهرست ۵۰۷) آغاز و انجام نسخه برابر نمونه، (فهرست ۴/۸۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۶۸، شماره ردیف در فهرست ۵۰۶) آغاز و انجام هر دو نسخه برابر نمونه، (فهرست ۴/۸۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۴۸ شماره ردیف در فهرست ۵۰۸) از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۲۸۳ برگ، (فهرست ۴/۸۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۴۹ شماره ردیف در فهرست ۵۰۹) آغاز و انجام برابر نمونه، ۱۵۴ برگ، (فهرست ۴/۸۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۶۹، شماره ردیف در فهرست ۵۱۰) از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۲۴۹ برگ، (فهرست ۸۱/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۴ و ۶۸)، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۸۴/۱-۸۵).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۱)، ملا موسی گیلانی، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۸۵/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۰۴۸) انجام برابر نمونه، عبدالله بن احمد بن منصور، اول ذیقعده ۱۰۴۰ ق (فهرست ۱۰۶/۱۱).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۲۶۲) محمد حسین بن عبدالله مازندرانی، ۱۰۸۹ ق (فهرست ۱۸۱/۴).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۴}{۱۶}$ ۲۷۱۰)، نسخ، ولی گیلانی، رجب ۱۰۱۲ در نجف اشرف در مدرسه طهماسبیه، ۱۹۱ برگ، ۱۳×۱۹، ۱۷-۲۳ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ گوهرشاد (ش ۸۱۸) تحریر رمضان ۱۰۹۵، (فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۰/۱).

○ گوهرشاد (ش ۱۵۶۹) تحریر ۱۰۷۸ ق، (فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۱/۱).

○ دانشگاه (ش ۱۹۶۶) آغاز و انجام برابر نمونه، معین علی بن رکن الدین بن محمد بهاء الدین الجیلانی فومنی، دهه اول ذی القعدة ۱۰۱۶، ۲۵۱ برگ، (فهرست ۸۱/۴).

۷۵. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: کمال الدین حسین بن میرزا علی مشهور به چلبی (زنده در ۹۹۶ق)
حاشیه کوتاهی است بر حاشیه قدیم دوانی که تالیف آن در
آخر صفر ۹۹۶ به پایان رسیده است.

آغاز نسخه: ... و بعد فیقول ... کمال الدین حسین بن میرزا علی
المشتهر بچلبی عفی عنهما بمحمد و علی لما كانت الحاشیه علی
الشرح الجدید للتجريد الموسومة بالقدیمة المنسوبة الی ...
الدوانی ... قوله لا یبعد ان یحمل اسم التزییل ههنا ... اقول یمکن
حمل کلام السید.

انجام: متفرعاً علی مسألة الاشتراک . هذا آخر ما اردناه . وقع
الفراغ فی سلخ الصفر ۹۹۶.

نسخه‌ها:

○ دائرة المعارف بزرگ اسلامی (ش ۳۸۵) آغاز و انجام برابر
نمونه، بدون نام کاتب، دهه آخر شوال ۱۰۵۷ق، ۵۱ برگ.
(فهرست ۸۴/۱).

۷۶. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: سلطان العلماء حسین بن رفیع الدین محمد حسین مرعشی

(۱۰۹۴ق)

(الذریعه ۶۸/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۵/۳)

۷۷. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: مولی جلال الدین استرآبادی صدری (قرن ۱۰)

شیخ آقا بزرگ تهرانی در الذریعه عنوان نموده که عده‌ای

معتقدند حاشیه صدری بهترین حواشی بر حاشیه قدیم دوانی است.

(الذریعه ۶۸/۶؛ مرآة الكتب ۴۴۲/۱؛ معجم التراث الکلامی ۲۵/۳)
 آغاز: نحمدک اللهم یا من نور قلوبنا بلوامع شرح تجریده عن
 المهیة و لواحقها... قال المصنف اما بعد حمد واجب الوجود، اما
 هنا للاستیناف ای هو واقع فی ابتداء الکلام من غیر ان یکون ههنا
 مجمل هو یفصل له کما ان الواو یقع فی الابتداء کثیراً.
 انجام: تعبیر بوجه آخر کما ذکرنا ایضاً فاندفع التدافع.

نسخه‌ها:

- مرعشی (ش ۱۰۷۰۴) آغاز و انجام برابر نمونه، نستعلیق، محمد باقر بن هدایت حسین بن غیاث الدین علی جابری نائینی، جمعه ذی الحجة ۱۰۶۷ در قریه باقران، ۱۹۴ برگ، (فهرست ۱۵۲/۲۷).
- مسجد اعظم قم (ش ۱۹۹۵) تحریر سده سیزدهم، (فهرست ۱۳۰).
- دانشگاه تهران (ش ۶۹۸۴) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر سده یازدهم، ۲۸۹ برگ، (فهرست ۴۱۹/۱۶).
- دانشگاه لوس آنجلس آمریکا (M 1308) تحریر ۱۰۱۸ ق، (نشریه نسخه‌های خطی ۷۲۳/۱۲-۱۱).

۷۸. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: مولی عبدالغفار بن محمد بن یحیی جیلانی (قرن ۱۱)

(الذریعه ۵۷/۶)

۷۹. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: شهاب الدین عبدالله بن حسین یزدی شاه آبادی (۹۸۱ق)

(الذریعه ۶۸/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۵/۳ رقم ۴۸۴۳)

آغاز: قوله: ای بذلك الحال، اراد به أن المقوم ان اجری علی
ظاهره اعنی الاستغناء.

انجام: كالنسبة بين الاجزاء العددية كما سبق نقله من خامس
عاشرة الاصول.

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۸) از آغاز نسخه افتادگی دارد،
انجام: قوله و ذلك المشروط بعدم الحادث المذكور تم، محمد
موسی گیلانی، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۸۶/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۵۴) آغاز: ... فان المعقول الحاضر
بذاته قد يكون جزئياً، انجام: و بالجملة الجسم الواحد لا يصير
كثيراً مع بقاء هويته، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۲۹
برگ، (فهرست ۷۲/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۴۳) آغاز برابر نمونه، انجام: ان
هذا الجسم نظراً إلى ذاته يجوز فيه تحقق تلك الابعاد فتدبر و
تبصر، محمد موسی گیلانی، بدون تاریخ کاتب، ۲۲ برگ،
(فهرست ۷۳/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۶۶/۱)
بدون نام کاتب، تحریر سده دوازدهم، برگهای «۱۰۸-۱۶۸»،
(فهرست ۱۸۲/۴؛ معجم التراث الکلامی ۴۴/۳ رقم ۴۹۳۴)

○ مرعشی (ش ۳۴) آغاز و انجام برابری نمونه، (فهرست ۴۵/۱).

○ مرعشی (ش ۸۲۴۲/۲) تحریر ۹۸۵ق، «۲۹پ - ۴۷ر»، (فهرست ۱۹۹/۲۱).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۸۵۱/۸) آغاز: بسمله لا یخفی بعد ما تقرر ان وجود الواجب عنده عدم تمشی هذا الجواب قال قدس سره فی الحاشیة عدم تمشی الدلیل ایضاً انتهى فانه علی تقدیر عینیة الوجوب لذات الواجب، انجام: فان جهة الوحدة الكل ایضاً متحققه فی نفس الامر وكل جملة تحقق فیما جهة وحدة فی نفس الامر فهي هناك تمت الحاشیة المنسوبة الی مولانا عبد الله الیزدی، تحریر ۱۰۱۳ق، برگهای «۹۶-۱۶۲»، (فهرست ۱۱۵۶/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).

۸۰. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)
از: میرزا عبدالله بن میرزا عیسی افندی تبریزی (۱۱۳۰ق)

(الذریعه ۶۸/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۵/۳)

۸۱. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: سید شاه فتح الله بن حبیب الله شیرازی (۹۹۷ق)

(الذریعه ۶۹/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۶/۳)

آغاز: بسمله الحمد لله رب العالمین و الصلوة و السلام الاتمام
الاكملان علی نبینا سید المرسلین و علی و آله و صحبه الکرام
اجمعین قال المصنف اما بعد حمد واجب الوجود علی نعمائه فیہ
ایماء الی کمال عنایتہ بالاختصار.

انجام: فلو ارید التقیة به لزم تقييد المقدمة الاستدراكية و كذا في تقييد الآخر هذا.

نسخه‌ها:

○ وزیر یزید (ش ۱۶۰۶/۴) آغاز برابر نمونه، انجام: و کذا وحدة الوجود و محصله الاشتراك المعنوی بینهما، قد وقع الفراغ من حاشية المحقق المدقق شاه فتح الله على حاشية القديم في بستان الشاه شیراز...، محمد باقر بن ابو محمد حسنی حسنی، ۱۰۶۵ ق، «برگ ۱۹۸-۲۴۸»، (فهرست ۱۰۰۰/۳).

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۶)، آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۸۲ برگ، (فهرست ۱۰۰/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۷۴) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، از آغاز و انجام افتادگی دارد. ۱۸۵ برگ، (فهرست ۹۱/۱) در آن عنوان شده که شاید تألیف شاه فتح الله شیرازی باشد).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۴۶) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد. ۲۱۵ برگ، (فهرست ۶۷/۴).

۸۲. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: مولی عطاالله گیلانی رودسری بن محمد سعید (قرن ۱۱)

(الذریعه ۶۸/۶ و ۱۱۶؛ ریاض العلماء ۳۱۵/۱؛ معجم التراث الکلامی ۲۶/۳)

۸۳. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: آقا حسین بن جمال الدین محمد خوانساری (۱۰۹۸ ق)

تألیف این حاشیه در روز پنج شنبه ۱۵ ربیع الثانی ۱۰۶۴ به

پایان رسیده است.

آغاز: الحمد لله رب العالمین... قوله اما بعد حمد واجب الوجود لا یبعد ان یقال فی ترک الموصوف ایماء لطیف الی آخر الحاشیه،
 یمكن توجيه هذه الحاشیه بوجوه اذ یمكن ان یكون المراد....
 انجام: بان یقال مقارنه لمعلول السقمونیا الذی هو اسهال الصفراء
 فینسب الیه بالعرض. ۴

(الذریعه ۶۸/۶ و در آن آغازی که برای این کتاب نقل شده آغاز
 نسخه است نه آغاز کتاب؛ معجم التراث الکلامی ۲۵/۳ رقم ۴۸۳۹ و
 ۴۹/۳ رقم ۴۹۶۴ که با عنوان «الحاشیه علی الشرح الجدید للتجرید»
 معرفی شده است.)

○ آستان معصومیه قم (ش ۳۸۷) از آغاز و انجام افتادگی دارد،
 در فهرست آستانه عنوان شده که این حاشیه گویا از آقا حسین
 خوانساری است، ۱۱۳ برگ، (فهرست ۳۶۷/۱؛ معجم التراث
 الکلامی ۳۷/۳ رقم ۴۸۹۵).

○ مجلس (ش ۱۷۳۹) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
 کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۰۵/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۴۰) بدون نام کاتب، ربیع الاول ۱۱۱۹ ق در
 قزوین (فهرست ۱۰۶/۵-۱۰۷).

○ مجلس (ش ۱۷۴۱) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب
 (فهرست ۱۰۷/۵-۱۰۸).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۵۵) آغاز و انجام برابر
 نمونه، بدون نام کاتب، جمادی الاول ۱۱۲۵ ق، ۳۰۴ برگ،

(فهرست ۷۳/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۶۸۹۶) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، پنج شنبه ۱۷ ذیقعدہ ۱۰۵۹ ق (فهرست ۹۵/۱۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۰۴۸) آغاز برابر نمونه، عبدالله بن احمد بن منصور، اول ذیقعدہ ۱۰۴۰ ق (فهرست ۱۰۶/۱۱).
○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۷۲) آغاز و انجام برابر نمونه، غازی خان بن بدیع الزمان، دوشنبه ۸ محرم ۱۰۸۷ ق (فهرست ۱۸۳/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۷۱) آغاز و انجام برابر نمونه، هدایه الله بیلندی گنابادی، ۵ رجب ۱۰۷۴ ق (فهرست ۱۸۳/۴).

○ ملی تهران (ش ۸۵/ع) انجام برابر نمونه، گویا به خط مؤلف، ۱۰۶۴ ق، ۳۶۱ برگ، (فهرست ۸۱/۷).

○ ملی تهران (ش ۳۴۸/ع) انجام برابر نمونه، تحریر سده دوازدهم، ۳۷۹ برگ، (فهرست ۳۱۱/۷).

۸۴. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: مولی شمس الدین محمد گیلانی مشهور به مولی شمس (قرن ۱۱ ق)

(الذریعه ۶۹/۶)

۸۵. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: میرزا محمد بن حسن شیروانی مشهور به مدقق شیروانی (۱۰۹۸)

(الذریعه ۶۹/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۶/۳)

آغاز: قوله لا یبعد ان یقال فی ترک . آه . الظاهر ان جمیع ما ذکره من اولها الی آخرها وجوه ثلاثة لترك الموصوف تقرير الاول فيها ان معنى عينية الصفات عندهم ان يكون الذات فرد المبدء الاشتقاق الذي مشتق منه الصفة يكون الذات .

انجام: يستلزم ان يكون الوجود الذهني بعينه هو الموجود الخارجي و كلام هذا القائل مشحون بالعجائب كالبحر هذا ما وصل الی من حاشية الاستاد .

نسخه‌ها:

- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۸۲۰۵) آغاز و انجام برابر نمونه، ۳۷۶ برگ، (فهرست ۱۸۴/۴).
- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۱۴۷) آغاز و انجام برابر نمونه، محمد حسین بن محمد صالح مازندرانی، پایان محرم ۱۱۴۰، ۶۷۶ برگ، (فهرست ۱۸۴/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۰۰۷۷) آغاز و انجام برابر نمونه، حسن علی بن جمال الدین محمد قهپایی ۳۰ ذیقعدہ ۱۱۰۴ ق، ۲۴۳ برگ، (فهرست ۹۴/۱۱).
- گوهرشاد مشهد (ش ۱۳۶۶) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر ۱۱۲۲ ق در اصفهان، (فهرست ۱۹۵۶/۴؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۲).

۸۶. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: میر معز الدین بن فخر الدین مشهدی (قرن ۱۱)

(الذریعه ۶۹/۶؛ معجم التراث الکلامی ۲۷/۳)

نسخه:

○ مسجد اعظم (ش ۱۹۵۴) تحریر سده یازدهم (فهرست ص ۱۳۱).

۸۷. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)
از: میر محمد معصوم بن حسین قزوینی (۱۰۹۱ق)
(الذریعه ۶/۶۹)

۸۸. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)
از: شهید قاضی نورالله مرعشی شوشتری (۱۰۱۹ق)
فقط بر بحث جواهر.

(الذریعه ۶/۶۹)
۸۹. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)
از: مصلح الدین محمد بن صلاح الدین عبادی لاری (۹۷۹ق)

۹۰. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)
از: کمال الدین حسین بن محمد بن فخر بن محمد بن علی لاری
(۹۰۸ق)^۱

آغاز: بسمله قال الشارح فی الحاشیه اعنی من اتصف من
محبوبیه بزیاده الکریم فی الجملة اقول اراد بالزیاده علی بعض ما

۱- کمال الدین حسین لاری از افاضل روزگار خود و از شاگردان طراز اول ملا جلال دوانی بود. او حاشیه قدیم دوانی بر شرح قوشچی را تکمیل نموده که به تکمله لاریه مشهور است همچنین از آثار اوست تحقیق الزوراء که در ۹۱۸ نگاشته (دانشگاه ۱۹۲۸/۱ و ۵۰۳۶/۱)؛ تحقیق التفرید لارباب التوحید که در لار در سال ۹۱۳ق نگاشته است (فهرست آستان قدس ۴/۴۲).

عداه الذي هو المضاف اليه فإشار بقيد في الجملة.
 انجام: بل يمنع كونه اخص منه مطلقاً فان القسم هو مجموع
 المقابل المضاف و المضافقيد القسم يجوز ان اعم من وجه و مطلقاً
 بالنسبة الى المقسم. تمت كتابة الحاشية على الحاشية القديمة
 على الشرح التجريد.

نسخه:

۴

○ گوهر شاد مشهد، (ش ۹۰۸) آغاز وانجام برابر نمونه،
 محمد بن عنایت الله جیلانی لاهیجانی در دار العباد یزد،
 بدون تاریخ کاتب، در اولی نسخه یادداشتی که در سال
 ۱۰۸۵ ق شده، ۱۴۵ برگ (فهرست ۱۲۳۲/۳؛ فهرست چهار
 کتابخانه مشهد ۲۶۱).

○ گوهر شاد مشهد، (ش ۱۶۹۸) از آغاز افتادگی دارد، انجام
 برابر نمونه، محمد بن عتیق الله، ۹۶۷ ق، (فهرست چهار
 کتابخانه مشهد ۲۷۸).

۹۱. حاشیه حاشیه قدیم دوانی بر شرح تجرید قوشچی (عربی)

از: مؤلف ناشناخته

نسخه:

○ دانشکده ادبیات تهران (۲۷۳/۱ امام جمعه کرمان) تحریر
 سده یازدهم، (فهرست دانشکده ادبیات اهدایی امام جمعه
 کرمان ص ۴۲ و ۸۴).

حاشیه قدیم دشتکی بر شرح قوشچی

۹۲. حاشیه شرح تجرید قوشچی (حاشیه قدیم دشتکی) (عربی)

از: امیر سید صدرالدین محمد دشتکی شیرازی (مقتول در ۹۰۳ق)

بعد از حاشیه قدیم دوانی سید صدرالدین دشتکی حاشیه‌ای بر حاشیه دوانی نگاشت و اعتراضاتی بر وی وارد ساخت و آن را سلطان بایزید عثمانی و مولی ابن المؤید تقدیم نمود. این حاشیه به حاشیه قدیم سید صدر شهرت دارد.

(الذریعه ۳/۳۵۴ و ۶/۱۱۷ کشف الظنون ۱/۳۴۹)

آغاز: صدر کلام ارباب التجرید و ختم مقال اصحاب التوحید حمد فرد تفرد بالابتداء و الانتهاء... قوله هو العلم باحوال بالمبدأ والمعاد. اراد بالمبدأ مبدأ کل ما يوجد اوله و يقابله منتهاه و آخره كما ان الاول بهذا المعنى منحصر فى البارى تعالى....

انجام: قوله و يلزم ان يكون السهمان ... فيه نظر اذ غاية ما لزم ان يكون موقع السهمين فى احد المرتبتين و احداً... و ذلك لان اتحاد الموضعين و تعددهما ليسا بالقياس الى شىء واحد و كذا الحال اذا كان المراد باتحاد السهمين اتصالهما اذ لا محذر فى ان يتصل السهمان على مرئى و ينفصلا على مرآى آخر.

نسخه‌ها:

- مجلس (ش ۱۷۵۵) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، قرن ۱۰ (فهرست ۱۲۲/۵ - ۱۲۳).
- مجلس (ش ۹۴ امام جمعه خوئی) آغاز برابر نمونه، انجام: المتعلقة بالجزء الثاني من المسافة لا يحصل الا بعد الحركة المتعلقة بالجزء الاول منه و هذا القدر كاف فتأمل والله الموفق، ۲۸۸ صفحه، (فهرست ۹۴/۷).
- وزیر یزد (ش ۱۳۲۷) بدون نام کاتب، سده یازدهم، ۸۷ برگ، (فهرست ۹۲۹/۳؛ معجم التراث الکلامی ۸۰/۴ رقم ۷۹۰۵).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۰۱) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۹۳/۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۱۸) از آغاز و انجام افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۱۰ برگ (فهرست ۹۶/۱ در آن ذکر شده که از میر سید صدرالدین شیرازی دشتکی است ولی مشخص نشده که کدام حاشیه او است).
- آستان قدس رضوی (ش ۶۶۰۶).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۴۱۰۹) بدون نام کاتب، تحریر ۱۰۱۹ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ۱۹۰؛ معجم التراث الکلامی ۴۴/۳ رقم ۴۹۳۷).
- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۳۶۷) آغاز برابر نمونه، انجام: الاتری ان فی سطح الكرة امر غیر

منقسم اصلاً و يتعين فيه ملاقاته مع السطح المستوی بامر غير
منقسم ملاق لمثله، ۳۹۰ برگ، (فهرست ۲۱۸/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۶۸)
آغاز و انجام برابر نمونه، میرزا علی بن اسدالله سلطانیه وی
اثنی عشری، شنبه ۲۳ شهبان ۹۷۰، ۲۷۲ برگ، (فهرست
۲۱۸/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۶۹)
آغاز و انجام برابر نمونه، (فهرست ۲۱۹/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۸۳۰۲)
آغاز برابر نمونه، انجام: امر غير منقسم ملاق لمثله من السطح،
(فهرست ۲۱۸/۴).

○ ملی تهران (ش ۱/۶۷/ع) آغاز برابر نمونه، ۱۵۶ صفحه،
(فهرست ۶۵/۷).

حواشی حاشیه قدیم سید صدر

۹۳. حاشیه حاشیه قدیم دشتکی بر شرح تجرید^۱ (عربی)

از: غیاث الدین منصور دشتکی فرزند سید صدرالدین دشتکی (۹۴۸ ق)
این حاشیه را غیاث الدین منصور در تصحیح نظریات پدر
خود در حاشیه شرح تجرید، پیرامون مسأله نفس و هیولی
نگاشته است.

۱- نام این رساله در هر دو مصدر «رساله در تصحیح کلام امیر صدرالدین دشتکی» ذکر شده است.

آغاز: بسلمه . یا غیاث الوری صیرنا منصوراً علی العدی... و
 بعد فان الفقیر الحقیق غیاث المشهور بمنصور یقول ان ابی و
 سیدی... قد علق علی الشرح الجدید تعلیقات....
 انجام: و هذا ما وجدنا بعد هذا لصاحب الغواشی کلام و لعله انقطع
 و تم بالتعمام فلیرض عنه .

نسخه‌ها:

- آستان قدس رضوی (ش ۱۳۳) آغاز برابر نمونه، انجام:
 ولهذا لم يلتفت اليه و لعل المنقول عنه فی المنقول هو الاول، بدون
 نام کاتب، سده یازدهم، ۵۵ برگ، (فهرست ۶۶/۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۴۴) آغاز و انجام برابر نمونه،
 بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب ۲۲ برگ، (فهرست
 ۱۱۷/۴).

حاشیة جدید دوانی بر شرح قوشچی

۹۴. حاشیه دوم دوانی (حاشیه جدید) (عربی)

از: جلال الدین محمد بن اسعد دوانی (۹۰۸ق)

بعد از حاشیه جدید سید صدر، دوانی حاشیه دیگری نگاشته و در آن آراء سید صدر را مورد نقد قرار داد که به حاشیه جدید معروف است.

(الذریعه ۶۷/۷؛ کشف الظنون ۳۴۹/۱؛ معجم التراث الکلامی ۲۸/۳)

آغاز: اللهم اهدنا الصراط المستقیم و جنبنا عن الباطل الذمیم و صلّ علی نبیک المنعوت بالخلق العظیم المبعوث لاقامة الدین القویم... فانا قد کتبنا فی سالف الزمان حواشی علی الشرح الجدید للتجرید فلما تادلتها الالسن نبض فی بعض اهل البلد عرق العصبیة و الحسد... فی ان قوله، و ذلك لیس معنا ثالثاً غیر مسلم. اذ فی کلا المعنیین یعتبر الزیادة فی مدلول اللفظ.

انجام: كما سیظهر فی الطبیعیات فلندفع الایرادات و فی دفع الاخیر مناقشة لطیفة فتأمل.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۸۴) ابو الفتح بن پاشا فریدون کجوری، رجب ۱۰۹۳ ق، از آغاز افتادگی دارد، انجام برابر نمونه، (فهرست ۱۰۵/۱).

○ مرعشی (ش ۶۲۴۰) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۲۲۷/۱۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۳) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، (فهرست ۹۶/۱).

○ مجلس (ش ۱۹۹۹) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، انجام: لایجری النسبة فی التعقل بمجرد تعدد الادراک و الالتفات و الظاهر کیف اعتاله عول الاوهام و ما حام حول المقصود حام انما، بدون نام کاتب، سده یازدهم، ۱۳۶ صفحه، (فهرست ۴۹۳/۵).

حاشیه جدید دشتکی بر شرح قوشچی

۹۵. حاشیه دوم سید صدر (حاشیه جدید) (عربی)

از: امیر سید صدرالدین محمد دشتکی شیرازی (مقتول در ۹۰۳ ق)
سید صدر در دفاع از نظرات خود و رد اشکالات دوانی حاشیه دوم خود را نگاشت که به حاشیه جدید شهرت دارد.

(کشف الظنون ۳۴۹/۱)

آغاز: صدر کلام ارباب التجرید و ختم مقال اصحاب التوحید

حمد احد منه الابتداء و اليه الانتهاء... قوله ای علی آلہ و اصحابہ
الذین ہم موصوفون بزيادة الكرم... قال الشارح فيما كتب علی
الحاشية قيل لم يرد به معیناً بل ما يتناول متعدداً... و فيه نظر لان
افعل التفضيل اذا اضيف فله معنیان.

انجام: قوله و عند آخرین، فی نسبة هذا الكلام ایماں الی
ضعفه فان اختلاف الاعتبار بالجنس عند اختلاف الجهة غیر
بین و لا مبین و کذا قوله الاشياء المذكورة من الاعتبار غیر
بین و لا مبین.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۱۰۴۸) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
کاتب، ۱۲۶۱ (فهرست ۲۳۸/۳).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۲) آغاز برابر نمونه، از انجام
افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست
۹۴/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۷۳، شماره ردیف در فهرست
۴۸۹) آغاز و انجام برابر نمونه، (فهرست ۷۶/۴؛ فهرست
القبایبی آستان قدس ۱۹۷؛ معجم التراث الکلامی ۵۲/۳، رقم
۴۹۷۶/۲).

○ مجلس (ش ۱۷۵۶) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
کاتب، قرن ۱۳ (فهرست ۱۲۳/۵ - ۱۲۵).

○ مجلس (ش ۱۹۹۸) بدون نام کاتب (فهرست ۴۹۳/۵).
صفحه ۶۱۶

○ دانشگاه (ش ١٩٦٥) آغاز برابر نمونه، انجام: و العلة مطلقاً
لما عرف المصنف العلية... لانه مقارن لما هو علة ذاتية لوجود
الحادث غير مسلم... و المقدم على الشيء بالزمان لا يكون
مقارناً له تمت الحاشية الصدرية على الامور العامة، ٢١٨،
برگ، (فهرست ٢١٩٢/٦).

حاشیه سوم دوانی بر شرح قوشچی (حاشیه اجد)

۹۶. حاشیه سوم دوانی (حاشیه اجد) (عربی)

از: جلال الدین محمد بن اسعد دوانی (۹۰۸ق)

دوانی در رد جوابهای سید صدر و دفاع از نظریاتش حاشیه سوم خود را نگاشت که به حاشیه اجد مشهور است. و در اثنای نگارش این حاشیه سید صدر از دنیا رفت. دوانی نام حاشیه سوم خود را تجرید الغواشی نهاده است لکن غیاث الدین منصور در ردیه خود که به این حاشیه نوشته و بعد از این ذکر می شود این نام را شایسته کتاب خود دیده و نام حاشیه اش را تجرید الغواشی گذاشته است.

(فهرست مجلس ۱۲۶/۵؛ معجم التراث الکلامی ۲۷/۳)

آغاز: قال اما بعد واجب الوجود علی نعمائه اما هنا للاستیناف ای هو واقع فی ابتداء الکلام من غیر ان یکون ههنا مجمل هو تفصیل له ... قال الشارح فی الحاشیه قیل لم یرد الخ صاحب قیل هو السید الشریف و حاصل کلامه علی ما فهم الشارح ان المراد من اسم التفصیل المضاف ههنا هو الزیاده بالمعنی الاعم.

انجام: و لیس هذا جنساً لمفهوم التقابل ام لانه لا یصدق علی

مفهوم التقابل... انما هو مقولة المضاف و هو ما يعقل بالقياس الى غيره. تمت الكتاب.

نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۱۷۵۷) بدون نام کاتب، بی تا، از آغاز و انجام افتادگی دارد، آغاز: فی ان قوله و ذلك ليس معنا ثالثا غير مسلم، اذ فی كلا المعنيين يعتبر للزيادة فی مدلول اللفظ فكما ان الضارب يدل على الموصوف انجام: و الرياح اذا هبت بدون نام کاتب علی بعض اجزاء الشجر و حرک بعضها دون بعض... سرعة و بطوء بتشبت اضطراری کتشبت الغریق بالحشیش. ۶۶۶ صفحه، بدون تاریخ کاتب، (فهرست ۱۲۶/۵-۱۳۰).

○ آستان قدس رضوی (اهدایی رهبری، ش ۴۹۲/۱) بدون نام کاتب، ۹۴۳ق، (فهرست هزار و پانصد نسخه اهدایی رهبری ص ۲۶۴).

○ کتابخانه عمومی اصفهان (ش ۲۷۲۲/۱) آغاز و انجام برابر نمونه، محمد اکمل بن اسماعیل، دو شنبه ۲۷ جمادی الاول ۱۰۸۶ق، «ص ۱-۶۰۲»، (فهرست ۳۳۰/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۷۴) نستعلیق، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، از آغاز افتادگی دارد، انجام برابر نمونه، ۲۵۹ برگ، (فهرست ۸۳/۴).

حاشیة غیاث الدین منصور بر شرح قوشچی

۹۷. تجرید الغواشی و تشییدات الحواشی (عربی)

از: غیاث الدین منصور دشتکی حسینی شیرازی (۹۴۹ق)

بعد از فوت سید صدر، فرزندش غیاث الدین منصور دشتکی حسینی (۹۴۹ق) به دفاع از آراء پدرش پرداخت و کتاب حاضر را در رد حاشیة اجد دوانی تألیف نمود.

(فهرست مجلس ۱۲۸/۵؛ کشف الظنون ۳۵۰/۱، ذریعه ۳۵۲/۳ و

۶۷/۶ و ۱۱۷؛ معجم التراث الکلامی ۱۶۴/۲ رقم ۳۲۳۷)

آغاز (۱): رب یسر و تمّم یا غیاث المستغیثین قد کشف جمالك علی الاعالی

کنه حقائق المعالی.

آغاز (۲): یا من کشف جمالك علی الاعالی کنه حقائق المعالی.

انجام: علی النحو الذی هو وجه له فانه لا ینظر لهذا القید وجه وجیه.

نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۸۶/۳ امام جمعه خوئی) آغاز برابر نمونه ۲،

انجام برابر نمونه، «ص ۱۸۲ - ۳۸۰»، (فهرست ۹۴/۷).

○ ملک (ش ۷۱۱) سده یازدهم، بدون تاریخ کاتب، ۴۳۰

برگ. (فهرست ۸۲/۱).

○ ملك (ش ۸۸۲) سده دهم، بدون تاريخ كاتب. ۳۰۴ برگ.

(فهرست ۸۲/۱).

○ مدرسه غرب همدان، (ش ۳۱۷) سده یازدهم، بدون تاريخ

كاتب، رساله اول مجموعه، ۳۱۷ برگ. (فهرست ۸۲/۱).

○ گلیپایگانی (ش $\frac{۱۳}{۱۵۲}$ ۲۴۷۲)، نسخ، از آغاز و از انجام

افتادگی دارد، ۱۸۵ بهرگ، ۱۹×۱۰، ۱۹ سطر. (فهرست

گلیپایگانی، مخطوط).

حاشیه خفری بر شرح تجرید قوشچی

شمس الدین محمد بن احمد خفری (متوفای ۹۵۷ق) دو حاشیه بر شرح تجرید قوشچی نوشته است که عبارتند از:

۹۸. حاشیه بر شرح تجرید قوشچی (مقصد اول: امور عامه)

از: شمس الدین محمد بن احمد خفری شیرازی (۹۵۷ق)

این حاشیه مورد پسند علما واقع نگردیده و نسخ خطی آن اندک می باشد. ما تا بحال دو نسخه از آن را شناسایی نموده ایم که در ذیل معرفی می گردد.

آغاز: خیر مبادی الکلام ما زین بحمدالله خالق الانام فنحمده مصلیاً علی مهاد قواعد الاسلام محمد و آله الکرام... قوله فی الحاشیه قیل لم یرد معیناً بل یتناول متعدداً اعنی من اتصف من محبوبته بزیادة الکرم....

نسخه ها:

- مجلس (ش ۸۷) بدون نام کاتب، ۱۰۸۲ (فهرست ۴۴/۲).
- مجلس (ش ۱۷۳۶) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۸۳ صفحه، (فهرست ۱۳۹/۵).
- گوهرشاد (ش ۸۱۳) آغاز برابر نمونه، تحریر سده یازدهم، (فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۱/۱).

۹۹. حاشیه بر شرح تجرید قوشچی (مقصد سوم: الهیات)

از: شمس الدین محمد بن احمد خفری شیرازی (۹۵۷ق)

این حاشیه مورد توجه دانشمندان کلامی شیعه و سنی واقع گردیده و نقد و تحلیلهای زیادی بر آن نوشته شده که در اینجا حدود بیست حاشیه آن شناسایی و معرفی شده است.

این حاشیه بر مقصد سوم شرح تجرید (بخش الهیات) نوشته شده و دارای سه فصل است:

فصل اول: اثبات واجب

فصل دوم: صفات واجب

فصل سوم: افعال واجب

بخشی از اوایل این حاشیه در ضمن حاشیه آقا جمال خوانساری بر این حاشیه «ص ۲۵-۵۶» با تصحیح از روی نسخه آستان قدس رضوی (تحریر شده در ۱۱۱۵ق) به چاپ رسیده است.

(الذریعه ۳۶/۶؛ مرآة الکتب ۳۱۵/۱-۳۱۷؛ معجم التراث الکلامی ۳۵/۳)

آغاز: الحمد لله رب العالمین... فيقول الفقير الى الله محمد بن احمد الخفري

هذه تعليقات اتفقت مني على شرح الهيات تجريد... استدل على وجود الواجب

الخب اختار المصنف قدس سره في اثبات الواجب منهج الحكماء الالهيين....

انجام: فلا يكون واجب الوجود بذاته الا اذا كان سبب ما صار كان الواجب

الوجود بذاته واجب الوجود بغيره.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۳۴)، محمد نصیر بن محمد حسین

جرفادقانی، ۱۰۷۴ق، «۲۵-پ ۱۶» ۶۳ برگ (فهرست ۴۵/۱).

- مرعشی (ش ۵۱) نستعلیق نازیبا، کریم بن الحسین، شوال ۱۰۵۰، ۷۴ برگ (فهرست ۶۲/۱).
- مرعشی (ش ۶۱۷/۱) نستعلیق، ۱۰۹۸ اق، «اپ-۶۱» ۶۰ برگ (فهرست ۲۱۵/۲).
- مرعشی (ش ۶۶۸) نسخ، محمد رضا، ربیع الثانی ۱۰۹۴ اق، «اپ-۱۴۱» ۱۴۰ برگ (فهرست ۲۶۳/۲).
- مرعشی (ش ۶۷۶) نسخ، محمد باقر بن عبدالرحیم، شب یکشنبه ۱۱ رمضان ۱۲۲۲ اق، ۵۸ برگ (فهرست ۲۷۱/۲).
- مرعشی (ش ۴۳۹۶) نسخ، ملا محمد بن عباسعلی، ۲۳ رمضان ۱۱۹۰، «اپ-۱۳۲» ۲۱ برگ (فهرست ۳۹۵/۱۱).
- مرعشی (ش ۵۰۷۹) نستعلیق، محمد صالح بن احمد مازندرانی، بدون تاریخ کتابت، ۹۲ برگ (فهرست ۲۷۱/۱۳).
- مرعشی (ش ۶۱۱۲) محمد امین بن احمد لیمانی گیلانی، ۱۰۹۱ اق، «اپ-۵۶» ۵۶ برگ (فهرست ۱۱۵/۱۶).
- مرعشی (ش ۶۶۴۱) نستعلیق، بدون تاریخ کتابت، «اپ-۸۳» ۶۳ برگ (فهرست ۲۰۹/۱۷).
- مرعشی (ش ۶۹۰۸) نستعلیق، حسن گیلانی، یکشنبه ۱۱ شوال ۱۰۰۶ اق در جامع اصفهان، «اپ-۶۰» ۳۶ برگ (فهرست ۲۰۹/۱۷).
- مرعشی (ش ۷۰۹۹) نستعلیق، مفید بن ابوسعید بن قطب الدین محمد لاهیجی، شب یکشنبه ۲۳ جمادی الثانی ۱۱۰۴ اق، «اپ-۱۰۵» ۱۰۵ برگ (فهرست ۲۰۹/۱۷).

- مجلس (ش ۱۷۳۴) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۳۵/۵ - ۱۳۶).
- مجلس (ش ۱۷۳۸) محمد زمان موسوی گلپایگانی، شوال ۱۱۳۱ ق (فهرست ۱۳۶/۵).
- مجلس (ش ۱۶۹۹) عبدالغنی کازرونی، ۱۰۸۵ (فهرست ۱۳۷/۵).
- مجلس (ش ۱۷۵۹) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۳۸/۵).
- مجلس (ش ۱۷۶۰) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۳۸/۵).
- مجلس (ش ۹۲ امام جمعه خوئی) آغاز و انجام برابر نمونه، ۱۶۰ صفحه، (فهرست ۹۲/۷).
- مجلس (ش ۹۳/۱ امام جمعه خوئی) از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۱۰۰ صفحه، (فهرست ۹۲/۷).
- مجلس (ش ۱۷۶۱) سلیمان بن محمد علی فیروز آبادی، اول ربیع الثانی ۱۰۸۰ (فهرست ۱۳۸/۵).
- آستان قدس رضوی (ش ۶۹ و ۷۷ و ۷۸ و ۸۲ و ۱۲۲ و ۱۲۴ و ۴۲۸ و ۴۵۸ و ۴۲۸) (فهرست ۸۷/۱ - ۹۰ و ۷۷/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۹۷۰۰ و ۹۸۸۵ و ۱۲۴۱۹) (فهرست ۹۸/۱۱ - ۱۰۰).
- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ و ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ و ۱۴۴۵ و ۱۴۴۸

و ۶۳۸۴ و ۶۳۸۸) (فهرست ۲۱۲/۴ - ۲۱۴).

○ گلیایگانی (ش $\frac{۱۳}{۱۰۰}$ ۲۴۲۰)، نستعلق شکسته، محمد صادق بن محمد جعفر شریف رضوی، ۴ صفر ۱۰۹۴، ۸۲ برگ، ۱۲×۲۰، ۱۴ سطر. (فهرست گلیایگانی، مخطوط).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۹۱۲/۱) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر ۱۲۱۵ق، (فهرست ۱۲۳۹/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۲).

○ گوهرشاد (ش ۵۳۲/۱ و ۸۲۳ و ۹۹۹ و ۱۰۷۴ و ۱۱۳۴ و ۱۳۹۶/۱ و ۱۶۲۲/۱ و ۱۶۴۰/۱ و ۱۷۷۸/۱) (فهرست چهار کتابخانه مشهد ص ۲۷۱).

○ نمازی خوی (ش ۳۶۸/۱) آغاز برابر نمونه، (فهرست ۱۸۶/۱).

○ نمازی خوی (ش ۷۳۹) (فهرست ۳۹۹/۱).

○ دانشگاه (ش ۱۲۰۲/۱) آغاز و انجام برابر نمونه، (فهرست ۲۲۶۲/۶).

حواشی حاشیه خفزی بر شرح تجرید قوشچی

۱۰۰. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: ابراهیم بن صدرالدین محمد شیرازی (۱۰۷۰ق).

این حاشیه در مقابل حاشیه خفزی که حواشی خفزیه نامیده می شود، به حواشی فخریه مشهور است و در سال ۱۴۰۷ق در حاشیه شرح تجرید قوشچی در هند به چاپ رسیده است.

(الذریعه ۶۴/۶ و ۱۱۳ و ۱۱۶، مجلس ۹۵/۷؛ معجم التراث الکلامی

۱۹/۳ رقم ۴۸۱۲ و ۴۸/۳ رقم ۴۹۶۰)

آغاز: یا هو یا لا اله الا هو یا من لا اله الا هو و لا یعلم ما هو الا هو کلت الالسن عن تفسیر صفتک و انحسرت العقول عن کنه معرفتک ... فیقول ... هذه تعليقات لتبيين مطالب اقصى المقاصد من كتاب التجريد و شرحه الجديد و حواشيه للمحقق الخفزی کتبتها اثناء مباحثتها ... المقصد الثالث فی اثبات الصانع الخ انما لم یعنون باثبات الواجب كما هو الشایع فی العنوان.

انجام: بخلاف الاشعریه فانهم لا یحتاجون الی هذا القید حیث یمتنع عندهم خلاف ما تجری علیه عادته من الخیرات.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۶۱۷) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، ۴ صفر ۱۰۹۸ ق (فهرست ۲۱۶/۲).

○ مرعشی (ش ۴۶۴۰) بدون نام کاتب، ۱۷ شعبان ۱۱۸۶ ق (فهرست ۲۰۸/۱۲).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۷۶) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۷۸/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۶۳۸۶) محمّد، ۱۱۸۶ ق، ۳۵ برگ، (فهرست ۲۰۹/۴).

○ مجلس (ش ۱۸۶/۲ امام جمعه خوئی) آغاز و انجام برابر نمونه، سده دوازدهم، «ص ۱۲۰-۱۸۷»، (فهرست ۹۵/۷). دانشگاه (فهرست ۲۲۶۴/۳).

○ دانشگاه (ش ۱۲۰۲/۶) آغاز و انجام برابر نمونه، برگهای «۱۷۴ ب-۲۰۸ ب»، (فهرست ۲۲۶۴/۶).

۱۰۱. حاشیه حاشیه خفّری بر شرح قوشچی (عربی)

از: محمّد اسماعیل بن محمد حسین مازندرانی خواجه‌ی اصفهانی (۱۱۷۳ ق)

(معجم التراث الکلامی ۱۵/۳)

آغاز: بعد حمد الله المنفرد بالقدم و الازلیة المتوحد بالبقاء.

انجام: و الحمد لله اولاً و آخراً. تمت الرسالة.

نسخه:

○ ملک تهران (ش ۱۶۱۹/۲) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون

نام کاتب، ۱۲۶۸ق، (۱۳-۱۲۴پ)، (فهرست ۳۴۱/۹).

۱۰۲. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: میر محمد باقر داماد حسینی استرآبادی (۱۰۴۱ق)

(الذریعه ۵۷/۶؛ مجله مشکوة شماره ۴۲ ص ۱۰۹)

آغاز: بسمله قوله اذ تحقق ايجاد ما يتوقف ايضاً على تحقيق

موجود ما لان الشئ مالم يوجد لم يوجد الخ طبيعة اليجاد متاخرة

عن طبيعة الوجود لانها طبيعة ناعية يستحيل قيامها بذاتها.

انجام: كما هو سنة الكلديات م ح ق قدس سره.

نسخه:

○ دانشگاه (ش ۴۱۴۶/۱) بدون نام کاتب، ۱۰۵۷ق، ۷برگ،

(فهرست ۳۱۱۵/۱۳).

۱۰۳. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: آقا محمد باقر بن محمد اکمل وحید بهبهانی (۱۲۰۶ق)

(الذریعه ۶۵/۶)

۱۰۴. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: شیخ احمد بن محمد ابراهیم اردکانی یزدی (قرن ۱۳)

مؤلف این حاشیه را در عصر هشتم جمادی الثانی ۱۲۲۸ق در

شیراز به پایان رسیده است.

آغاز: الحمد لولیه رب العالمین... هذه تعليقات اتفقت منی علی

حاشیه العلامة الخفزی علی بحث العلم...

انجام: فانتظر و لا تیاأس من روح الله، هذا وقد وقع الفراغ منها

فی شیراز....

نسخه:

○ مرعشی (ش ۷۱۵۸) آغاز و انجام برابر نمونه، ابوالقاسم بن محمد بن حسین، ۱۲۳۳ق، «۱۳۷پ - ۱۵۶ر»، (فهرست ۳۰۳/۱۸).

۱۰۵. حاشیة حاشیة خفری بر شرح قوشچی (عربی)

از: حسین بن ابراهیم تنکابنی (قرن ۱۱)

(الذریعة ۸۹/۱ و ۶۵/۶؛ معجم التراث الکلامی ۱۷/۳)

آغاز: الحمد لله المتفرد فی الایمومة و السلطان المتوحد بالقاء و الدوام.

انجام: لابتناؤه علی کثیر من الاصول الفلسفیه و المقدمات الطویلة لکنه عند من ارتاضت نفسه بالفلسفة یرجح علی کثیر من البراهین.

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۸۲۹) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، ۱۰۸۲ق.

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۱۲۸) بدون نام کاتب، ۱۰۹۹ق، (الفبایی آستان قدس ص ۱۹۰).

○ مسجد اعظم (ش ۴۵۲/۴) بدون نام کاتب، ۱۲۰۴ق، (فهرست ۴۴۶).

○ مرعشی (ش ۱۰۳۵۳) آغاز و انجام برابر نمونه، معین بن حسین بن مفضل گیلانی، ۱۱۸۳ق، «۴۹پ - ۹۰ر» (فهرست ۲۹۴/۲۶).

۱۰۶. حاشیه حاشیه خفری بر شرح قوشچی (عربی)

از: سید حسین بن حسن حسینی خلخالی (۱۰۱۴ق)

(الذریعه ۶/۶۵)

۱۰۷. حاشیه حاشیه خفری بر شرح قوشچی (عربی)

از: سلطان العلماء خلیفه سلطان سید حسین بن محمد مرعشی (۱۰۶۴ق)

(الذریعه ۶/۶۵)

آغاز: الحمد لله رب العالمین... فهذه تعليقات كتبها العبد

الغریق... قوله و اوثق لان صورة الطرق الاخر شبيهة بصورة الان

لانه انتقال من الممكن الى الواجب....

انجام: قوله و حيث مهية الجنس ای حيث يكون مهية الجنس او

مهية النوع عين الوجود.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۳۰۴) آغاز و انجام برابر نمونه، محمد نصیر بن

محمد حسین گلپایگانی، ۱۰۷۴ق ۲۰۲ برگ، (فهرست ۱/۴۶).

○ مجلس (ش ۱۷۳۲) آغاز و انجام برابر نمونه، سید احمد بن

محمد محسن حسینی، اول ربیع الاول ۱۰۸۳ق (فهرست

۵/۹۳-۹۴).

○ مجلس (ش ۱۷۳۳) محمد، ۱۱۱۶ق در کاشان، از صفحه

۱۱۴ تا ۲۰۱، (فهرست ۵/۹۴-۹۵).

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۸۴۴) آغاز و انجام برابر نمونه،

بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۱/۹۲).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۸۵) (فهرست ۱/۹۲).

- مدرسه عالی شهید مطهری (سیهسالار سابق) (ش ۱۷۱) صدر و ۱۳۷۸ و ۱۳۸۰ و ۶۳۸۴) فهرست (۱۷۶/۴ - ۱۷۷).
- گلپایگانی (ش $\frac{۱۳}{۸۵}$ ۲۴۰۵)، نسخ، تحریر سده سیزدهم، رساله دوم مجموعه، «۱۷۷-۱۴۳» ۳۴ برگ، ۱۰×۲۰، ۱۷ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).
- وزیری یزد (ش ۳۸۸) قرن دهم، «۱۳۵-۱۵۸» (فهرست ۳۵۲/۱).
- وزیری یزد (ش ۲۴۲۵/۲) بدون نام کاتب، ۱۱۰۱۱ اق، «۴۵-۸۳» (فهرست ۱۲۹۰/۴).
- وزیری یزد (ش ۳۲۰۷) بدون نام کاتب، ۱۰۶۶ اق، «۱۸۱-۲۰۵» (فهرست ۱۵۷۲/۵).
- ملک تهران، (ش ۱۸۰۱) بدون نام کاتب، ۱۰۵۸ اق، ۱۸۳ برگ، (فهرست ۲۹۸/۱).
- ملی تهران، (ش ۱۷۰۶/۲) بدون نام کاتب، قرن دوازدهم، «۱۶۵-۲۲۲» (فهرست ۱۲۹۰/۴).
- کتابخانه امام جمعه زنجان، (بدون شماره) بدون نام کاتب، ۱۰۹۱ اق، (دلیل المخطوطات ۱۵۰/۱).
- گوهرشاد مشهد (ش ۹۱۲/۲) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر ۱۲۱۵ اق، (فهرست ۱۲۴۰/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۲).
- دانشگاه (ش ۱۲۰۲/۴) آغاز و انجام برابر نمونه، برگهای «۷۹ب - ۱۱۰ب»، (فهرست ۲۲۶۲/۶).

۱۰۸. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: شمس الدین محمد گیلانی مشهور به ملا شمس (قرن ۱۱)^۱

(الذریعه ۴۴/۶ و ۶۶ و ۱۱۶/۶؛ معجم التراث الکلامی ۱۸/۳)

آغاز: الحمد لله ذی المجد و البهاء و الصلاة و السلام علی سید البشر و الانبیاء و عترته الاطهار و الاصفیاء... هذه تعليقات اتفقت منی بفضل الله سبحانه علی مبحث الهیات التجرید و شرحه الجدید و الحاشیه التي علقها العلامة الخفزی علیها....

انجام: بل جميع صفاته الكمالیه كالعلم و القدرة و غیرهما عين ذاته تعالی و هذا اشارة الى نفی الكثرة بعد الذات... اللهم اغفر له و لوالديه و لاستاده.

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۴۲) آغاز برابر نمونه، ۱۸۹ برگ، (فهرست ۸۳/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۷) آغاز و انجام برابر نمونه، محمد قاسم الشریف القاینی، ربیع الاول ۱۰۶۱ ق، ۱۷۴ برگ، (فهرست ۱۰۱/۱ و ۱۱۶/۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۳۶۴) ۱۰۳۳ ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ص ۱۹۰).

○ مجلس (ش ۲۹۶۵) ۱۰۵۹ ق، ۲۳۴ صفحه، (فهرست ۴۱۰/۱۰).

۱. برای شرح حال ملا شمس به مجموعه سخنرانی‌ها و مقاله‌ها درباره فلسفه اسلامی ص ۵۵-۹۶ مراجعه شود.

- دانشگاه (ش ۳۲۸۴/۲۴).
- دانشگاه تهران، (ش ۳۰۴)، محمدقاسم حسینی شاگرد
شمسا در ۱۰۵۸ (فهرست ۲۳۵/۳).
- دانشگاه (ش ۱۲۰۲/۸) برگهای «۲۸۰ الف - ۴۰۸ الف»،
(فهرست ۲۲۶۲/۶).
- کتابخانه شیخ عباس کرکی کاظمینی، بدون نام کاتب،
تحریر ۱۰۵۹ (الذریعه ۱۱۶/۶)
- دانشکده حقوق (فهرست ۳۲۲).
- دانشکده الهیات (ش ۲۹۰د)، تحریر در عصر مؤلف و با
حواشی مسند مدظله.
- دانشگاه اصفهان (ش ۲۹۸)، نسخ، محمد شفیع بن حاجی
احمد، شب چهارشنبه ۲۱ ذی حجه ۱۰۰۹، تصحیح شده از
روی نسخه استادش امیر محمد استرآبادی (نشریه
نسخه‌های خطی، دفتر ۱۱ و ۱۳ ص ۹۳۸) و عکس آن در
دانشگاه تهران به شماره (۴۵۰۸) موجود است. (فهرست
میکرو فیلمهای دانشگاه تهران ۷۲/۳).
- مرعشی (ش ۷۱۳۴) آغاز برابر نمونه، ار انجام افتادگی
دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۴۷ برگ،
(فهرست ۲۸۳/۱۸).
- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۶۳۸۴
و ۶۳۹۱) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست
۲۱۶/۴ - ۲۱۷).

○ گلپایگانی (ش ۱۳/۲۴۰۵)، نسخ، حسین بن نظام قرشی

ساوی مشهور به محسن، یک شنبه ربیع الاول ۱۰۵۱،

۱۴۲ برگ، ۲۰×۱۰، ۱۷ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۱۰۹۸) آغاز و انجام برابر نمونه،

تحریر سده یازدهم، (فهرست ۱۵۱۶/۳؛ فهرست چهار

کتابخانه مشهد ۲۷۲).

○ نمازی خوی (ش ۴۹۶) آغاز برابر نمونه، ۲ جمادی الاولى

۱۰۷۶ اق (فهرست ۴۹۴/۱).

۱۰۹. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: شمس الدین محمد کشمیری به ملا شمس (قرن ۱۱)^۱

(میراث اسلامی ایران، دفتر ششم، ص ۴۸۲؛ معجم التراث الکلامی

۱۹/۳ رقم ۴۸۱۱)

آغاز: الحمد لله العليم الحكيم و الصلوة و السلام على خاتم

المرسلين و آله المعصومين قال المصنف المقصد الثالث في اثبات

الصانع فيه اشارة لطيفة الى ان العالم باسره متعلق الصنع...

انجام: لقيام الصور المتباينة و قد عرفت توجيهه غير مرة فلا

نعیده.

نسخه‌ها:

○ ملی تهران (ش ۲۵۲۱ع) بدون نام کاتب، ۱۰۵۷ اق، ۷۱ برگ.

(فهرست ۳۹۴-۳۹۲/۱۲).

۱- این دانشمند غیر از ملا شمس گیلانی است.

○ کتابخانه دکتر حسین مفتاح (ش ۳۴) بدون نام کاتب،
۱۰۵۷ اق. (نشریه نسخه‌های خطی، دفتر هفتم، ص ۱۴۲).

○ دانشگاه تهران، (ش ۱۲۰۲/۵) آغاز برابر نمونه، انجام:
بحث من وجهین آه ای فی تأویل کلام الحكماء له ... لا انه تعالى
يعلم الجزئیات جمعیهها و کلها فان البحث فی (ادامه در نسخه
سفید مانده است)، «۱۱۱ب-۱۷۳ب»، (فهرست ۲۲۶۳/۶).

○ دانشگاه تهران، (ش ۴۱۴۶/۲) آغاز برابر نمونه، انجام: و
غير متغير بالقياس الى احاطة علمه المقدس من الدخول تحت
الزمان و المكان كالكل، تحرير ۱۰۵۷ اق، «۸پ-۹۴ر»،
(فهرست ۳۱۱۶/۱۳).

۱۱۰. کحل الابصار و نور الانظار (عربی)

از: رضی الدین محمد بن حسن قزوینی (۱۰۹۶ ق)

(الذریعه ۶۶/۶ و ۲۸۴/۱۷؛ معجم التراث الکلامی ۴۹۴/۴ رقم ۹۸۶۳)
آغاز: الهی کیف ادعوك و أنا أنا فكيف لا ادعوك و أنت أنت ... و
بعد فيقول المستكين المدعو رضی الدین محمد قزوینی ... ان
الحاشية المشهورة للعلامة الخفزی ... قال المصنف قدس سره
المقصد الثالث.

انجام: فباعتبار الاستمرار و عدم الاستمرار يصلح ان يكون
الانتفاء و العدم متعلق القدرة تمت كتابة هذه النسخة الشريفة
اعني المجلد الاول من كتاب كحل الابصار....

نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۱۷۳۰) آغاز و انجام برابر نمونه، محمد بن

محمد جعفر، ۱۱۰۱ ق اصفهان، ۲۵۵ صفحه، (فهرست ۹۲/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۳۱) آغاز برابر نمونه، انجام و هذا هو سر ما يقضى به الضرورة من صدور الافعال الاختيارية عن العباد مع ان وجود العبد مع جميع ما يتقدم على فعله الاختيارى من القدرة و الداعى و غيرهما صادر عن غيره فانقذح و انحلت الشبهة المبنية عليه، محمد رضا بن حسين، ۲۶ رمضان ۱۰۶۹ ق اصفهان، از صفحه ۱۹۱ تا ۳۵۰، (فهرست ۹۲/۵).

○ مرعشى (ش ۱۲۰۴) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاريخ کاتب، ۱۷۱ برگ (فهرست ۵/۴).

○ مرعشى (ش ۴۳۹۶) ملا محمد بن عباسعلى، ۱۱۹۰ ق، ۱۲۹ برگ (فهرست ۳۹۵/۱۱).

○ مرعشى (ش ۵۷۶۰) محمد تقى بن حسن عاملى، ۱۱۹۲ ق، در تبريز، ۶۲ برگ (فهرست ۱۵۰/۱۵).

○ مسجد اعظم (ش ۳۸۱) ۶۴ برگ (فهرست ۱۳۱).

○ دانشگاه (ش ۳۳۱۴) ۱۰۷۷ ق، ۱۸۸ برگ، (فهرست ۳۹۵/۱۱).

○ کتابخانه شخصى دکتر مفتاح، تهران (ش ۱۲۹۱) سده دوازدهم، (نشریه نسخه‌های خطی، دفتر هفتم، ص ۲۰۶).

۱۱۱. حاشیه حاشیه خفرى بر شرح قوشچى (عربى)

از: رضى الدين محمد بن الحسين بن جمال الدين خوانسارى (۱۱۱۳ ق)

(الذريعة ۶۶/۶؛ معجم التراث الكلامى ۱۷/۳)

۱۱۲. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: ملا عبدالرزاق بن علی فیاض لاهیجی (۱۰۷۲ق)

(الذریعه ۶۶/۶؛ معجم التراث الکلامی ۱۴/۳)

آغاز: الحمد لصانع السموات العلی و خالق الارضین السفلی وله
الاسماء الحسنی و الصفات العلیا و هو الغایة القصوی و العمدة
الوثقی فی البدو و الرجعی.... قال المصنف اعلی الله مقامه المقصد
الثالث فی اثبات الصانع اقول ای صانع العالم علی ان اللام للعهد او
لانه المتبادر عند الاطلاق.

انجام (۱): هذا التخصیص لا یناسب عبارة المتن قد عرفت ان
التحقیق هو ثبوت الادراک المسمى بالاحساس بلاآلة.

انجام (۲): لكن مراد المحشی هو الاول كما سیظهر لمجیء
الكلام بمعنی التكلم فی اللغة كما لا یخفی علی من له ذوق سلیم.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۶۳۵۶) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب
(فهرست ۳۱۸/۱۶).

○ مرعشی (ش ۱۰۳۴۱) بدون نام کاتب، قرن یازدهم،
۱۷برگ، (فهرست ۲۸۵/۲۶).

○ مرعشی (ش ۶۳۵۶) بدون نام کاتب، قرن یازدهم، ۸۸برگ،
(فهرست ۱۴۲/۱۷).

○ مجلس (ش ۱۷۲۹) آغاز برابر نمونه، انجام: برابر نمونه ۲،
سبز علی هزار جریبی، ۲۵ رجب ۱۲۰۷ ق در بیدهند
(فهرست ۹۵/۵ - ۹۶).

- مجلس (ش ۱۷۳۴) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب
(فهرست ۹۶/۵-۹۷).
- مجلس (ش ۱۷۳۵) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۱،
محمد محسن بیدگلی نائینی، ۱۴ محرم ۱۲۳۶ (فهرست
۹۷/۵-۹۸).
- مجلس (ش ۱۸۸۰) انجام برابر نمونه ۱، (فهرست
۵۶۱/۹).
- آستان قدس رضوی (ش ۹۰۳۹) آغاز برابر نمونه، انجام:
برابر نمونه ۲، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست
۹۰/۱۱-۹۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۱۳۹۹) آغاز برابر نمونه، انجام
برابر نمونه ۱، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست
۹۰/۱۱-۹۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۳۹) آغاز برابر نمونه، انجام
برابر نمونه ۱، نور محمد بن علی محمد، ۱۲۵۱ق، ۶۵ برگ،
(فهرست ۶۹/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۴۰) آغاز برابر نمونه، انجام
برابر نمونه ۱، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۶۱ برگ،
(فهرست ۶۹/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۴۱) آغاز برابر نمونه، از انجام
افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۴۲ برگ،
(فهرست ۷۰/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سیهسالار سابق) (ش ۱۷۱) صدر و ۱۳۷۹ و ۱۳۸۳ و ۱۴۴۷) (فهرست ۱۷۹/۴ - ۱۸۰).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۳}{۱۸۷}$ ۲۵۰۷)، نسخ، تحریر سده سیزدهم، ۸۸ برگ، ۱۱×۱۶، ۱۷-۲۴ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۳}{۱۰۸}$ ۲۴۲۸)، نسخ، تحریر سده سیزدهم، ۵۳ برگ، ۱۵×۲۰، ۱۷-۲۳ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۹۱۲/۴) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۱، تحریر ۱۲۱۵ اق، (فهرست ۱۲۴۰/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۸۹۴) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۲، تحریر ۱۲۳۳ اق، (فهرست ۱۲۱۴/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۱۰۶۷/۶) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۱، تحریر سده سیزدهم، (فهرست ۱۴۶۴/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۱۱۱۳/۱) از آغاز افتادگی دارد، انجام برابر نمونه ۱، تحریر ۱۲۰۹ اق، (فهرست ۱۵۴۵/۳؛ فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).

○ نمازی خوی (ش ۳۶۸/۲) آغاز برابر نمونه، (فهرست ۱۸۶/۱).

۱۱۳. حاشیه حاشیه لاهیجی بر حاشیه خفزی (عربی)

از: محمد اسماعیل اصفهانی

نسخه:

○ مجلس (ش ۱۹/۵۴۳۴) عنوان معرفی: کلمات علقها الاستاد
دام ظلّه، محمد اسماعیل اصفهانی علی تعلیقه عبد الرزاق
اللاهیجی علی الخفزی، تحریر سده سیزدهم، «برگهای
۲۳۹ر - ۲۴۱ر»، (فهرست ۱۶/۳۳۸).

۱۱۴. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: میرک موسی موسوی (زنده در ۱۰۵۷ق)

انجام این نسخه با انجام حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی از
حسین بن ابراهیم تنکابنی، برابر است گویا این نسخه نیز
نسخه دیگری از حاشیه تنکابنی است.

آغاز: قوله و کما و جود لذاته فهو مدرک لذاته اه لما عرفت ان
الوجود هو الظهور.

انجام: لابتناؤه علی کثیر من الاصول الفلسفه علی کثیر من
البراهین.

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۵۶۴۶) آغاز و انجام برابر نمونه،
بدون نام کاتب، ۱۰۷۶ (فهرست ۴/۶۹؛ فهرست الفبایی ۱۹۰).

۱۱۵. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: مولی عبدالغفار بن محمد بن یحیی گیلانی (۱۰۵۱ق)

(الذریعه ۶۶/۶)

۱۱۶. حاشیه حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: مولی محمد قاسم بن محمد صالح اصفهانی (قرن ۱۲)

(الذریعه ۶۶/۶؛ معجم التراث الکلامی ۱۶/۳)

آغاز: الحمد لله رب العالمین... اما بعد فيقول الفقير الى الله الغني
محمد قاسم بن محمد صالح الاصفهاني هذه تعليقات على
الحاشية التي علقها العلامة الخفزي....

انجام: یعنی ان دفع هذا الاستدلال ما ذكره القائل غير تمام بل
دفعه ما مر بقوله و ضعفه ظاهر لان ذلك الفرق لا يمنع هذا غاية ما
تيسر لي من الكلام و اسأل الله تعالى التوفيق على الكلام... تمت.
نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۱۷۳۶) آغاز و انجام برابر نمونه، محمد صالح
بن محمد مؤمن، ۱۰۹۵ ق (فهرست ۹۸/۵ - ۹۹).

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۴) آغاز و انجام برابر نمونه،
بدون نام کاتب، محرم ۱۱۰۴ ق (فهرست ۸۰/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۳۶)، آغاز برابر نمونه، از انجام
افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۷ برگ
(فهرست ۷۱/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۳۸۳)
آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب
(فهرست ۱۸۰/۴).

○ دانشگاه (ش ۲۳۸۳) بدون نام کاتب، ۱۱۲۳ ق (فهرست
۹۷۳/۹).

۱۱۷. حاشیه حاشیه خفیه بر شرح قوشچی (عربی)

از: میرزا محمد بن حسن شیروانی مشهور به مدقق شیروانی (۱۰۹۸)

(الذریعه ۶۶/۶؛ معجم التراث الکلامی ۱۶/۳ رقم ۴۸۰۳)

آغاز: بسمله، قوله فناسب ذلك الخ، حاصل وجه المناسبة أنه لما
كل وجود العرض متوقفاً على وجود الجوهر فكان الجوهر مقدماً
بالطبع على العرض.....

انجام: بل لا يبعد ان يقال الثاني ارجح لان اولوية الكون ادخل من
اولوية الخير بناء على ان الحركة و السكون منهم الكون دون الخير
تامل. قد وقع الفراغ...

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۶۶۹۸) آغاز و انجام برابر نمونه، عبدالهادی

بن عبد المؤمن مراغی، ۱۷ شوال ۱۲۰۱ ق (فهرست ۲۵۸/۱۷).

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۳) از آغاز و انجام افتادگی دارد،

بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۸۰/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۹۳۰) آغاز و انجام برابر نمونه،

علی اکبر طبیب، ۱۲۶۲ ق، ۶۴ برگ، (فهرست ۱۰۱/۱۱).

○ مجلس (ش ۶۱/۱ امام جمعه خوئی) آغاز و انجام برابر

نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب «ص ۸۸۲»،

(فهرست ۲۹۶/۷ در آن نام مؤلف ذکر نشده است).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۳}{۱۸۷}$ ۲۵۰۷)، نسخ، تحریر سده سیزدهم،

رسالة اول مجموعه، ۷۵ برگ، ۱۶×۱۱، ۱۸۱۷ سطر. (فهرست

گلپایگانی، مخطوط).

○ نمازی خوی (ش ۳۶۸/۱) آغاز برابر نمونه، (فهرست ۱۸۷/۱).

○ ملی تهران (ش ۲۶/۲ع) آغاز برابر نمونه، میرزا منصور بن محمد حسین، ۱۲۱۸ق، «۲۴۵-۳۷۵» صفحه، (فهرست ۲۷/۷) با عنوان حاشیه بر تجرید).

۱۱۸. حاشیه حاشیه خفری بر شرح قوشچی (عربی)

از: میر محمد معصوم بن فصیح حسینی قزوینی (۱۰۹۱ق)

(الذریعه ۶۹/۶؛ معجم التراث الکلامی ۱۵/۳ و ۲۷)

آغاز: الحمد لله الدال علی وجوده بخلقه... و بعد يقول المفتاح الی رحمة الله تعالى محمد الملقب بمعصوم... قوله اختار المصنف قدس سره فی اثصابات الواجب منهج الحكماء الالهيين اقول لا بد قبل الشروع.

انجام: جميع المعلومات بل هو تفصیلی بالنسبة الی غیره... .

نسخه:

○ مجلس (ش ۵۴۷۸/۲) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر سده

دوازدهم، «۲۵-۳۹ر». (فهرست ۳۷۸/۱۶)

۱۱۹. حاشیه حاشیه خفری بر شرح قوشچی (عربی)

از: عبدالباقی بن محمد حسین (قرن ۱۲ق) (گویا خاتون آبادی)

حاشیه‌ای با عناوین «قوله - قوله» که در روز جمعه ۲۶ جمادی الثانی ۱۱۳۰ق پایان یافته است.

آغاز: الحمد لله رب العالمین... ان هذه تعليقات علی الحواشی الخفريه عل الشرح الجديد للتجرید....

انجام: و هو لم یقل لا بل قال ما کنت افشوسر النبی، هذا و الحمد
الله رب العالمین.

نسخه:

○ مرعشی (ش ۴۱۱۰) آغاز و انجام برابر نمونه، به خط
مؤلف، ۲۶ جمادی الثانی ۱۱۳۰ ق، ۱۲۸ برگ، (فهرست
۱۲۵/۱۱).

۱۲۰. حاشیة حاشیة خفري بر شرح قوشچی (عربی)

از: مولی محمد مسیح بن اسماعیل فدشکویی فسایی شیرازی (۱۱۳۰ ق)

آغاز: نحمدك يا من هو لسلوك مقاصد التجريد نصير و بمصالح
اتقان الامور بصير... قال المصنف المقصد الثالث في اثبات
الصانع... انما عنونه به دون اثبات الواجب كما هو الشایع.
انجام: فبعد التامل في المقام و الاحاطة باطراف الكلام يظهر ان
الدست للمعتزلة.

(الذريعة ۲۸۲/۲۶؛ معجم التراث الكلامی ۱۵/۳)

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۶۱۷) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
کاتب، ۴ صفر ۱۰۹۸ ق (فهرست ۲۱۶/۲).

○ مجلس (ش ۱۷۳۸) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
کاتب، در عصر مؤلف (فهرست ۹۹/۵-۱۰۳).

○ مجلس (ش ۱۷۳۸) محمد زمان موسوی حسینی
گلپایگانی، ۱۱۳۱ ق، (فهرست ۱۰۳/۵).

○ دانشگاه (ش ۱۹۶۵) ابوالقاسم جعفر بن حسین حسینی

۱۲۱. حاشیه حاشیه خفّری بر شرح قوشچی (عربی)

از: محمّد بن رضا قمی

(معجم التراث الکلامی ۱۴/۳)

آغاز: الحمد لله رب العالمین... اما بعد فیقول... میرزا محمّد بن رضا قمی هذه تعلیقات اتفقت منی علی الحاشیه المعلقه للعلامه الخفّری علی الهیات التجرید... قال المصنف فصل فی اثبات. انجام: وهو باطل كما عرفت. وهذا آخر ما اردنا ایراده و الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و صلی الله علی... .

نسخه:

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۱۶۹)

آغاز و انجام برابر نمونه، محمّد تقی بن حاج سید محمّد علی قائمی، ۱۲۲۷ (فهرست ۱۸۱/۴).

۱۲۲. حاشیه حاشیه خفّری بر شرح قوشچی (عربی)

از: میرزا ابو طالب فندرسکی نوه میرزا ابوالقاسم فندرسکی (قرن ۱۲)

(الذریعه ۶۵/۶؛ مرآة الكتب ۲۰۰/۱؛ ریاض العلماء ۵۰۰/۵)

۱۲۳. حاشیه حاشیه خفّری بر شرح قوشچی (عربی)

از: آقا جمال الدین محمد بن حسین خوانساری (۱۱۲۵ ق)،

این حاشیه بنام جمالیه نیز نامیده می شود و از سوی کنگره محقق خوانساری به ضمیمه بخشی از حاشیه خفّری و حاشیه ملاهادی بر حاشیه آقا جمال و حاشیه ملاعلی نوری بر حاشیه آقا جمال و حواشی آقا جمال بر همین حاشیه خودش، در سال ۱۳۷۸ ق در ۳۷۰ صفحه، در قطع وزیری، با عنوان

«الحاشية على حاشية الخفري على شرح التجريد»، با تصحيح رضا استادی به چاپ رسیده است.

(الذريعة ٦٥/٦ و ١١٤؛ معجم التراث الكلامي ١٨/٣)

آغاز: قوله اعتبر فيه حدوث الخلق ص ٥٧٣ هذا اشارة الى طريقة جماعة من المتكلمين الذين قالوا علة الحاجة الى المؤثر انما هي الحدوث.

انجام (١): كان ممنوعاً اي يكون ح المقدمة القائلة بان العلم بالعلة يستلزم العلم بالمعلول ممنوعة وح فلا اشكال في علم الواجب اذ بناء الاشكال عليها او المراد منع كون ذلك اي العلم التفصيلي هو مرادهم فلا يرد الاشكال عليهم فافهم،

انجام (٢): فلا يحسن الاكتفاء بمجرد المنع عليها وقد ذكرنا في توجيهه احتمالين فتذكر قد وقع الفراغ....

نسخه ها:

○ مجلس (ش ١٧٢٤) آغاز برابر نمونه، انجام: برابر نمونه ١، بدون نام کاتب، بدون تاريخ کاتب (فهرست ٨٤/٥ - ٨٦).

○ مجلس (ش ١٧٢٥) بدون نام کاتب، چهارشنبه ٢٢ جمادی الثاني ١٢٥٠ ق (فهرست ٨٦/٥).

○ مجلس (ش ١٧٢٦) محمد حسين بن علي رضا عاشق آبادی اصفهانی، ١٨ شوال ١١٢٧ ق (فهرست ٨٧/٥).

○ مجلس (ش ١٧٢٧) بدون نام کاتب، بدون تاريخ کاتب (فهرست ٨٨/٥).

○ مجلس (ش ١٧٢٨) بدون نام کاتب، بدون تاريخ کاتب

(فهرست ۸۸/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۲۹) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب
(فهرست ۸۸/۵).

○ مجلس (ش ۱۸۸۰/۱) آغاز برابر نمونه، (فهرست ۵۶۱/۹).
○ مجلس (ش ۱۸۶۶/۱۹) تعلیقه بر مسئله تحسین و تقبیح
عقلی، (فهرست ۵۴۸/۹).

○ مدرسه امام صادق (ع) قزوین (ش ۲۸۰) بدون نام کاتب،
۱۲۳۲ق، ابرگ، (میراث اسلامی ایران، دفتر دهم،
ص ۵۸۶).

○ آستانه معصومیه (ع)، (۶۲۹۱/۱۵۸/۴/۲)، قرن سیزدهم،
(فهرست دانش پژوه ۲۲۲).

○ مجلس (ش ۱۷۲۸ و ش ۱۷۲۹) بدون نام کاتب، بدون
تاریخ کاتب (فهرست ۸۸/۵-۸۹).

○ دانشکده هیات تهران، ش ۱۶۳، ۱۲۱ برگ، ۱۷×۱۲.
○ دانشکده هیات مشهد، (ش ۱۷۹۱)، قرن دوازدهم،
۶۱ برگ، (فهرست ۸۶۴/۳).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۲۳) آغاز برابر نمونه، بدون نام
کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۸۱/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۳۵) آغاز برابر نمونه، ابوطالب
بن محمد ابراهیم همدانی، ۱۲۰۶ق در اصفهان، ۶۱ برگ،
(فهرست ۷۰/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۱۱۵۵) آغاز برابر نمونه، انجام:

برابر نمونه ۱، محمد علی بن محمد حسین مازندرانی،
۱۲۳۴ ق (فهرست ۹۲/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۲۱۲۰ و ۹۲۲۷) بدون نام کاتب،
بدون تاریخ کاتب (فهرست ۹۳/۱۱ و ۹۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش
۱۸۴۱۹) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۱، (فهرست
۲۲۱/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۳۷۵
و ۱۳۷۶ و ۱۳۷۹) (فهرست ۱۷۷/۴ - ۱۷۸).

○ گوهرشاد (ش ۵۳۲/۲ و ۷۷۴ و ۷۸۶ و ۱۰۶۷/۴ و ۱۱۱۳/۱)
بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۹۳/۱۱ و ۹۴).

۱- در پشت این نسخه و همچنین نسخه شماره ۱۳۷۹ همان کتابخانه، اصطلاحات به کار رفته در حاشیه آقا جمال چنین تفسیر شده است: «بعض الفضلاء المعاصرین» میرزا ابراهیم بن ملا صدرا شیرازی؛ «بعض الافاضل» شیخ حسین تنکابنی؛ «بعضهم یا بعض المحشین» ملا شمسی گیلانی و قیل ملا شمسا کشمیری؛ «بعض الحواشی» ملا محمد قاسم مشهور به شیشه؛ «بعض الفضلاء» سلطان العلماء.

حواشی حاشیه آقا جمال خوانساری بر حاشیه خفزی

حاشیه‌هایی که بر حاشیه آقا جمال خوانساری بر حاشیه خفزی بر شرح تجرید قوشچی نوشته شده است:

۱۲۴. حاشیه حاشیه آقا جمال بر حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: ملا هادی بن مهدی سبزواری (۱۲۸۹ق)

این حواشی به ضمیمه حاشیه آقا جمال به چاپ رسیده است.

آغاز: الحمد لله الذی تجلی لعباده فی کلامه و هم لا یبصرون.

انجام: نفس ذلک. اله عماء الذی یقول به المحشی العلامة الا العدم.

نسخه:

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۰۹۴)

آغاز و انجام برابر نمونه، ملا حسن بن ملاحیدر در سال

۱۲۷۳ق، ۳۹برگ، (فهرست ۱۷۵/۴).

۱۲۵. حاشیه حاشیه آقا جمال بر حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: ملا علی بن جمشید نوری اصفهانی (۱۲۴۶ق)

این حواشی از روی نسخه ذیل، به ضمیمه حاشیه آقا جمال به

چاپ رسیده است.

نسخه:

۱ ○ مرعشی (ش ۷۳۴۷) درهامش نسخه (فهرست ۱۴۷/۱۹۹).

۱۲۶. حاشیه حاشیه آقا جمال بر حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: محمد بن محمد علی هرندی (قرن ۱۳)

حاشیه‌ای است بر حاشیه آقا جمال خوانساری بر الهیات

شرح تجرید، مسئله قدرت خدا.

آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فان... محمد بن محمد

علی هرندی يقول هذه رساله شریفه فیها هدی و نور مبین..

انجام: تنبیه ایاک و ان تزل قدمک من سماع تلك الكلمات و

توهم ان قدرته تعالی... و لكن فی امثال هذا المقام یزل کثیر من

الاقدام فکم من سفینه عقل تغرق فی لجج هذا المقام و علی الله

التوکل و به الاعتصام انه ولی الفضل و الانعام.

نسخه:

○ مجلس (ش ۱۸۰۰/۲) آغاز و انجام برابر نمونه-،

«ص ۱۳۷ پ-۱۵۶ ر»، (فهرست ۲۰۱/۵ و ۲۹۰/۹).

۱۲۷. حاشیه حاشیه آقا جمال بر حاشیه خفزی بر شرح قوشچی (عربی)

از: مولی احمد بن محمد ابراهیم اردکانی یزدی (قرن ۱۳ ق)

او این حاشیه را به نام امین الدوله حاج محمد حسین خان

صدراعظم اصفهانی (۱۳۳۹) تألیف نموده و در دهم شعبان

۱۲۲۵ ق در شیراز آن را به پایان رسانیده است.

(الذریعه ۶۴/۶)

آغاز: الحمد لله رب العالمین... فيقول العبد الفقير الى الله الغني

اعنی من التجأ الی باب فیضه السبحانی هذه تعلیقات اتفقت منی
 علی الحاشیه المنسوبة الی جمال الملة و الدین الخوانساری
 المعلقة علی الحاشیه المشهورة للعلامة الخفری ... قوله اعلی الله
 مقامه فی العلیین و انت خبیر بان دعوی الی آخره یمکن ان یقال
 ....

انجام: ثم التمس من اخوانی ان یصلحوا ما یعشروا علیه من
 هفواتی و زلاتی و لكن بعد التأمل ... و قد وقع الفراغ ...

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۲۷۹۷) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی
 دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، برگهای «۳۴پ-
 ۴۹پ»، (فهرست ۳۶۵/۷).

○ مرعشی (ش ۷۱۵۸) آغاز و انجام برابر نمونه، ابو القاسم بن
 محمد حسین، ۱۲۳۳ ق، «۶۵پ-۱۳۴پ»، (فهرست
 ۳۰۳/۱۸).

○ مجلس (ش ۱۷۲۴) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
 کاتب، ۱۳۰۶ ق، ۳۱۲ صفحه، (فهرست ۸۰/۵-۸۳).

۱۲۸. حاشیه حاشیه آقا جمال بر حاشیه خفری بر شرح قوشچی (عربی)

از: سید محمد بن فتح الله موسوی (۱۲۲۵ ق)

مؤلف این حاشیه را به نام شاهزاده محمد ولی حکمران یزد
 تألیف نموده است.

(الذریعه ۶۴/۶)

آغاز: سبحانک یا من دل بذاته علی ذاته و تنزه عن مجانسه

مخلوقاتہ یا من نصب رایات آیات قدرته علی ہیاکل
الممکنات....

انجام: ثم ان هذا انما هو علی ما فی رسالۃ العلم و اما علی فی
المتن فاختر المذهب الثانی . فافہم .

نسخہ:

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۳۸) آغاز و انجام برابر نمونہ،
بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۶۵ برگ، (فہرست
۷۱/۴)

۱۲۹. حاشیہ حاشیہ آقا جمال بر حاشیہ خفری بر شرح قوشچی (عربی)
از: مولی اسماعیل بن سمیع اصفہانی واحد العین (۱۲۷۷ ق)
(معجم التراث الکلامی ۴۳/۳ رقم ۴۹۳۰)

نسخہ:

○ مجلس (ش ۵۴۳۴/۲۰) تحریر سدہ سیزدہم، «برگہای
۲۴۲-۲۴۷ پ»، (فہرست ۳۳۸/۱۶).

۱۳۰. حاشیہ حاشیہ آقا جمال بر حاشیہ خفری بر شرح قوشچی (عربی)
از: ابو عبد اللہ محمد بن حاج محمد زمان کاشانی (قرن ۱۲ ق)

آغاز: بسلمہ یقول احوج المرئیین... ابو عبد اللہ یدعی الشیخ و
هو محمد بن الحاج محمد زمان... اما بعد التحمید للحمید
المجید... فقد قال جمال الدین محمد خوانساری فیما کتبہ علی
التجرید و ما يتعلق بہ قال المصنف وجود العالم بعد عدمہ الخ قال
الفاضل المعاصر سلمہ اللہ فی الحواشی الفخریۃ یعنی بہ البعدیۃ
الزمانیۃ....

انجام: فتامل ولا تبادر بالانکار قبل النظر و الاعتبار. فاعتبروا یا
اولی الابصار.

نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۱۹۶۶/۵) آغاز و انجام برابر نمونه، عنوان
معرفی: رساله در اثبات زمان موهوم، برگهای «۱۹۵-۲۴۰»،
(فهرست ۶۷۹/۹).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش
۱۴۵۶/۱) آغاز و انجام برابر نمونه، قرن دوازدهم،
«پ۳-۳۶»، (فهرست ۱۸۵/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش
۳۸۷۴/۲) از انجام افتادگی دارد، قرن سیزدهم، «۱۱۷-
۱۶۰»، (فهرست ۱۸۵/۴).

○ دانشگاه (ش ۱۷۷) علی بن محمد اصفهانی، ۱۱۶۲ ق
(فهرست ۲۳۰/۳).

○ مرعشی، (ش ۱۰/۱)، آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی
دارد، قرن دوازدهم، «پ۹-۹»، (فهرست ۲۳/۱).

حواشی میر احمد علوی عاملی

سید احمد عاملی چند حاشیه بر تجرید و شروح و حواشی آن نوشته که در فهارس با عنوانهای مختلف معرفی شده است. آنچه از حواشی وی تاکنون شناسایی شده عبارتند از:

۱۳۱. عقد الجواهر المتعلقة بكتاب التجريد الزاخر (عربی)

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ق)

حاشیه‌ای است استدلالی با عناوین «قوله - قوله» بر کتاب تجرید الاعتقاد خواجه نصیر الدین طوسی.

آغاز نسخه: الاقسام الخمسة و اخرى الى الاربعة لحكمه بأن

الواهمة هي المتصرفه و هي لاعن كون الاول....

انجام: و لا للانتقال فلا يلزم التسلسل على ما هو الظاهر.

نسخه:

○ مرعشی (ش ۳۹۴۴) از آغاز افتادگی دارد، آغاز و انجام

برابر نمونه، نستعلیق، به خط مؤلف، ۵۱ برگ، ۲۴ سطر،

۲۰×۹ سانتی متر. (فهرست ۳۲۵/۱۰)

(عربی)

۱۳۲. روضة المتقين

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ق)

تعلیقاتی است بر بحث امامت (مقصد خامس) و بحث معاد (مقصد سادس) کتاب تجرید الاعتقاد. این تعلیقه را مؤلف بعد از ریاض القدس (که حاشیه‌ای است بر شرح تجرید قوشچی و در سال ۱۰۱۱ به پایان رسانیده) تألیف نموده است. (الذریعه ۳۰۲/۱۱؛ مرآة الكتب ۲۶۸/۱؛ معجم التراث الكلامی ۴۸۲/۳)

آغاز مقصد خامس: نحمدك يا من انار عقولنا بالانوار العقلية و اشرق نفوسنا باللوامع المصطفوية و اضاء قلوبنا بالبوارق العلوية... و بعد فيقول... جعلناها روضة لمعشر المتقين... المقصد الخامس في الامامة الخ لا يعزب عنك ان اتقنت الاصول العقلية.

آغاز مقصد سادس: الحمد لمن نور بالعناية و الجود هياكل المهيات قال المصنف المقصد الخامس في المعاد لا يخفى انه قد اطبق.

انجام: هذا التصديق القلبي و اللساني كيف لا و لو لم يكن الامر كذلك لم يكن الجواب مطابقاً للسؤال تحت التعليقه المتسمية بروضة المتقين بعون الله.

نسخه:

○ مرکز احیاء میراث اسلامی، قم، (ش ۲۹۹۳).

۱۳۳. حاشیه بر حاشیه قدیمه بر شرح تجرید (عربی)

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ق)

آغاز: احمد الله على جزيل آلائه حمداً يملأ قلوب اصحاب

التجرید و اشکره علی جمیل نعمائه شکراً يتلألاً فی تباشیر صبح
اصحاب عقول ... المصنف بعد حمد واجب الوجود اشار الی ان
الواجب علی مصنف کل کتاب .

انجام نسخه: و کذا الکلام فی الثلثة و السبعة و هكذا علی ان
الاحاد معتبرة بنفسها .

نسخه‌ها:

۴

○ گوهر شاد (ش ۹۳۱/۲) از آغاز و انجام افتادگی دارد، آغاز و
انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، سده دوازدهم، برگهای
«۱۲۷-۵۱»، (فهرست ۴۱/۸).

۱۳۴. ریاض القدس (عربی)

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ق)

تألیف این کتاب در ۱۰۱۱ مطابق کلمه «ریاض» پایان یافته است.

(الذریعه ۷/۲۶ و ۱۱۴/۱۴ و ۳۳۴/۱۱، فهرست کتب خطی

کتابخانه‌های اصفهان ۱۷۴/۱ - ۱۷۷)

۱۳۵. مصابیح القدس (تعليقة القدسية) (عربی)

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ق)

حاشیه‌ای است بر حاشیه خفري بر شرح تجرید قوشچی که

تألیف آن در سال ۱۰۲۲ پایان یافته است.

آغاز: الحمد لله الذي تجلی لعقول ارباب التجريد بلمعات انوار

جماله فسبحان من الله .

انجام: اشاره الی الجواب مما يتوهم من احتمال حصر العلل فی

اربعة و ذلك حيث ان العلل الذاتية تنحصر فيها وليس لاحد منها

یتخیل ذلك . تمت التعليقة القدسية بيد مصنفها ... وقد سميته بمصاييح القدس حيث انه بمنزلة المصباح في حل ما وقع في التجريد وما يتعلق به الحاشيه القديمة الذي في الخفاء الليل المظلم و تاريخ ذلك التصنيف في سنة اثني و عشرين بعد الف من هجرة سيد الانام عليه و آله السلام و الحمد لله على الاتمام انه ولى الفضل و الالهام .

نسخهها:

○ دانشگاه (ش ۱۸۷۵) آغاز و انجام برابر نمونه ، نستعليق ، به خط مؤلف ، ۲۷۶ برگ ، (فهرست ۴۸۱/۸) .

○ ملی فارس (ش ۴۶-ح/۲۶۱) ۲۲۶ برگ ، (فهرست ۴۱/۸) .

۱۳۶. حظيرة الانس من اركان رياض القدس (عربی)

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ ق)

مؤلف این کتاب را از کتاب دیگرش ریاض القدس تلخیص و به قطب شاه تقدیم نموده است او این تلخیص را در اوائل ذی الحجة ۱۰۳۷ شروع نموده است .

(الذریعه ۲۶/۷ و ۱۱۴/۶ و ۳۳۴/۱۱ و ۹۰/۲۱؛ معجم التراث الکلامی

۱۱۷/۳ رقم ۵۲۸۳)

آغاز: عونك يا واهب الحياة و ملهم الخيرات المنبه عن السعادات الخالدات و اللذات الباقيات اجعلني بفضلك ممن لا تنظر الا اليك .

انجام: و كذلك في كتابنا صواعق الرحمن في رد مذهب اليهودان ايضاً بالفارسية نقلاً من التوراة .

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۲۸۳۷) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، سده یازدهم (در عصر مؤلف)، ۲۹۸ برگ، (فهرست ۴۱/۸).

○ مجلس (ش ۵۴۰۱) از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۱۱۹ برگ، (فهرست ۳۰۵/۱۶).

○ ملی فارس (ش ۴۶-ح ۲۶۱) ۲۲۶ برگ، (فهرست ۴۱/۸).

○ دانشگاه (ش ۳۱۰) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۲۵۰/۳).

○ دانشگاه (ش ۸۴۷۳) بدون نام کاتب، سده یازدهم، ۱۹۴ برگ، (فهرست ۱۴۴/۱۷).

۱۳۷. حاشیه شرح تجرید (عربی)

از: میر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (قرن ۱۱ ق)

آغاز نسخه: بنفسه بالفعل مقسم له.

انجام نسخه: لكن التالی باطل لشهادة الارصاد فكذا المقدمة.

نسخه:

○ مجلس (ش ۵۳۵۰) از آغاز و انجام افتادگی دارد، آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، سده سیزدهم، ۸۶ برگ، (فهرست ۲۶۲/۱۶).

سایر حواشی شرح قوشچی

۱۳۸. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: مولی ابوالقاسم بن محمد گلپایگانی (۱۰۹۲ق)

(الذریعة ۱۱۳/۶؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۵ رقم ۴۸۸۸)

۱۳۹. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: محمد جعفر بن محمد صادق لاهیجی (۱۲۶۴ق)

بر قسم الهیات.

آغاز: اعظم حلیة للكلام حمد الله الملك العلام الذي خلق الاشياء

بالحكمة التامة....

(الذریعة ۶/۶۵ و ۱۱۶؛ معجم التراث الکلامی ۳/۵۰ رقم ۴۹۶۸).

نسخه‌ها:

○ دانشگاه (ش ۳۰۵) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب

(فهرست ۳/۲۳۶).

○ دانشگاه (ش ۸۷۴۵/۵) فقط بحث جواهر را دارد، بدون نام

کاتب، تحریر سده یازدهم، (فهرست ۱۶/۷۱۸).

○ مسجد اعظم قم (ش ۲۳۴۵) بدون نام کاتب، تحریر سده

سیزدهم، ۴۳ برگ، (فهرست ۱۳۷).

(عربی)

۱۴۰. حاشیه شرح قوشچی

از: مولی احمد بن محمد اردبیلی مشهور به مقدس اردبیلی (۹۹۳ق).
حاشیه مفصلی است بر بخش الهیات شرح تجرید قوشچی، این
حاشیه را مؤلف برای فرزندش ابوالصلاح تقی الدین محمد، تألیف
و در روز سه شنبه ۱۳ ربیع الاول ۹۸۶ به پایان رسانیده است.
این کتاب در سالهای ۱۳۷۵-۱۳۷۷ش، در دو جلد، با تحقیق
احمد عابدی، از سوی انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، به
چاپ رسیده است.

(الذریعه ۱۱۳/۶؛ معجم التراث الکلامی ۳۴/۳)

آغاز: تزین حواشی شرح تجرید الکلام يستدعی حمد واجب
الوجود الملك العلام قال المصنف و صفاته ای فی اثباتها سواء
كانت ثبوتية او سلبية.

انجام: فليرجع اليه. هذا آخر ما اردنا من القيود على الهيات
التجرید لبيان ما ينتفع به الولد ابوالصلاح تقی الدین محمد، فی
الثلاثاء ۱۳ ربیع الاول ۹۸۶.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۷۱۲۸) زین العابدین بن میر محمد تقی
اصفهانى، شعبان ۱۱۷۰. (فهرست ۲۷۹/۱۸).

○ مرعشی (ش ۸۳۴۹) يوسف بن عبدالعظیم تبریزی، ۱۳۰۸.
(فهرست ۳۰۸/۲۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۲۵۸۴) بدون نام کاتب، بدون
تاریخ کاتب.

- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۴۴۶)
بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۲۰۹/۴).
- مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۴۹۹)،
(فهرست دانشگاه ۱۷۶۴/۵).
- مجلس (ش ۴۱۱۷) بدون نام کاتب، سده یازدهم (فهرست
۱۱۲/۱۱).
- کتابخانه عمومی اصفهان (ش ۲۷۲۳) بدون نام کاتب، سده
یازدهم (فهرست: ۶ و ۲۲۵).
- کتابخانه حاج شیخ علی علوی (ش ۶۳) بی‌کا، سده یازدهم
(نشریه نسخه‌های خطی، دفتر چهارم ص ۴۴۷).
- گلپایگانی (ش $\frac{۳۴}{۱۵۷}$) محمد نصیر تنکابنی، ۱۱۲۱.
- آستان قدس رضوی (ش ۱۴۹۹۹) سید هاشم حسینی
تهران، ۱۳۸۱ ق.
- کتابخانه غرب همدان (ش ۶۹۹) (فهرست ص ۱۰۰).
- کتابخانه طبسی حائری، قم (ش ۳۹۹) (مجله نور علم،
ش ۱۴، ص ۱۱۰)^۱
- کتابخانه امیر المؤمنین ۷، نجف اشرف (ش ۴۱۴) سده
یازدهم، بدون نام کاتب.

---

۱. در معرفی نسخه‌های خطی حاشیه شرح تجرید مقدس اردبیلی از مقاله کتابشناسی و نسخه‌شناسی آثار محقق اردبیلی نگاشته آقای علی اکبر زمانی نژاد بهره گرفته شده است.

۱۴۱. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: محمد حسین بن محمد صالح خاتون آبادی (۱۱۵۱ق)

(الذریعه ۱۱۴/۶؛ معجم التراث الکلامی ۵۱/۳ رقم ۴۹۷۱)

۱۴۲. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: محمد رستم‌داری

این حاشیه فقط بر مبحث وجود ذهنی، و در سال ۹۸۱ق

نوشته شده است.

نسخه:

○ دانشگاه تهران (ش ۲۱۴۴)، (فهرست ۸۲۴/۹).

۱۴۳. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: کمال الدین حسین بن عبدالحق الهی اردبیلی (۹۵۰ق)

این حاشیه تا مبحث علت و معلول نگاشته شده است.

(الذریعه ۷۰/۶ و ۱۱۴/۶، کشف الظنون ۳۵۰/۱)

آغاز: احسن کلام نزل من سماء التوحید علی جنان ارباب

التجرید حمد واجب... قال الشارح فی الحاشیة اعنی من اتصف

من محبوبیه بزیادة الکرم فی الجملة.

انجام: و لاشک ان احداً لا یقول بیطلان صدق المشتق... و لا

یمكن القول بدخول. تمت.

نسخه:

○ مرعشی (ش ۵۰۰۷) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی

دارد، محمد صالح، بدون تاریخ کاتب، ۱۱۶ برگ، (فهرست

.(۲۰۳/۱۳)

- آستان قدس رضوی (ش ۸۰) آغاز و انجام برابر نمونه، علی رضا بن معین الدین محمد شیرازی، ۱۰۱۴ق (فهرست ۹۲/۱).
- مجلس (ش ۱۷۶۲) آغاز برابر نمونه، بدون نام کاتب؛ بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۴۱/۵-۱۴۲).
- مجلس (ش ۱۷۶۳) بدون نام کاتب، قرن ۱۱ (فهرست ۱۴۲/۵).
- مدرسه نمازی خوی (ش ۱۹۴) (فهرست ص ۱۰۱).
- مدرسه غرب همدان (ش ۱۰۱۹۹/۱) تحریر سده دهم، «ص ۲۱۹-۳»، (فهرست ص ۴۴۴).
- نمازی خوی (ش ۱۹۴) آغاز برابر نمونه، عبدالسلام در شهر لاهور، بدون تاریخ کاتب، (فهرست ۱۰۱/۱).

(عربی)

حاشیه شرح قوشچی

از: علاء الدین عبدالخالق معروف به قاضی زاده کرهرودی (۱۰۳۸ق)
 قاضی زاده دو حاشیه بر شرح تجرید قوشچی نوشته که
 عبارتند از:

۱۴۴. اول: حاشیه بر مقصد دوم (جواهر و اعراض)

(معجم التراث الکلامی ۳۰/۳)

آغاز: بسمله قوله لان تعریف الجوهر هو الموجود لافی
 الموضوع و معناه ماهیه اذا وحدت کانت لافی الموضوع.
 انجام: و مثله غیر شاف بل هو حاجة عن ادراک ماوراء فتأمل
 اطلاق المصباح فان احدهما. تم بالخیر.

نسخه‌ها:

- آستان قدس رضوی (ش ۱۰۹) بدون نام کاتب، بدون

تاریخ کاتب، آغاز و انجام برابر نمونه، (فهرست ۹۸/۱).

○ دانشگاه (فهرست ۲۳۴/۳).

○ مدرسه عالی شهید مطهری، تهران (سپهسالار سابق)

(ش ۱۳۳۶) انجام برابر نمونه، بدون تاریخ کاتب، بی‌کا،

(فهرست ۱۸۳/۴).

○ دانشکده هیات تهران (ش ۱۹۶/۱) سده یازدهم، «برگ

ا پ - ۲۹ پ) (فهرست ۷۳۲/۱).

○ مرعشی (ش ۸۲۴۲) حاج محمد شریف اصفهانی، شوال

۹۸۵، آغاز و انجام برابر نمونه، (فهرست ۱۹۹/۲۱).

۱۴۵. دوم: حاشیه بر مقصد سوم (الهیات)

(الذریعه ۱۱۵/۶؛ معجم التراث الکلامی ۵۰/۳ رقم ۴۹۶۵)

آغاز: الحمد لله الذی وفقنا لتوضیح عقاید الاسلام....

انجام: هذا غاية ما يمكن ان يقال فی تحقیق هذا المرام فتامل فیہ.

نسخه‌ها:

○ دانشگاه تهران (ش ۳۱۳۴/۱) تحریر سده یازدهم، «۲۳۳ -

۲۸۵»، (فهرست ۲۰۸۵/۱۱).

○ وزیر یزد (ش ۱۱۶۱/۲) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر

۱۰۲۸ ق، برگهای «۱۰۶ - ۱۳۵»، (فهرست ۸۷۷/۳).

۱۴۶. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: عبدالرزاق بن علی فیاض لاهیجی (۱۰۷۲)

این حاشیه بر بخش جواهر و اعراض نوشته شده است.

(الذریعه ۱۱۵/۶؛ معجم التراث الکلامی ۳۶/۳ رقم ۴۸۸۹)

آغاز: یا من تقدس ذاته عن مشابهة الجواهر والعرض و تنزه فعله
عن مقابلة الغرض و العوض اهدنا صراطاً مستقيماً....

انجام (۱): و ثالثاً أحد جزئی الجسم و يمنع احتیاجه الى آخر ما
يدفع به ههنا هناک يدفع هناک .

انجام (۲): و قائماً بالموضوع فی الوجود الاصلی فمما لا مجال
ان یرتاب فی استحالته .

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۵۷۷۸) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۱،
محمد رحیم بن محمد طالقانی، ۱۲۱۷ اصفهان، ۱۳۷ برگ،
(فهرست ۱۶۵/۱۵).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۶۰) آغاز برابر نمونه، انجام
برابر نمونه ۲، بدون نام کاتب، ربیع الاول ۱۱۹۹، ۷۹ برگ
(فهرست ۷۸/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۴۱۹۱) هاشم حسینی، ۱۲۰۹ ق.

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۰۲۳) بدون نام کاتب، ۱۲۳۰ ق.

○ نمازی خوی (ش ۳۶۸) عبدالکریم، ۱۲۲۵ ق.

○ مجلس (ش ۱۷۳۴) آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی
دارد، عبدالله زنوزی، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۳۴/۵).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۴۵۳)
آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، (فهرست ۲۱۹/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۶۳۹۳)
آغاز برابر نمونه، از انجام افتادگی دارد، (فهرست ۲۲۰/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)،
(ش ۶۳۹۳) آغاز برابر نمونه، انجام برابر نمونه ۱،
(فهرست ۲۲۰/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۷۵۲۳)
آغاز برابر نمونه، (فهرست ۲۲۰/۴).

○ گوهرشاد مشهد (ش ۹۷۶/۱) آغاز برابر نمونه، انجام برابر
نمونه ۲، تحریر سده دوازدهم، ۹۵ برگ، (فهرست ۱۳۳۷/۳؛
فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۳).

○ دانشکده ادبیات تهران (ش ۳۴۶ مجموعه امام جمعه
کرمان) تحریر ۱۲۱۵ق، (فهرست دانشکده ادبیات تهران
مجموعه امام جمعه کرمان ص ۸۴).

○ ملی تهران (ش ۶/۲۶/۱) آغاز برابر نمونه، انجام برابر
نمونه ۲، میرزا منصور بن محمد حسین، ۱۲۱۸ق، ۲۴۰
صفحه، (فهرست ۲۷/۷ با عنوان حاشیه رزاقیه).

۱۴۷. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: شهاب الدین عبدالله بن حسین یزدی شاه آبادی (۹۸۱ق)

این حاشیه فقط بر مقصد دوم جواهر و اعراض نگاشته
شده است.

(الذریعه ۱۱۵/۶)

(عربی)

۱۴۸. حاشیه شرح قوشچی

از: مولی عطاالله گیلانی (قرن ۱۲)

(الذریعه ۱۱۵/۶)

۱۴۹. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: امیر فیض الله بن غیاث الدین محمد طباطبائی قهپایی (قرن ۱۱)^۱
(الذریعه ۱۱۵/۶)

۱۵۰. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: فضل الله بن محمد بن فضل الله حسینی (قرن ۱۰)
حاشیه‌ای است بر شرح تجرید قوشچی درباره دو متعه‌ای که عمر
منع کرد و رویت باریتعالی و قسیم جنت و نار بودن علی (ع).
نسخه:

○ دانشگاه تهران (ش ۲۱۴۴/۳۲) تحریر قرن دهم،
«ص ۴۳۹-۴۴۱»، (فهرست ۸۲۷/۹؛ معجم التراث الکلامی
۳۰/۳، رقم ۴۸۶۵).

۱۵۱. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: قاسم بن عزیز الدین شریف گیلانی (قرن ۱۰)
این حاشیه در یازده برگ و فقط بر مبحث علت و معلول
شرح قوشچی نگاشته شده و در آن با عنوان قال المحقق
المحشی بر نظرات ملا جلال الدین دوانی ایراد گرفته
است. تألیف آن در روز شنبه ۸ ربیع الاول ۹۶۵ به پایان
رسیده است.

(معجم التراث الکلامی ۳۷/۳)

۱- وی فرزندی داشته به نام غیاث الدین محمد که نسخه مسالك الافهام (ش ۶۸۵)
مدرسه نمازی خوی را در سال ۱۰۷۳ق با نسخه مؤلف مقابله نموده است.

آغاز: سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العليم الحكيم...
 و بعد فيقول افقر العباد الى رحمة الله العلی...
 انجام: الناظر الى كلام المصنف سابقاً و لاحقاً مع التبادر تعسف،
 والله اعلم.

نسخه:

○ کتابخانه مرعشی (ش ۸۲۹۱) به خط مؤلف، آغاز و انجام
 برابر نمونه، (فهرست ۲۵۴/۲۱).

۱۵۲. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: شمس الدین محمد استرآبادی (قرن ۱۰)

آغاز: ربنا وفقنا لتجرید الکلام فی شرح کبریا ذاتک و لا تواخذنا
 ان نسينا او اخطانا فی عدّ آلائک و حدّ نعمائک...
 انجام: کان فی المرتبة السابقة علی وجوده لکونها قبل تحقق
 البياض بالضرورة مسلوباً عنه البياض فكيف يكون السلب كاذباً
 كما لا يجاب و بالجملة کذب.

(الذريعة ۱۱۶/۶؛ معجم التراث الکلامی ۵۰/۳ رقم ۴۹۶۷)

نسخه:

○ مرعشی (ش ۸۶۸) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
 کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۵۹/۳).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۰) آغاز برابر نمونه، بدون نام
 کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۹۳/۱).

حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: فخرالدین محمد بن حسین حسینی سماکی استرآبادی، محقق

فخری (قرن ۹۸۴ق)^۱

تألیف در سال ۹۷۰ ق به نام شاه طهماسب صفوی.
وی بر هر بخش شرح تجرید قوشچی، حاشیه جداگانه‌ای
نوشته است. تا بحال سه حاشیه از وی بر شرح قوشچی
شناسایی شده است:

۱۵۳. اول: حاشیه امور عامه

که حاشیه بر مبحث ماهیه و علة و معلول شرح جدید است.
آغاز: اما بعد حمد ولی الانعام و الصلوة و السلام علی سید الانام
و آله العظام.

نسخه‌ها:

- آستان قدس رضوی (ش ۴۶۴) آغاز برابر نمونه، بدون نام
کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۲۹ برگ، (فهرست ۷۷/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۷۲۰۸) از آغاز و انجام افتادگی
دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۲۹ برگ،
(فهرست ۷۷/۴).

۱- در نسخه شماره ۱۷۷۶ مجلس که حاشیه سماکی بر شرح هدایه اثیری است ماده
تاریخ وفات سماکی چنین ضبط شده:

عالم عهد میر فخرالدین	سر فراز سران دانشمند
پیش او روز درس می‌کردند	کهتری مهتران دانشمند
و ز پی استفاده می‌بودند	همه دانشوران دانشمند
و ه که ناگه نماند و شد تاریک	روز نیک اختران دانشمند
بهر تاریخ او رقم کردند	«زبده سروران دانشمند»

مصراع «زبده سروران دانشمند» مطابق با ۹۸۴ است. (فهرست مجلس ۱۶۳/۵).

۱۵۴. دوم : حاشیه الجواهر

که حاشیه بر مقصد دوم جواهر و اعراض می باشد و تاریخ
تألیف آن سال ۹۶۵ ق که برابر با نام آن می باشد

(الذریعه ۱۱۷/۶ ؛ معجم التراث الکلامی ۶۲/۳ رقم ۵۰۲۸)

آغاز: الحمد لله مفيض جواهر العلوم والصلوة على محمد سيد
العروم وآله.

نسخه ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۳) آغاز برابر نمونه، از انجام
افتادگی دارد، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۷۰ برگ،
(فهرست ۹۸/۱).

○ گوهر شاد مشهد (ش ۱۵۶۴) بدون نام کاتب، تحریر
۱۰۲۹ ق، (فهرست ۲۱۱۸/۴).

○ دانشکده الهیات تهران (ش ۱۹۶/۳) تحریر سده یازدهم،
«۷۱ پ - ۱۰۱ پ»، (فهرست ۷۳۳).

۱۵۵. سوم: اثبات الله (حاشیه بر مقصد سوم الهیات)

تألیف آن در سال ۹۴۱ مطابق با «اثبات الله» پایان یافته است.
(الذریعه ۹۹/۱ و ۱۱۷/۶، مجلس ۱۳۰/۵ - ۱۳۴؛ معجم التراث
الکلامی ۳۳/۳، رقم ۴۸۸۴ و ۴۱/۳ رقم ۷۷۱۷)

آغاز: الحمد لله الغفور الرحيم و الصلوة والسلام على حبيبه
المنعوت بالخلق العظيم... قال المصنف طاب ثراه المقصد الثالث
في اثبات الصانع اشار رحمه الله بقوله اثبات الصانع على ان
المسئلة هي ان الصانع موجود لا ما تقرر.

انجام: و منها ان مقدورات الله انت خبير بانه لا سبيل للخلق الى ضبط قدر في الاصلح لا يتصور المزيد عليه... و لما كان المقصد الاقصى اثبات الواجب تعالى لا يبعد او يقال في تاريخ التأليف اثبات الله الدال عليه ونسأل الله التوفيق في تحرير المقاصد الباقية.

نسخه‌ها:

- کتابخانه تربیت تبریز (ش ۲۵۱) مؤمن بن مرتضی کاشانی، ۱۰۰۵ ق (فهرست ص ۹۲).
- ملی تهران (ش ۴/۲۸۹۹) (فهرست ۴۲۰/۱۳).
- آستان قدس رضوی (ش ۱۱۱) آغاز برابر نمونه، محمدرضا بن معین الدین فیروزآبادی، بدون نام کاتب (فهرست ۹۹/۱).
- آستان قدس رضوی (ش ۴۶۱ و ۴۶۲ و ۴۶۳) آغاز برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، (فهرست ۷۸/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۵۹۰۵) آغاز و انجام برابر نمونه، کاتب سرماه بن ماساه، ۳ ربیع الثانی ۹۸۱، ۸۸ برگ، (فهرست ۷۸/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۷۲۰۸) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۰۰/۱۱).
- مجلس (ش ۱۷۵۸) آغاز و انجام برابر نمونه، حسن بن علی گیلانی اصفهانی، شنبه ذیحجه ۱۰۱۹ در اصفهان (فهرست ۱۳۰/۵ - ۱۳۴).
- مجلس (ش ۸۶/۳ امام جمعه خوئی) «ص ۱۸۲ - ۳۸۰»، (فهرست ۹۳/۷).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۴۶ صدر) زین العابدین بن عنایت الله حسینی قمی، سده یازدهم (فهرست ۲۲۰/۴).

○ گوهر شاد (ش ۱۶۲۹/۲) از آغاز و انجام افتادگی دارد، بدون نام کاتب، تحریر سده یازدهم، (فهرست چهار کتابخانه مشهد ۲۷۲).

○ اوقاف بغداد (ش ۳۰۳۳) آغاز برابر نمونه، محمد ابراهیم، ۱۰۱۱ اق، ۱۲۹ برگ، (فهرست چهار ۱۹۰/۲ با عنوان شرح التجرید فی اثبات واجب الوجود).

○ اوقاف بغداد (ش ۳۰۳۴) جاسم بن محمد حبیب الله حسینی، ۱۰۸۸ اق، ۲۵۶ برگ، (فهرست چهار ۱۹۰/۲ با عنوان شرح التجرید فی اثبات واجب الوجود).

○ اوقاف بغداد (ش ۳۳۸۱) بدون نام کاتب، ۱۰۱۱ اق، ۱۲۵ برگ، (فهرست چهار ۲۸۶/۲ با عنوان شرح التجرید فی اثبات واجب الوجود).

۱۵۶. حاشیه حاشیه سماکی بر شرح قوشچی (عربی)

از: مؤلف ناشناخته

حاشیه‌ای است بر حاشیه فخرالدین سماکی بر شرح تجرید قوشچی، بخش الهیات.

(معجم التراث الکلامی ۲۱/۳)

نسخه:

○ گوهر شاد مشهد (ش ۱۵۶۴) بدون نام کاتب، ۱۰۲۹ اق، (فهرست ۲۱۱۸/۴).

۱۵۷. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: محمد بن سلیمان تنکابنی (۱۳۰۲ ق)

(الذریعه ۱۱۷/۶)

۱۵۸. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: نظام الدین احمد بن غیاث الدین منصور دشتکی شیرازی (قرن ۱۱ ق)

(معجم التراث الکلامی ۳۷/۳)

آغاز: الحمد لله الذی وفقنا لتوضیح عقائد الاسلام و تصحیح ۳ من تجرید العقائد و اعاننا لتبیین مرام اهل الکلام فیما هو اعلى المآرب و اقصى المقاصد... فهذه حواشی... و شمت بها ما هو غاية القصوى من مقاصد کتاب التجرید و شرحه الجدید... قال المصنف المقصد الثالث فی اثبات الصانع و صفاته و آثاره الخ ای فی بیان ثبوتہ و تقریر دلیل وجودہ.

انجام: بل كافة المتکلمین اعترفوا بان له تعالى جهات كثيرة و اضافات کثیة الی مخلوقات کثیرة. هذا غاية ما يمكن ان يقال فی تحقیق هذا المرام فتأمل فیہ.

نسخه‌ها:

○ دانشگاه (ش ۱۲۰۲/۲) آغاز و انجام برابر نمونه، برگهای «۴۶ ب - ۶۵ ب»، (فهرست ۲۲۶۲/۶).

○ مدرسه غرب همدان (ش ۴۷۵۲/۴) برگهای «۱۱۹ - ۱۶۳»، (فهرست ۳۸۸).

۱۵۹. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: سلطان العلماء محمد قاننی اصفهانی (قرن ۱۲)

(الذریعه ۱۱۵/۶؛ معجم التراث الکلامی ۵۱/۳ رقم ۴۹۷۳)

آغاز: الحمد لله الذي عرفنا الخلاص من العلائق الجسمانية.

نسخه:

○ دانشگاه (ش ۱۸۶) به خط مؤلف، بدون تاریخ کاتب، از آغاز
جواهر و اعراض تا بحث مکان را شامل است. (فهرست ۲۳۷/۳).

۱۶۰. حاشیه شرح قوشچی

(عربی)

از: مهدی بن کریم گلپایگانی (قرن ۱۲)

(الذریعه ۱۱۷/۶)

۱۶۱. حاشیه شرح قوشچی

(عربی)

از: میرزا محمد بن حسن شیروانی مشهور به مدقق شیروانی (۱۰۹۸)

(الذریعه ۶۶/۶ و ۱۱۷؛ معجم التراث الکلامی ۵۱/۳ رقم ۴۹۷۰)

آغاز (۱): خیر ما یوشح به معاقد الکلام و یحلی به مخانق

المحابر و الاقلام... قال الشارح لاشک فی وجود موجود آه قیل

هذا الترديد قبيح...

انجام جزء اول (۱): و كذلك ما سیجیء من حضور الاشياء

باعیانها.

آغاز جزء دوم (۲): قال المصنف س سره وانتفاع القبیح یدل علی

صدقه اقول یمکن ان یکون مراده ان انتفاع القبیح عن افعاله تعالی.

انجام جزء دوم (۲): و هذه الاولویة ضروریة.

انجام (۳): و قد سبق فی اوائل هذا المبحث نبذ مما دل علی

بطلان القول بان المالك لا یقبل شیء من التصرفات فی ملكه.

نسخهها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۰۹)، آغاز برابر نمونه ۱، انجام

برابر نمونه ۱، محمد نبی بن ولی الله موسوی، ۲۰ ذیقعدة
۱۱۰۷ق، ۶۴ برگ، (فهرست ۷۰/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۳۰) آغاز: برابر نمونه ۲، انجام
برابر نمونه ۳، محمد نبی بن ولی الله، ۱۲ صفر ۱۱۰۸، ۷۲
برگ، این نسخه ادامه نسخه سابق آستان قدس (ش ۴۰۹)
است، (فهرست ۷۹/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۷۰) از انجام افتادگی دارد، آغاز:
برابر نمونه ۲، انجام نسخه: فعله علی انه يمكن ان يكون الغرض،
بدون نام کاتب، بدون نام کاتب، ۷۲ برگ، (فهرست ۷۹/۴).
○ آستان قدس رضوی (ش ۶۶۹۴) آغاز برابر نمونه ۲، انجام
برابر نمونه ۳، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۱۳۶ برگ،
(فهرست ۱۴۳/۵).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۹۹).

○ مجلس (ش ۱۷۶۴) آغاز برابر نمونه ۱، انجام برابر نمونه
۳، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب ۵۴۵ صفحه، (فهرست
۱۴۳/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۲۶) آغاز برابر نمونه ۲، بدون نام کاتب،
بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۴۶/۵).

○ مجلس (ش ۱۷۶۵) آغاز برابر نمونه ۲، بدون نام کاتب،
بدون تاریخ کاتب (فهرست ۱۴۶/۵).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۴۵۴)
آغاز برابر نمونه ۱، انجام برابر نمونه ۲، محمد علی بن محمد

مؤمن قهپایی، دهه نخستین شعبان ۱۰۸۹ق، ۱۸۳ برگ،
(فهرست ۲۱۷/۴).

حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: شهید قاضی نورالله مرعشی شوشتری (۱۰۱۹ق)
او بر هر یک از مباحث شرح تجرید قوشچی حاشیه جداگانه
نوشته که دو تا از آنها عبارتند از:

۱۶۲. اول: حاشیه بر مقصد چهارم امامت

(الذریعه ۱۱۸/۶؛ معجم التراث الکلامی ۴۸/۳ رقم ۴۹۵۹)

آغاز: قوله الامامة و هر ریاسة عامة فی امر الدین و الدنيا....

۱۶۳. دوم: حاشیه معاد

(الذریعه ۱۱۸/۶)

آغاز: ربنا آتنا فی الدنيا حسنة و فی الآخرة حسنة....

۱۶۴. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: ظهیر الدین ابراهیم بن قوام الدین حسین حسینی همدانی (۱۰۲۶ق)

همدانی مکاتبه‌ابی با شیخ بهایی دارد و شیخ بهایی به نقل
افندی در باره وی اعتقادی عظیم داشت عبارت افندی چنین
است: «کان شیخنا البهائی یمدح هذا السید و یصف علمه و
فضله و یرجحه علی السید الداماد المعاصر لهما».

(الذریعه ۱۱۳/۶؛ ریاض العلماء ۹/۱؛ موسوعة مؤلفی الامامیه ۲۰۰/۱)

آغاز: الحمد لله الذی نطق بحمده کل موجود حالاً و مقالاً....

انجام: و لذلك من حاول ان يقول فیها شیء وقع فی اضطراب
لیس ممّا یجب جملة علی.

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۶۵) بدون نام کاتب، بدون تاریخ
کاتب (فهرست ۹۱/۱؛ فهرست الفبایی آستان قدس ۱۹۷؛
معجم التراث الکلامی ۴۹/۳ رقم ۴۹۶۱)

۱۶۵. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: مولی میرزا جان حبیب الله بن عبدالله دهلوی باغنوی شیرازی (۹۹۴ق)
(کشف الظنون ۳۵۰/۱)

حاشیه‌ای است بر مقصد دوم شرح تجرید (جواهر و اعراض).
آغاز: قال المصنف و فيه فصول: الاول فی الجواهر، اقول ای فی
تقسیم الجواهر....

انجام: هذا مبنی علی تمیز تلک الاجزاء بحسب نفس بعضها
عن بعض.

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۰۱۲) آغاز و انجام برابر نمونه،
محمد تقی، ۱۲۱۰ (فهرست ۱۰۱/۱۱).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۳۶۵)
سده یازدهم، ۱۱۲ صفحه، (فهرست ۲۱۰/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۱۳۶۶)
سده دوازدهم، ۱۰۷ صفحه،

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۶۳۲۴)
سده یازدهم، ۱۷ برگ، (فهرست ۲۱۱/۴).

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۶۳۸۵)

بدون نام کاتب، ۱۲۱۴ق در نجف، ۵۲ برگ، (فهرست ۲۱۱/۴).
 ○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۶۳۸۷)
 حیدر بن حسین موسوی بفروشی، سده دوازدهم، ۴۱ برگ،
 (فهرست ۲۱۱/۴).

۱۶۶. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: عبدالله نخجوانی مشهور به میر مرتاض

(کشف الظنون ۱/۳۵۰)

آغاز: حمداً لمن لا کلام لنا فی وجوده.

۱۶۷. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: مولی حسن بن محمد بن محمد شاه فناری چلبی مشهور به ابن

فناری (۸۸۶ق)

(کشف الظنون ۱/۳۵۰)

۱۶۸. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: شهید قاضی نورالله مرعشی شوشتری (۱۰۱۹ق)

این حاشیه را قاضی بر حاشیه حسن بن فناری چلبی بر شرح

قوشچی نوشته است.

(الذریعه ۶/۶۴)

۱۶۹. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: مولی محمد بن الحاج حسن (۹۱۱ق)

که حاشیه وی محاکمه و داوری است بین حاشیه دوانی و

حاشیه سید صدرالدین صدر.

(کشف الظنون ۱/۳۵۰، الذریعه ۶/۱۱۷)

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۷۳) از آغاز و انجام افتادگی دارد،
(فهرست ۷۹/۱؛ فهرست الفبایی آستان قدس ۱۹۰).

۱۷۰. محاکمات التجرید (عربی)

از: حافظ الدین محمد بن احمد عجم (۹۵۷ ق)

حاجی خلیفه این حاشیه را چنین معرفی نموده: «اورد فیها الردود و الاعتراضات علی الشرح و لم یغادر صغيرة و لا كبيرة مما يتعلق به».

(کشف الظنون ۱/۳۵۰، الذریعه ۶/۱۱۶)

۱۷۱. حاشیه شرح تجرید الاعتقاد (گویا شرح قوشچی) (عربی)

از: صدرالدین محمد بن ابراهیم ملاصدرا شیرازی (۱۰۵۰ ق)

در فهرست‌ها حاشیه شرح تجرید به ملا صدرا نسبت داده شده که قابل بررسی هستند.

(معجم التراث الکلامی ۳/۴۸ رقم ۴۹۵۸)

نسخه‌ها:

○ آستانه عبدالعظیم حسنی (ش ۳۳۴) بدون نام کاتب، تحریر ۲۳۵ ق، (نشریه نسخه‌های خطی دفتر سوم ص ۴۵۰).

○ دارالکتب الظاهرية، دمشق (ش ۲۹۶۴) بدون نام کاتب، تحریر ۹۵۰ ق، ۳۸۹ برگ (با توجه به تاریخ کتابت نسخه این حاشیه نمی‌تواند از آن ملاصدرا باشد و به احتمال قوی حاشیه سید صدر الدین دشتکی است)، (فهرست ۱۵۰؛ معجم التراث الکلامی ۳/۴۸ رقم ۴۹۵۸).

○ کتابخانه زهاوی، بغداد (ش ۲۴) ۲۱۳ برگ، (مجله المورد، بغداد، ۱۹۷۷م، مج ۶، ع ۲، ص ۲۸۰؛ معجم التراث الکلامی ۴۸/۳ رقم ۴۹۵۸).

۱۷۲. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: مولی محمد مسیح بن اسماعیل فدشکویی فسایی شیرازی (۱۳۰۱ق)

۴

این حاشیه بر بخش امور عامه نوشته شده است. آغاز: قال الشارح ای علی آله و اصحابه الموصوفون اعلم ان موصوف الاکرام اما متعدد فیتعین کونه محذوفاً و کون اسم التفضیل المضاف بالمعنی الاول الذی لا یعتبر فیهِ المطالبة... انجام: و لا التفات فی هذا الکلام الی ان الاول وجود ذهنی لها بنفسها و الثانی وجود لها بصورتها و ان امکن تطبیقه علی ذلك المرام بتکلف فتدبر.

نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۱۷۶۶) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، ۲۳۰ صفحه، (فهرست ۱۴۷/۵).
○ آستان قدس رضوی (ش ۱۵۷۴ اهدایی رهبری) بدون نام کاتب، ۱۲۰ ق، (فهرست اهدایی رهبری ۱۰۳).

۱۷۳. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: ابو الحسن بن ابراهیم (خلیل) رفیعی قزوینی (۱۳۹۶ق)

(موسوعة مؤلفی الامامیه ۱۹/۲؛ معجم التراث الکلامی ۴۷/۳ رقم ۴۹۴۸ با عنوان «حاشیه علی شرح التجرید»)

(عربی)

۱۷۴. حاشیة شرح قوشچی

از: ابو الحسن خان مجتهد فسایی (۱۲۷۹ق)

(موسوعة مؤلفی الامامیة ۶۴/۲؛ معجم التراث الکلامی ۴۷/۳ رقم

۴۹۴۹ با عنوان «حاشیة علی شرح التجرید»)

(عربی)

۱۷۵. حاشیة شرح قوشچی

از: سید اسدالله حسینی مرعشی

(اعیان الشیعه ۲۸۵/۳؛ معجم التراث الکلامی ۴۷/۳ رقم ۴۹۵۰ با

عنوان «حاشیة علی شرح التجرید»)

(عربی)

۱۷۶. حاشیة شرح تجرید قوشچی

از: محمد تقی بن اسدالله حسینی خویی نجفی (زنده در ۱۳۱۰ق)

نسخه:

○ مدرسه حجتیه قم (ش ۴۶۰/۲) برگ «۷۲-۷۷» (فهرست

ص ۱۰۹).

(عربی)

۱۷۷. حاشیة شرح قوشچی

از: مؤلفی گمنام

آغاز نسخه: ذلك في العدم المطلق و العدم الذهني ايضاً كما

عرفت قوله فلان الامكان قد اخذ آه فيه نظر بان المواد الثلاث

لا يحضر في الوجود.

آغاز مقصد دوم جواهر و اعراض: قوله و هو المحل المتقوم

بنفسه ای لا بذلك الحال كما وقع في عبارة كثير من المحققين فلا

يرد نقض بالاعراض القائمة بالمادة.

انجام نسخه: قائماً بالموضوع و العرض الا يكون.

نسخه:

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۶۴۳۰)
از آغاز و انجام افتادگی دارد، آغاز و انجام برابر نمونه، ۱۴۳
برگ، (فهرست ۲۲۲/۴).

۱۷۸. حاشیه شرح قوشچی

(عربی)

۴

از: مؤلفی گمنام

نسخه:

○ دانشکده الهیات تهران (ش ۱۹۶/۲) تحریر سده یازدهم،
«ص ۲۹ پ - ۷۱ پ»، (فهرست ۷۳۲/۱).

۱۷۹. حاشیه شرح قوشچی

(عربی)

از: مؤلفی گمنام

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۶۷) (فهرست الفبایی آستان قدس
۱۸۹؛ معجم التراث الکلامی ۴۵/۳ رقم ۴۹۳۸، در هر دو مصدر
با عنوان «الحاشیه علی حاشیه الشرح الجدید للتجريد»).

۱۸۰. حاشیه شرح قوشچی

(عربی)

از: مؤلفی گمنام

محشی از اعلام نیمه دوم سده نهم هجری است و از استادش
بنام افضل قاننی یاد می‌کند.

آغاز: قال المصنف المقصد الثالث الخ لما كان علم الکلام هو العلم
بامور یقتدر معه علی اثبات العقاید الدینیة بایراد الحجج و دفع
الشبه كما عرفوه به.

انجام: و بالجملة الكسب الذي قالوا به غير معقول.

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۳۷) نستعلیق، بدون نام کاتب،
بدون تاریخ کاتب، ۳۲ برگ، (فهرست ۸۰/۴؛ فهرست
القبایی آستان قدس ۱۹۷؛ معجم التراث الکلامی ۵۲/۳،
رقم ۴۹۷۶/۳).

۱۸۱. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: مؤلفی گمنام

محشی از شاگردان غیاث الدین محمد بحر آبادی است.

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۷۵) نستعلیق، بدون نام کاتب،
بدون تاریخ کاتب، از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۳۰ برگ،
(فهرست ۸۰/۴؛ فهرست القبایی آستان قدس ۱۹۷؛ معجم
التراث الکلامی ۵۲/۳، رقم ۴۹۷۶/۵).

۱۸۲. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: مؤلفی گمنام

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۴۵) نستعلیق، بدون نام کاتب،
بدون تاریخ کاتب، از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۶۲ برگ،
(فهرست ۸۳/۴).

۱۸۳. حاشیة شرح قوشچی (عربی)

از: مؤلفی گمنام

نسخه:

○ مرعشی (ش ۸۰۰۹) از آغاز افتادگی دارد، آغاز نسخه: کما صرح به بعض مدققى العربیة فاعلم ذلك قوله بعد حمد واجب الوجود الخ هذا يجوز أن يكون لانشاء الحمد، انجام: فالتعويل على ما ذكرنا من التكلف السالم عند الكافى فى تصحيحها فافهم، نستعليق، تحرير سدهٔ نهم، ۱۰۳ برگ، (فهرست ۱۱/۲۱).

۱۸۴. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: مؤلفی گمنام

آغاز: الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على سيد الانام و آله الطاهرين قال المصنف رحمه الله تعالى اما بعد حمد واجب الوجود على نعمائه الخ اعلم، انه رحمه الله عدل فى صدر كتابه عن الاسلوب المشهور و اختار اسلوباً.

نسخه:

○ ملک (ش ۱۸۶۶) با عنوان شبهة استلزام (فهرست ۳۹۲/۵).

۱۸۵. حاشیه شرح قوشچی (عربی)

از: مؤلفی گمنام

حاشیه مفصلی است با عناوین «قوله - قوله» بر شرح تجرید قوشچی.

نسخه:

○ گلپایگانی (۲۷۸۹/۱۵)، ۱۳۲ برگ، از آغاز و انجام افتادگی دارد، ۱۲×۲۴، ۱۹-۲۰ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

۱۸۶. شوارق الالهام فی شرح تجرید الکلام

از: میرزا عبدالرزاق بن علی بن حسین فیاض لاهیجی (۱۰۷۲ق)

لاهیجی شاگرد مبرز بنیان گذار حکمت متعالیه، صدر المتألهین شیرازی و همچنین داماد وی می باشد. او علاوه بر تبحر در فلسفه، در کلام نیز توانایی خاصی دارد. و یکی از متکلمین بزرگ امامیه به شمار می رود. او در کلام تألیفات چندی دارد که عبارتند از:

گوهر مراد، به فارسی، که در آن یک دوره کلام و اعتقادات شیعی را به صورت شیوا و روان و ساده تحریر و تقریر نموده است. این کتاب بارها به چاپ رسیده و یکی از بهترین کتاب کلامی شیعه به زبان فارسی می باشد.

سرمایه ایمان، به فارسی، این کتاب به منزله خلاصه کتاب سابق می باشد و همچنین به چاپ نیز رسیده است.

شرح تجرید الاعتقاد، لاهیجی دو شرح بر تجرید نگاشته، یکی مفصل به نام شوارق الالهام و دومی مختصر و کوتاه به نام مشارق الالهام متأسفانه هیچ یک از این دو شرح به پایان نرسیده است.

حاشیه بر شرح تجرید قوشچی که قبلاً ذکر شد.

حاشیه بر حاشیه خفری بر شرح تجرید قوشچی که آن نیز قبلاً ذکر شد.

بحث مادر اینجادر مورد شوارق الالهام می باشد. این شرح بسیار مفصل

بوده به طوری که مفصل ترین شرحی است که بر تجرید نگاشته شده است. لکن مؤلف فقط دو جلد آن را به پایان رسانیده و باقی ناتمام مانده است. این کتاب در دو جلد به قطع رحلی و به چاپ سنگی چاپ شده و علما حواشی زیادی بر آن نگاشته اند.

این شرح تا مقصد ثالث «المسألة السادسة فی کلامه تعالی» ادامه یافته و بعد از آن ناتمام مانده است.

آغاز: ربنا افتح بیننا و بین قومنا بالحق و انت خیر الفاتحین اما بعد الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله... المقصد الاول فی الامور العامة قال صاحب المواقف ای مالا یختص بقسم من اقسام الموجود....

المقصد الثانی فی الجواهر و الاعراض و فيه فصول خمسة؛ اربعة منها فی الجواهر و الخامس فی الاعراض و وجه تقدیم مباحث الجواهر علی مباحث الاعراض لتقدم الجوهر طبعاً....

المقصد الثالث فی اثبات الصانع فی اثبات ان للعالم صانعاً واجب الوجود....
انجام: علة معدة بالنسبة الی ما هی علة فاعلیة فان شرب السقمونیا علة فاعلیة عرضیة لحصول البرودة و علة معدة ایضاً ذاتیة له.

۱- نسخه ها:

- مرعشی (ش ۱۹۷) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب.
- آستان قدس رضوی (ش ۱۶۷) فقط شرح مقصد دوم (جواهر و اعراض) و بخشی از الهیات را دارد، انجام: ما اشار الیه هناك بقوله و النفسانی غیر معقول الی هنا بلغ شرحه اعلی الله و هو من افادات الفاضل الباذل عبدالرزاق لاهیجی، مومن گیلانی، بدون تاریخ کاتب، ۱۹۴ برگ، (فهرست ۱۶۹/۱).

- آستان قدس رضوی (ش ۳۳۱) فقط شرح مقصد دوم (جواهر و اعراض) را دارد، ۱۲۴ اق، ۲۲۹ برگ، (فهرست ۲۰۲/۴).
- آستان قدس رضوی (ش ۷۷۷) آغاز و انجام برابر نمونه، علی قمی، ۱۲۶۵ اق، ۱۲۷ برگ، (فهرست ۲۰۲/۴).
- مجلس (ش ۱۵۰ از مجموعه امام جمعه خوئی) بدون نام کاتب، ۱۲۴۰ ق، تا پایان امور عامه را دارد و برای آخوند ملاعلی نگارش یافته است. (فهرست ۱۷۲/۷).
- تهران کتابخانه ملک (ش ۹۰۵) محمد رضا بن محمد تقی مازندرانی اشرفی، ۱۳ ربیع الاول ۱۲۹۵ ق، در مدرسه صدر تهران. (فهرست ۳۴۱/۱-۳۴۲).
- تهران کتابخانه ملک (ش ۱۸۶۳) بدون نام کاتب، یک شنبه ربیع الاول ۱۱۸۷ ق. (فهرست ۳۴۱/۱-۳۴۲).
- تهران کتابخانه ملک (ش ۲۳۳۲) بدون نام کاتب، نسخ اول جمادی الاولى ۱۱۳۴ ق. (فهرست ۳۴۱/۱-۳۴۲).
- تهران کتابخانه ملک (ش ۲۵۹۹) محمد صالح بن محمد قاسم خراسانی، ۱۲۷۰ ق در نجف. (فهرست ۳۴۱/۱-۳۴۲).
- تهران کتابخانه ملک (ش ۲۶۴۳) محسن بن حسین قزوینی، رجب ۱۱۹۹ ق. (فهرست ۳۴۱/۱-۳۴۲).
- تهران کتابخانه ملک (ش ۵۸۸۵) بدون نام کاتب، ۱۰ جمادی الثانی ۱۲۳۵ ق. (فهرست ۳۴۱/۱-۳۴۲).
- نمازی خوی (ش ۱۹۲) بدون نام کاتب، ۲۷ صفر ۱۲۰۰ ق

برای آقا فتحعلی خوئی، فقط امور عامه را دارد، (فهرست ۱۰۰/۱).

○ نمازی خوی (ش ۳۶۹/۱) عبدالرحیم بن علی در مکه، ۱۲۱۶ ق در مکه، (فهرست ۱۸۷/۱).

○ نمازی خوی (ش ۵۵۰) فتحعلی بن اسماعیل خوئی، ۷ رمضان ۱۲۴۷ ق. (فهرست ۲۸۷/۱).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۵}{۶۷}$ ۲۸۲۷)، نستعلیق، محمد علی بن عبدالکریم تفرشی قمی، ۱۵ رمضان ۱۲۹۷، ۲۹۶ برگ، ۲۲×۱۵، ۱۵-۱۹ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ گلپایگانی (ش $\frac{۱۴}{۱۴۸}$ ۲۶۹۸)، نستعلیق، رمضان علی بن خدابخش کرمانی، ۳ ربیع الاول ۱۲۲۱، ۲۱۶ برگ، ۲۰×۱۴، ۱۷ سطر. (فهرست گلپایگانی، مخطوط).

○ گوهرشاد (ش ۳۰۹ و ۷۶۹ و ۱۶۸۸ و ۱۸۵۴ و ۱۸۸۶ و ۱۹۶۵) (فهرست چهار کتابخانه مشهد ۳۴۲).

۲- چاپ‌ها:

* تهران، چاپ سنگی، ۱۲۶۶-۱۲۶۷ ق، ۳۲۰ صفحه، ۲۴ سطر.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۲۷۷ ق، با حواشی محمد اسماعیل اصفهانی، ۲۴ سطر.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۲۸۰ ق، ۲۴ سطر.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۲۹۱ ق، ۲۵۸ صفحه.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۲۹۹ ق، به اهتمام عبدالحسین بن

محمد علی خراسانی.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۳۰۰ ق، در دو جلد، ۳۰۰ صفحه.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۳۰۶ ق، رحلی.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۳۱۱۲ ق، ۲۳۹ + ۳۰۰ صفحه با

حواشی ملا علی نوری.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۳۱ ق.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۳۱۷ ق، با حواشی اسماعیل

خواجه‌نوی.

* تهران، چاپ سنگی، ۱۳۳۰ ق، ۵۵۲ صفحه.

* تهران، چاپ سنگی، مکتبه فارابی، ۱۴۰۱ ق، با حواشی

ملا علی نوری و ملا اسماعیل اصفهانی واحدالعین، محمد

رضا تبریزی و میرزا محمد حسین شیرازی، محمد علی

نوری، ملا عبدالله زنوزی، عبدالرزاق لاهیجی، حسن بن

عبدالرزاق لاهیجی، ملا اولیاء.

* اصفهان، انتشارات مهدوی، ۲۵۶ + ۲۹۷ صفحه.

حواشی شوارق الالهام

۴

۱۸۷. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: میرزا محمد حسین بن محمد کاظم منشی کرمانی (قرن ۱۳)

(معجم التراث الکلامی ۳/۳۹ رقم ۴۹۰۳)

آغاز نسخه: و بیان فایده ما للعلم كما هو المحقق فی موضعه
و اما تقدیم هذه الاربعة فلا.

انجام: و القی فی هویتها مثاله فاظهر منها افعاله الحدیث.

نسخه‌ها:

○ آستان قدس رضوی (ش ۸۶۰۴) از آغاز افتادگی دارد،

آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام کاتب، دوشنبه ۲۲ ذی‌قعدة

۱۲۷۱ ق، جلد اول (فهرست ۱۱/۱۱۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۵۲۹۱) (فهرست الفبایی آستان

قدس ۶۳۸).

○ دانشکده الهیات تهران (ش ۱۳۲ ج) محمد حسین بن حاج

محمد هادی سبزواری، جمعه آخر شعبان ۱۲۶۳ ق، ۸۸

برگ، (فهرست ۵۳۲).

(عربی)

۱۸۸. مفتاح الكنوز

از: محمد علی بن محمد باقر هزار جریبی اصفهانی (۱۲۴۵ ق)

یادداشتهای کلامی و فلسفی که از مؤلف باقی مانده بود در این کتاب توسط فرزندش در سه مبحث گردآوری شده است که مبحث دوم آن شامل تعلیقاتی است که مؤلف بر شوارق و تجرید و حواشی آن نگاشته است.

(الذریعه ۳۴۳/۲۱؛ معجم التراث الکلامی ۲۱۸/۵ رقم ۱۱۳۱۱)

نسخه:

○ مرعشی (ش ۲۲۹۷) بدون نام کاتب، بدون تاریخ کاتب، (فهرست ۲۸۲/۶).

آغاز: الحمد لله المنزه عن مناسبة الجواهر و الاعراض و الاجسام
فلا تحیطه المتکلمون قدیم ازلی عجزت عن ادراکه العقول
و الافهام.

انجام: و الحسن ربما صار قویاً بحيث یصیر نوعاً خاصاً ذا اتباع
و جنود.

(عربی)

۱۸۹. حاشیه شوارق الالهام

از: مولی اسماعیل بن سمیع اصفهانی واحد العین (۱۲۷۷ ق)

این حاشیه در هامش شوارق الالهام چاپ سنگی، تهران ۱۲۷۷ ق، به چاپ رسیده است.

(الذریعه ۱۴۴/۶؛ مشار عربی ۲۸۵؛ معجم التراث الکلامی ۵۷/۳)

رقم ۵۰۰۴)

نسخه‌ها:

○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)، (ش ۱۱۶۵) برات علی بن محمد تقی، دوشنبه ۲۵ شعبان ۱۲۶۵، ۷۰ برگ، (فهرست ۲۴۰/۴).

○ دانشکده ادبیات تهران (ش ۲۳۵ مجموعه امام جمعه کرمان) ابراهیم بن حاج مصطفی تهرانی در مدرسه فصیحیه سبزوار، سه شنبه ۲۰ رمضان ۱۲۷۳ق، (فهرست دانشکده ادبیات تهران مجموعه امام جمعه کرمان ص ۸۴).

○ کتابخانه آیه الله نجومی، کرمانشاه (بدون شماره) تحریر ۱۲۳۵ق، (دلیل المخطوطات ۲۷۲/۱).

۱۹۰. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: ملا علی بن جمشید نوری اصفهانی (۱۲۴۶ق)

این حاشیه در هامش شوارق الالهام چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۱ق، به چاپ رسیده است.

(مؤلفین کتب چاپی، مشار ۱۷۱/۴؛ مشار عربی ۲۸۵؛ معجم التراث الکلامی ۵۶/۳ رقم ۴۹۹۹)

۱۹۱. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: ملا علی بن عبد الله زنوزی تهرانی (۱۳۰۷ق)

این حاشیه در هامش شوارق الالهام چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۱ق، به چاپ رسیده است.

(مؤلفین کتب چاپی، مشار ۳۱۳/۴؛ مشار عربی ۲۸۵؛ معجم التراث الکلامی ۵۶/۳ رقم ۵۰۰۰)

۱۹۲. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: علی اکبر بن علی بن اسماعیل بن محمد مهدی شیرازی (بسمل)
خراسانی (۱۲۶۳ ق)

(الذریعه ۱۴۴/۶؛ معجم التراث الکلامی ۵۶/۳ رقم ۴۹۹۸)

نسخه:

○ ملی شیراز (۳/۳۳۶-۲۹۷/۳۱) تحریر ۱۲۶۱ ق، ۶۷ برگ،

(فهرست ۴۱۸/۱).

۱۹۳. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: میرزا عبدالرحمن بن نصر الله شیرازی مدرس رضوی (بعد
از ۱۳۰۶ ق)

(الذریعه ۱۴۴/۶)

۱۹۴. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: مولی محمد نصیر بن زین العابدین لاهیجی چهاردهی (قرن
۱۲۷۰ ق).

(الذریعه ۱۴۴/۶)

۱۹۵. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: ابو الحسن بن ابراهیم (خلیل) رفیعی قزوینی (۱۳۹۶ ق)

(موسوعه مؤلفی الامامیه ۱۸/۲؛ معجم التراث الکلامی ۳۸/۳ رقم ۴۹۰۱)

۱۹۶. حاشیه شوارق الالهام (عربی)

از: حاجی ملا رضا همدانی (حاشیه نگار)

حاشیه مختصری است با عنوانهای «قوله - اقول» از بحث

وجود تا جعل.

آغاز: بسمله قوله و طریق الاکتساب، اقول بعد ادعاء ان الوجود معلوم بحقیقته.

انجام: و الحمد لله على التوفيق و الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً اللهم صل على محمد و اهل بيته الطاهرين صلوات الله عليهم اجمعين.

نسخه:

○ ملی تهران (ش ۳۱۲ع) آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر ۱۲۳۸ق، ۲۰۱ برگ، (فهرست ۲۸۳/۷).

۱۹۷. حاشیة شوارق الالهام (عربی)

از: مؤلفی مجهول

آغاز: قوله ليكون المراد من العلم نفس المسائل. اقول ان قيل اذا قدرنا قولنا بامور لم يكن نفس المسائل....
انجام: فتدبر، اقول لعله اشارة الى ان لا يمكن... شرطاً او شرطاً.

(الذريعة ۱۴۴/۶)

نسخه‌ها:

○ وزیر یزد (ش ۲۶۶۸) ۹۲ برگ، (فهرست ۱۳۸۳/۴).
○ مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (ش ۶۴۸۸)
آغاز و انجام برابر نمونه، تحریر سده سیزدهم، ۱۵۲ برگ، (فهرست ۲۳۹/۴؛ معجم التراث الکلامی ۳۸/۳ رقم ۴۹۰۲).

سایر شروح تجرید الاعتقاد

۱۹۸. شرح تجرید الاعتقاد

از: فاضل نیشابوری

این شرح در فهرست آستان قدس چنین معرفی شده است:
«شرحی است به ترتیب قال اقول بر امور عامه تجرید العقاید
خواجه نصیر، این نسخه ناقص می باشد و در پشت ورق اول
نسخه نوشته شده: شرح فاضل نیشابوری ولی معلوم نشد
کدام فاضل می باشد.»^۱

گویا این کتاب نسخه دیگری از شرح بهشتی موسوم به تفرید
الاعتماد است که پس از این معرفی می شود.

آغاز: بسمله رتب هذا الكتاب على خمسة مقاصد لما كان من
المقاصد الكلامية التي تتلى عليك اثبات المعاد.

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۲۰۱) بدون نام کاتب، ۹۴۴ ق،
فقط شرح امور عامه را دارد، ۲۹ برگ، (فهرست ۱/۱۴۲،
فهرست الفبایی آستان قدس ۳۲۸).

۱- فهرست آستان قدس، جلد اول، چاپ قدیم ص ۶۰، چاپ جدید ص ۱۴۲.

۱۹۹. تجرید (تعرید) الاعتماد فی شرح تجرید الاعتقاد

از: علاءالدین (شمس الدین) ابوالعلاء محمد بن احمد بهشتی اسفراینی
بیهقی معروف به فخر خراسان (قرن ۷۴۰ ق)^۱

بهشتی شرح تجریدش را به صورت مزجی و برای نظام الملة
والدین امیر ابو الرضا شیخ محمد بن امیر منصور ناصر الدین
آقبوقا التبکچی اسفراینی تألیف نموده و آن را در سال ۷۴۱ در
اسفراین شروع کرده است.

شارح شرح قدیم در مقدمه شرحش از شرح بهشتی یاد کرده
و گوید: و رایت له شرحاً آخر مزجياً لایتبیین المتن مسند و هو
للشیخ شمس الدین محمد الاسفراینی البیهقی.

شیخ آغا بزرگ در الذریعه این شرح را با عنوان تعرید الاعتماد
ذکر نموده است.^۲

(الذریعه ۳/۳۵۲ و ۴/۲۱۴ و ۱۳/۱۳۹؛ معجم التراث الکلامی ۲/۲۹۰
رقم ۳۸۲۳)

۱. دیگر آثار بهشتی عبارتند از:

۱- رساله در جبر و مقابله که ملک محمد اصفهانی شرحی بر آن نوشته است (مجلس ش
۶۴۰/۴/۲)

۲- العآب شرح آداب البحث سمرقندی

۳- رساله فی الحساب (مجلس ۱۹/۵۶۵ و ۲۵/۷۳۶۷، الذریعه ۵/۸۶ و ۱۱/۱۷۶،
سپهسالار ۱/۶۱۹ و ۴/۳۱۷؛ دانشگاه ۴/۸۷۴).

برای شرح حال وی رجوع شود به: دانشنامه جهان اسلام، ماده بهشتی، ج ۴،
ص ۸۲۳ و ۸۲۴؛ فهرست مجلس ۹/۵۶۵.

۲. الذریعه ۴/۲۱۴ و ۱۳/۱۴۰، مجله معهد المخطوطات ج ۱، ص ۳۶.

آغاز: الحمد لله فياض الجود وهاب الوجود... اما بعد فيقول
المفتقر الى الله الغنى محمد البهشتى الاسفراينى لما كانت العوارف
الحقيقية هي المعارف... وكان كتاب تجريد الاعتقاد من تصانيف
المولى... نصير الحق و الدين محمد الطوسى ثم المشهدى قدس
الله سره فيها مع غاية صغر حجمه... جامعاً لامهاتها و مهماتها...
لكن هذا الكتاب الذى هو لب الالباب بسبب البيانات المعجزة و
العبارات الموجزة الجارية مجرى الالغاز... صار مما قيل فيه جل
جنابه ان يكون شريعة لكل وارد... و لم يوجد له شرح به ينحل
الفاظه و ينكشف الغازه... القى الله سبحانه التى للعناية الازلية... ان
اشرحه وافياً بجملة هذه الخصائل... و اسميه تفريد الاعتقاد فى
شرح تجريد الاعتقاد... قال اما بعد حمد واجب الوجود... و على
اكرم احبائه لما كان تجريد مسائل الكلام باوجز الكلام و ترتيبه
اياها على ابلغ النظام.

انجام: سؤال: لو شرط الامر بالمعروف بتجويز التأثير و انتفاء
الضرر لما وجب على النبى (ص) امر الكفار بالايمان... جواب:
الكلام فى المعروف الواقع فى الشرع بعد ثبوت الشرع بلغ بطريقته
الخاص لا فى المعروف مطلق و الحمد لله الذى هدانا لهذا و ما كنا
لننتدى لولا ان هدانا الله.

نسخهها:

- مجلس (ش ٣٨٣٠)، نسخ، باقر بن حيدر بن قاسم جلى،
١٠١٦ق، ٤٤١ صفحه، (فهرست ١٠/١٨٦٦).
- مجلس (ش ٣٩٦٣)، نسخ، بدون نام كاتب، سده دوازدهم،

۲۹۲ صفحه، (فهرست ۲۱۰۲/۱۰).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۵۱۰۹)، نسخ، سید هاشم حسینی

تهرانی، ۱۳۸۲ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ۶۲۹).

○ کتابخانه مسجد اقصی، قدس (ش ۲۸۵) تحریر سده نهم،

۲۴۵ برگ، (فهرست ۷۷/۲).

تحقیق شود: گویا شرح فاضل نیشابوری نیز همین شرح است.

۲۰۰. تحریر تجرید العقائد

از: حاج محمود بن محمد بن محمود نیریزی شیرازی معروف به محقق

نیریزی (زنده در سال ۹۲۲ق)

نیریزی از شاگردان صدرالدین محمد دشتکی (م ۲۰۳ق)

است و از آثارش چند اثر در دست است بدین ترتیب:

۱- شرح رساله اثبات الواجب جدید دوانی، دو نسخه از آن در

کتابخانه مجلس به شماره ۱۸۴۱ و ۱۸۴۲ موجود است.

۲- شرح بخش منطق تجرید که قبلاً معرفی شد.

۳- تحریر تجرید العقاید

شرح نیریزی بر تجرید همانگونه که نامش حکایت دارد

تحریر و بیان کتاب تجرید است اما نیریزی در بسیاری از

مسائل فلسفی و همچنین در مباحث امامت به بسط و تفصیل

و تحقیقات فلسفی می پردازد.

آغاز: بسمله و ما هو ذاک الشرح المسئل عن الله تعالی ان ینفع

الطلاب و ان یجعل ذخراً لی فی یوم الحساب، المبتدی بانه تعالی

لما اوجب علی کل ما انعم علیه شکره و کان الاقتدار علی تجرید

المائل الكلامية عن الزوائد من النعماء الواطلة الى المصنف اراد ان يفتح كلامه بشكره منعمه فبدأ به و جعله اشارة الى معظم مقاصد متابه التي هي مباحث اثبات الواجب تعالى و صفاته ... و صدرها بكلمة اما و قال اما بعد حمد واجب الوجود .

انجام: قد علم من سيرته عليه السلام انه كان لا يتجسس عن المنكرات بل يسترها ويكره اظهارها و اذ قد وفقني الله تعالى الى هذا المقام و اتمم تحرير مسائل تجريد العقائد في الكلام مشتملاً على حقائق شملتها كتب الاقدمين ... مشحوناً بزوائد لم يطمئنهن الانس و الجان و لم يخطر على قلب بشر الى الان فقد حان ان اسميه بتحرير العقائد المشتمل على زبدة المسائل الكلامية على مذهب الفرقة الناجية من الشيعة الامامية و اختمه بحمد الله الذي هدانا و ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله و اصلى على سيد الانبياء و آله ... الى يوم الدين .

نسخه:

○ مجلس (ش ٣٩٦٨) نسخ، آغاز و انجام برابر نمونه، بى كا، قرن ١٠، ٣٢٤ برگ، ٢٨ سطر (فهرست ٢١٠٦/١٠-٢١٠٩؛ احوال و آثار خواجه ص ٢٣٠).

٢٠١. ايضاح مشكلات التوحيد في حل معضلات التجريد

از: شجاع بن على حسيني (قرن ١١ق)

شرحى متوسطى است بر بخش الهيأت تجريد و شروح آن، در الذريعه (١١٨/٣) از همين مؤلف كتاب البشرى في شرح الهدى الى طريق الصواب را نام مى برد كه آن را در روز

یک شنبه ۲۵ رمضان ۱۰۰۳ به پایان رسانیده است. که در آن کتاب وعده داده رساله مخصوصی در براهین عقلیه برای عقاید دینیه تألیف نماید که احتمالاً اشاره به کتاب حاضر می باشد.

(الذریعه ۱۱۸/۳ و ۲۰۲/۲۵ و ۴۶/۱ و طبقات اعلام الشیعه، الروضة النضرة ص ۲۵۷). ۴

آغاز: بسمله و به نستعین فی التتمیم و علیه التوکل فی موارد التفهیم و مصادر التعلیم احمده حمداً یتوالی بتوالی التحمید... و بعد فیقول... شجاع الحسینی هذه کلمات قد تلبست لباس التسوید... و سمیتها بایضاح مشکلات التوحید فی حل معضلات التجرید و آثرت فیما بین الشروح ما بریء من الجروح و اخترت من المباحث ما هو منزه موضوعها عن الحوادث و بالغت فی التوضیح و التنقیح و وقفت علی الحق الصریح و ما نظرت علی ما قاله الشارحون بل احتبست فی مطاویها عما قاله الجارحون و اشرت الی رد کلامهم.

انجام: وان السحر و الشعبذة لیس ثبوت ما لیس بمعتاد بل معتاد فتامل و الحمد لله رب العالمین.

نسخه:

○ دانشگاه (ش ۴۱۰۰) آغاز و انجام برابر نمونه، دوشنبه ۵ شعبان ۱۰۰۳ ق، صفحه های «۱۸۰-۱۸۱»، (فهرست ۳۰۸۰/۱۳).

۲۰۲. مشارق الالهام فی شرح تجرید الکلام

از: مولی عبدالرزاق بن علی بن حسین لاهیجی (۱۰۷۲)

از این شرح فقط شرح مقصد اول، تألیف شده است.

(الذریعه ۳۵۵/۳ و ۳۲/۲۱ - ۳۳؛ معجم التراث الکلامی ۱۱۲/۵

رقم ۱۰۷۶۱)

۲۰۳. البراهین القاطعة فی شرح تجرید العقائد الساطعة

از: ملا محمد جعفر بن سیف الدین شریعتمدار استرآبادی (۱۲۶۳ ق).

شرح متوسطی است با عناوین «قال - اقول»، مؤلف در آن سعی

نموده که به مباحث مبدء و معاد بیشتر پردازد و از تفصیل در

مبادی خودداری ورزد. این شرح را مؤلف در وقتی که در

زیارت مرقد مطهر امام رضا(ع) در مشهد مقدس بسر می برده در

روز جمعه ۱۹ جمادی الاول ۱۲۵۴ ق به پایان رسانده است.

مؤلف کتابش را در سه جلد قرار داده است.

(معجم التراث الکلامی ۴۳/۲ رقم ۲۶۸۷؛ الذریعه ۸۳/۳ و ۳۱/۶)

آغاز: الحمد لله الواجب الوجود بالذات الواحد من جميع الجهات

الذی انشأ بقدرته سلسلة الممكنات.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۳۰۷۰/۲) نسخ و نستعلیق، رساله دوم

مجموعه، «۳۵پ-۴۱۸پ» ۳۸۷ برگ، (فهرست ۲۹۷/۷).

○ مرعشی (ش ۳۰۷۵) نسخ، بدون تاریخ کتابت، جلد دوم

شامل مباحث الهیات، ۹۵ برگ (فهرست ۳۰۰/۷).

○ مرعشی (ش ۳۰۷۶) نسخ، بدون تاریخ کتابت، شامل

مباحث نبوت، ۶۴ برگ (فهرست ۳۰۰/۷).

○ مرعشی (ش ۳۸۸۶) نسخ، ۱۲۴۸ ق، جلد اول کتاب شامل

- مقدمات کتاب، ۱۶۱ برگ (فهرست ۲۷۰/۱۰).
- مرعشی (ش ۳۸۹۰) نسخ، بدون تاریخ کاتب، شامل مبحث امامت، ۱۳۳ برگ (فهرست ۲۷۳/۱۰).
- مرعشی (ش ۳۸۹۳) نسخ، قاسم بن حاج محمد وزیری، دوشنبه ۱۴ ربیع الثانی ۱۲۵۴ ق، جلد سوم شامل مباحث عدل، ۴۹ برگ (فهرست ۲۷۶/۱).
- مرعشی (ش ۴۰۲۴) نسخ، میرزا موسی، چهارشنبه ۱۹ صفر ۱۲۵۶ ق، شامل جلد اول و دوم کتاب، ۳۳۸ برگ (فهرست ۲۹/۱۱).
- مجلس (ش ۴۴۸۰/۲) تحریر ۱۲۵۲ ق، برگهای «۱۵-۱۸ ار»، (فهرست ۱۶۱/۱۲).
- دانشگاه (ش ۲۹۸) تحریر ۱۲۶۴ ق، ۷۵۳ برگ، (فهرست ۵۴۵/۳).
- سپهسالار (ش ۱۳۵۲) تحریر ۱۲۵۸ ق، ۵۴۵ صفحه، (فهرست ۲۴۶/۳).
- آستان قدس رضوی (ش ۷۴۶۷) شیخ حسن استرآبادی، تحریر ۱۲۵۶ ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ۸۷).
- آستان قدس رضوی (ش ۸۹۸۹) محمد هادی دامغانی، تحریر ۱۳۳۳ ق، (فهرست الفبایی آستان قدس ۸۷).
۲۰۴. کشف المرام فی شرح تجرید الکلام
از: محمد کاظم بن رضا طبری (بعد از ۱۲۵۷ ق)
شرحی است مختصر و کوتاه.

آغاز: سبحان من ظهر الاشياء لکمال وجوده و افاض علينا
سحاب الاثار....

انجام: ما اردنا من الاختصار فی کشف عبارة التجريد فی علم
الكلام و الحمد لله الموفق لاتمامه كما كان موفق الابتداء و صلى
الله على محمد و آله اجمعين.

نسخه‌ها:

○ مجلس (ش ۴۳۴۱/۱) آغاز و انجام برابر نمونه، بخط
مؤلف، ۲۵ جمادی الآخر ۱۲۵۷ ق، برگهای «۱۳ تا ۸۲»، همراه
با کتاب التوحید الحقیقی از همین مؤلف. (فهرست ۴۶/۱۲).
○ ملی تهران، (ش ۲۰۰/ع) آغاز و انجام برابر نمونه، بدون نام
کاتب، ۱۲۵۰ ق، ۱۳۰ برگ، (فهرست ۱۷۳/۷).

۲۰۵. شرح تجرید العقائد

از: محمد جعفر بن محمد صفی آباده‌ای اصفهانی (۱۲۸۰ ق)
(اثر آفرینان ۱/۱؛ معجم التراث الکلامی ۴/۴۰، رقم ۷۷۰۹)

۲۰۶. ایضاح المقاصد فی ترجمة تجرید العقاید

از: مؤلفی گمنام (زنده در ۱۲۹۲ ق)

شرحی مزجی است بر تجرید الاعتقاد، مؤلف از دانشمندان
سده سیزدهم هجری بوده و شرحش را در چند جلد تنظیم
نموده است. او در باره شیوه خود در این شرح عنوان نموده که
شرح او نسبت به شروح و حواشی سابق چیز تازه‌ای ندارد و
تنها مزیت آن در تقریر معانی و تهذیب مقاصد و جمع بندی
مطالب به گونه‌ای است که شارحان قبلی بدان توجه نداشته‌اند.

هم اکنون دو جلد از این شرح شناسایی شده که جلد اول از آغاز تا پایان مبحث ماهیت و جلد دوم شامل شرح مقصد دوم جواهر و اعراض است و تألیف این جلد در سال ۱۲۹۲ق پایان یافته است.

آغاز جلد اول: نحمدک یا علیم یا حکیم و نشکرک یا رؤوف یا رحیم.

انجام جلد اول: لم یکن شیئاً من معلوماته قديماً ممتنع العدم و قد عرفت ما فيه سابقاً و سیاتی ذلك زیادة الكلام انشاء الله ... الفصل الثانی فی المہیة و لواحقها من الوحدة و الکثرة.

آغاز جلد دوم: اللهم نور بصائرنا بانوار الحقیقة و طهر سرائرنا عن کدورات الجواهر و الاعراض.

انجام جلد دوم: فحصل هناك تأثير و تأثر آخران علی الوجه المذكور و هكذا يعود الكلام فی ایجاد ذینک الآخرین و يتسلسل. قد تم المجلد الثانی من ایضاح المقاصد.

نسخه‌ها:

○ ملی تهران (ش ۳۱۷۷/ع) جلد اول، گویا به خط مؤلف، ۱۲۲ برگ، (فهرست ۲۹۰/۱۴).

○ ملی تهران (ش ۳۱۷۸/ع) جلد دوم، گویا به خط مؤلف، ۱۹۱ برگ، (فهرست ۲۹۱/۱۴).

۲۰۷. المفید فی شرح تجرید

از: ابو عمر احمد بن محمد مصری (۷۵۷ق)

(کشف الظنون ۳۵۱/۱)

نسخه:

- آستان قدس رضوی (ش ۹۱۵) بدون تاریخ کاتب، بدون نام کاتب.
 ۲۰۸. شرح تجرید الاعتقاد (عربی)
 از: مولی بلال شاخنی قائمی
 (الذریعه ۳/۳۵۵ و ۱۳/۱۳۹)
۲۰۹. تسدید النقائد فی شرح تجرید العقائد (عربی)
 از: قوام الدین یوسف شیرازی بن حسن معروف به قاضی بغداد (۹۲۲ق)
 (کشف الظنون ۱/۳۵۱؛ هدیه العارفين ۲/۵۶۳؛ احیاء الدائر ص ۲۷۷)
 ۲۱۰. شرح تجرید الاعتقاد (عربی)
 از: اکمل الدین محمد بن شمس الدین محمد بن محمود بابر تلی حنفی (۷۸۶ق)
 شرحی است با عناوین «قوله - قوله».
 (کشف الظنون ۱/۳۵۱)
۲۱۱. شرح تجرید الاعتقاد (عربی)
 از: احمد بن محمد بن علی حداد معروف به باروگر تبینی عاملی (قرن ۹ق)
 این در ذیحجه ۸۴۹ پایان یافته است.
 (کشف الظنون ۱/۳۵۱)
۲۱۲. شرح تجرید الاعتقاد (عربی)
 از: خضر شاه بن عبد اللطیف منتشوی رومی حنفی (۸۵۳ق)
 (کشف الظنون ۱/۳۵۱؛ هدیه العارفين ۱/۳۴۶)
۲۱۳. شرح تجرید العقائد (عربی)
 از: مولی حسین یزدی ندوشنی از شاگردان شیخ بهایی (قرن ۱۱ق)
 (ریاض العلماء ۲/۱۹۶ و ۲/۴۵۲)

۲۱۴. شرح تجرید العقائد (عربی)

از: محمد بن صالح حریوة سماوی صنعانی (۱۲۴۱ق)

(مؤلفات الزیدیه ۱۴۴/۲؛ معجم التراث الکلامی ۴۱/۴ رقم ۷۷۱۶)

۲۱۵. الدرالنضید فی شرح التجرید (عربی)

از: سید ابو تراب بن ابی القاسم موسوی خوانساری نجفی (۱۳۴۶ق)

(الذریعه ۸۰/۸ و ۲۹۴/۲۶ با عنوان الدرالفریده)

۲۱۶. مجمع الفوائد (عربی)

از: محمد تقی بن حسن طهر حسینی استرآبادی

(الذریعه ۴۰/۲۰)

۲۱۷. التحریر فی شرح التجرید (عربی)

از: سید محمد تقی بن میر محمد تقی حسینی قزوینی (۱۲۷۰ق)

(معجم التراث الکلامی ۱۶۸/۲ رقم ۳۲۵۸)

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۷۹) تحریر ۱۲۲۵ق، (فهرست

دو کتابخانه مشهد ۱۰۶۴/۲).

۲۱۸. القول السدید فی شرح التجرید (عربی)

از: سید محمد بن مهدی شیرازی (معاصر)

چاپ:

* عراق، کربلاء، ۱۳۸۹ق، ۳۱۸ص.

(الذریعه ۲۱۰/۱۳)

شرح فارسی تجرید الاعتقاد

۲۱۹. تحفه شاهی و عطیه الهی (فارسی)

از: مولی زین الدین علی بن عبدالله بدخشی^۱

ترجمه و شرحی است بر مقصد سوم تجرید الاعتقاد، که برای سلطان محمد قطب شاه تألیف و در جمادی الثانی ۱۰۲۳ ق آن را به پایان رسانیده است. این شرح در هندوستان به چاپ رسیده است.

(الذریعه ۳/۳۵۴ و ۴۴۳ و ۱۳/۱۳۹، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی ۲/۷۵۴ و ۸۰۷؛ معجم التراث الکلامی ۲/۱۱۸ رقم ۳۳۴۴ و ۴۰/۴ رقم ۷۷۰۷ با عنوان «شرح تجرید»)

آغاز: شکر و سپاس پادشاهی را سزد و حمد و ثنای بی قیاس خالق را رسد....

انجام: و اگر یابند در اصلاح کوشند... و صل علیه بدوام ارضک و سماتک.

---

۱. برای شرح حال مؤلف ر.ک: طبقات اعلام شیعه قرن ۱۱، ص ۳۷۸.

نسخه‌ها:

- مرعشی (ش ۲۶۵۵) آغاز و انجام برابر نمونه، نسخ، عباس بن نجفعلی قمی، ۱۲۴۴ق، ۱۹۰ برگ، (فهرست ۲۳۵/۸).
- مرعشی (ش ۱۰۷۲۸) تحریر ۱۰۷۱ق، ۱۶۳ برگ، (فهرست ۱۶۷/۲۷).
- دانشگاه تهران (ش ۳۴۸) ۱۷۹ برگ، (فهرست ۵۶۱/۳).
- مجلس (ش ۲۰۵۸) تحریر ۱۲۰۷ق، ۲۴۲ صفحه، (فهرست ۵۴/۶).

۲۲۰. شرح تجرید الاعتقاد (فارسی)

از: شریف میرزا عمادالدین محمودبن میرزا مسعود سمنانی
(قرن ۱۰۶۸ق)

مؤلف زمانی صدراعظم در برهانپور هند ملقب به دارالسرور بوده، و شرح حاضر را در روز شنبه ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۰۶۸ق در همان شهر تألیف نموده است.

(الذریعه ۳/۳۵۵ و ۱۳/۱۴۰)

۲۲۱. شرح تجرید الاعتقاد (فارسی)

از: شیخ عبدالله بن محمد کاظم تبریزی اصفهانی (زنده در ۱۱۲۶ق)
شرح مزجی و توضیح نیکویی است که فقط جلد اول آن که مشتمل بر مباحث جوهر می‌باشد در دست است و این بخش را مؤلف در روز شنبه ششم ذی القعدة ۱۱۲۶ق در نجف اشرف مسجد شیخ طوسی به پایان رسانده است.

نسخه:

○ مرعشی (ش ۷۳۱۲/۴) از آغاز افتادگی دارد، شامل جلد اول: مباحث جواهر، دستخط مؤلف، برگهای «۱۳۹-۱۸۳»، (فهرست ۱۰۳/۱۹).

۲۲۲. علاقة التجريد (فارسی)

از: محمداشرف بن سید عبدالحسیب بن احمد بن زین العابدین علوی
عاملی (م ۱۱۲۱)

(الذریعه ۳۵۵/۳ و ۱۳۶/۱۳ و ۳۱۰/۱۵: فهرست کتب خطی
کتابخانه‌های اصفهان ۱۵۸ - ۱۶۹)

آغاز: حمد مر خدای را که تجرید علایق جسمانیه و تهذیب
اخلاق ایمانیه را صراط المستقیم ابواب جنان و سواد العین
بصیرت اعیان اهل جنان.

انجام: من ابتلی بشيء من هذه القادورات فليسترها بسترالله و
ايضاً سیرت آن حضرت چنین بوده.

نسخه‌ها:

○ مرعشی (ش ۶۵۲۲) نسخ، ۳۵۷ برگ، (فهرست ۱۰۲/۱۷).
○ دانشگاه تهران (ش ۵۷۸۷) حسن بن عزالدین بن خلیفه
حسنی حلی، تحریر سده یازدهم، ۱۸۵ برگ، (فهرست
۹۱/۱۶).

○ دانشگاه تهران (ش ۲۵۵) تحریر سده دوازدهم، ۱۳۲ برگ،
(فهرست ۵۹۶/۳ - ۵۹۷).

○ دانشگاه تهران (فیلم ۳۴۴۶) (فهرست ۶ میکرو فیلم‌های

دانشگاه تهران ۱۴۵/۲.

○ دانشکده هیات تهران (ش ۱۵۰ ج) تحریر ۱۲۲۱ ق، ۲۸۹ برگ، (فهرست ۹۶).

○ کتابخانه آیه الله محمد علی روضاتی، اصفهان (فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان ص ۱۵۸).

○ کتابخانه نفیسی، تهران (ش ۲۸۷).

۲۲۳. شرح تجرید الاعتقاد (فارسی)

از: محمد بن سلیمان تنکابنی صاحب قصص العلماء (۱۳۰۲ ق)

(الذریعه ۳/۳۵۵ و ۱۳/۱۳۸؛ معجم التراث الکلامی ۴/۴۰ رقم ۷۷۱۱؛

فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی ۲/۸۰۶)

نسخه:

○ دانشگاه (ش ۱۲۴۸) ۱۸۴ برگ، همراه با هدایه الشهادة از

همو (فهرست ۷/۲۷۳۹).

۲۲۴. شرح تجرید الاعتقاد (فارسی)

از: محی الدین بن عبدالله بن حسن مامقانی (متولد ۱۳۴۰ ق)

(ماضی النجف ۳/۲۹۵؛ معجم التراث الکلامی ۴/۴۰ رقم ۷۷۱۳)

۲۲۵. طریق الرشاد (فارسی)

از: حیدر علی خان برومند اصفهانی (۱۴۱۷ ق)

جلد اول این ترجمه و شرح تا پایان بحث امکان استعدادی،

در زمان حیات مؤلف به چاپ رسیده است.

۲۲۶. شرح جامع تجرید الاعتقاد (فارسی)

از: احمد امینی نجفی (معاصر)

چاپ:

قم، شهریور ۱۳۶۹ ش، شش جلد، نشر مرتضی.

(فارسی)

۲۲۷. حاشیه شرح تجرید

از: امیر عبدالحی بن عبدالوهاب حسینی استرآبادی (قرن ۱۰ ق)

در فهرست چهار کتابخانه مشهد ص ۲۷۰ رساله اول مجموعه
۱۰۶۰، حاشیه‌ای بر شرح تجرید از امیر عبدالحی استرآبادی
با این آغاز «قوله فی الحاشیه قیل لم یرد معیناً نقول مراده
بالزیادة فی الجملة»^۱ معرفی شده است.^۲

پس از آن در فهرست کتابخانه گوهرشاد ج ۳ ص ۱۴۵۲ عنوان
شده که رساله اول مجموعه (ش ۱۰۶۰) دو برگ از حاشیه
قدیم دوانی است و پس از آن حاشیه شرح هدایة الحکمة امیر
عبدالحی استرآبادی واقع شده است. که صحیح همین است،
بنابر این امیر عبدالحی حاشیه بر تجرید ندارد بلکه حاشیه
وی حاشیه بر شرح هدایه است.

۱- این عبارت آغاز حاشیه قدیم دوانی است.

۲- در معجم التراث الکلامی ۳۰/۳، رقم ۴۸۶۵ نیز این مطلب به نقل از فهرست چهار کتابخانه مشهد تکرار شده است.

شرح ناشناخته

۴

۲۲۸. شرح تجرید الاعتقاد (عربی)

از: مؤلف ناشناخته

شارح از علمای شیعه بوده و شرحش را مفصل نگاشته است.

نسخه:

○ دانشگاه (ش ۹۰۴۴) بدون نام کاتب، قرن چهاردهم، فقط

باب امامت را دارد، «ص ۱-۵۰» ۲۲ برگ (فهرست ۲۸۰/۱۷).

۲۲۹. شرح تجرید الاعتقاد (عربی)

از: احمد

شرحی است به «قال - اقول» و کاتب در صدر نسخه نوشته

است: «شرح احمد».

نسخه:

○ آستان قدس رضوی (ش ۹۱۵) از آغاز و انجام افتادگی دارد

و از فصل دوم مقصد دوم (مبحث اجسام تا اواخر شرح

مقصد سوم در الهیات را شامل است، نسخ، ۸۷ برگ

(فهرست ۱۷۰/۴).

(عربی)

۲۳۰. شرح تجرید الاعتقاد

از: مؤلف ناشناخته

آغاز: المقصد الثانی فی الجواهر و الاعراض انما اورد الجواهر و
الاعراض فی مقصد واحد.

نسخه:

○ نمازی، خوی (ش ۱۵۵) مقصد جواهر و اعراض.

(عربی)

۲۳۱. شرح تجرید الاعتقاد

از: مؤلف ناشناخته

نسخه:

○ چستربیتی، دبلن، ایرلند (ش ۴۲۷۹) تحریر ۶۹۰ق، ۲۶۴

برگ، (فهرست ۷۰۸/۲).

(عربی)

۲۳۲. شرح تجرید الاعتقاد

از: مؤلف ناشناخته

شرحی است از یکی از عالمان شیعی.

نسخه:

○ دانشگاه تهران (ش ۹۰۴۴) از آغاز و انجام افتادگی دارد،

مبحث امامت، تحریر سده دوازدهم، ۲۸ برگ، (فهرست

۲۸۰/۱۷).

(عربی)

۲۳۳. شرح تجرید الاعتقاد

از: مؤلف ناشناخته

نسخه:

○ ملک تهران (ش ۱۵۸۱) تحریر ۱۱۷۷ ق، (فهرست ۲۶۴/۹).

(عربی)

۲۳۴. شرح تجرید الاعتقاد

از: مؤلف ناشناخته

نسخه:

○ ملی فارس، شیراز (ش ۵۱/۶۰۱ ت) تحریر ۱۲۳۱ ق، ۶۲

برگ، (فهرست ۱۹۲/۲).

(عربی)

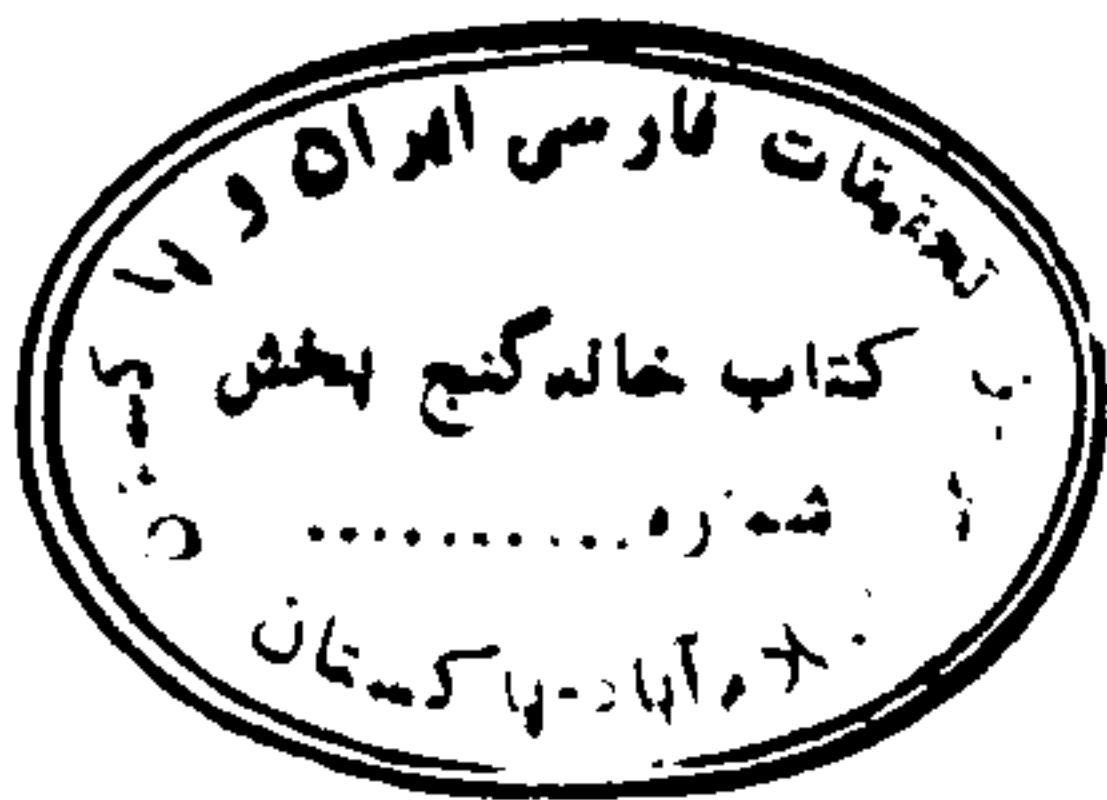
۲۳۵. شرح تجرید الاعتقاد

از: مؤلف ناشناخته

نسخه:

○ کتابخانه دکتر فیاض، تهران (ش ۱۶۶) تحریر ۱۲۴۴ ق.

(نشریه نسخه‌های خطی ۶۹۷/۷).

حواشی ناشناخته

۲۳۶. حاشیه شرح تجرید

از: مجهول

چند حاشیه که در فهرس با عنوان حاشیه شرح تجرید ذکر شده و معلوم نشده که حاشیه بر کدام شرح است و مؤلف آنها کیست.

نسخه‌ها:

○ آستان معصومیه قم (ش ۷۵۱) ۳۲۶ برگ، (فهرست ۳۸۱/۲؛

معجم التراث الکلامی ۳/۳۲، رقم ۴۸۸۰).

○ آستان معصومیه قم (ش ۱۶۷/۴-۵۸۷۱) تحریر سده

یازدهم، ۸۲ برگ، (فهرست دانش پژوه ۱۰۹؛ معجم التراث

الکلامی ۳/۶۵، رقم ۵۰۳۸).

○ دانشگاه تهران (ش ۴۸۱۱/۲) تحریر سده سیزدهم یا

دوازدهم، «برگ ۷۰ پ - ۲۶۳ پ» (فهرست ۳۸۴۷/۱۴؛ معجم

التراث الکلامی ۳/۳۲، رقم ۴۸۷۴).

○ دانشگاه تهران (ش ۷۰۵۶) آغاز ذکر نشده، انجام: فلیم ان

لا يقدر العقل على تعقلها هذا خلف هذا ما تيسر في الابحاث

المتعلقة بمباحث الامور العامة و الحمد لله مفيض الخير و اسأل الله

التوفیق باتمام ما فی الكتاب و الصلاة علی من اوتی الحکمة
 و فصل الخطاب، شمس بن حاجی محمد شریف دامغانی،
 روز آدینه رمضان ۱۰۶۳ق در اصفهان، ۱۱۸ برگ، (فهرست
 ۴۴۰/۱۶؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۰، رقم ۴۸۶۶).

○ دانشگاه صلاح الدین (ش ۹۵) تحریر ۱۲۴۹ق، ۳۴۳
 ○ آستان قدس رضوی (ش ۹۷۱۸) تحریر ۱۲۵۶ق، (فهرست
 الفبایی آستان قدس ۱۹۷؛ معجم التراث الکلامی ۳/۵۲، رقم
 ۴۹۷۶/۱).

○ آستان قدس رضوی (ش ۴۴۵) (فهرست الفبایی آستان
 قدس ۱۹۷؛ معجم التراث الکلامی ۳/۵۲، رقم ۴۹۷۶/۴).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۰۰) (فهرست الفبایی آستان
 قدس ۱۹۷؛ معجم التراث الکلامی ۳/۵۲، رقم ۴۹۷۶/۶).

○ آستان قدس رضوی (ش ۱۳۲۵۴) (فهرست الفبایی آستان
 قدس ۱۹۷؛ معجم التراث الکلامی ۳/۵۲، رقم ۴۹۷۶/۷).

○ دانشکده الهیات تهران (ش ۲۰۱/۳) تحریر سده سیزدهم،
 «برگ ۸۹ - ۱۰۹ پ» (فهرست ۱۸۲/۱؛ معجم التراث
 الکلامی ۳/۳۰، رقم ۴۸۶۲).

○ گوهر شاد مشهد (ش ۷۸۹) تحریر سده یازدهم، (فهرست
 ۸۹۹/۲؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۳، رقم ۴۸۸۱).

○ گوهر شاد (ش ۱۶۲۷/۲) از آغاز و انجام افتادگی دارد،
 تحریر سده یازدهم، با حواشی با امضای «منه مد ظله العالی»،
 (فهرست چهار کتابخانه مشهد ۱/۲۶۳).

○ مسجد گوهرشاد مشهد، (ش ۱۶۴۳) آغاز: بسمله هو
 الحکیم المفیض للخیرات و مبدع الکمالات و مرسل الانبیاء الی
 الخلاق و معلم الاولیاء بالحقایق بنوره ظهور الاشیاء و بوجوده
 بقاء الاعیان، سبحانک ما اعظم شأنک حمک بذاتک و صلواتک
 لسید انبیائک و اعز اولیائک... قال المصنف قد سره اما بعد انما
 غیر الاسلوب و خالف جمهور المصنفین حیث کان دابهم، انجام:
 و ما قیل من ان المادة العقلية مأخوذة... المراد من الاخذ هنا
 الانتزاع... ویکون ظرف وجوده الخارج و الجنس هو اللابشرط،
 سده یازدهم، بدون تاریخ کاتب. (فهرست چهار کتابخانه
 مشهد ۲۷۰).

○ مجلس (ش ۴۵۳۶/۳) تحریر ۱۰۵۱ق، «برگ ۱۰۱-پ ۱۷۷-پ»
 (فهرست ۲۱۱/۱۲؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۰، رقم ۴۸۶۳).

○ مجلس (ش ۴۹۹۷) ۲۹۰ برگ (فهرست ۲۸۸/۱۴؛ معجم
 التراث الکلامی ۳/۳۱، رقم ۴۸۷۰).

○ مدرسه حجتیه قم (ش ۷۱۲) تحریر ۱۰۵۸ (فهرست ۴۸؛
 معجم التراث الکلامی ۳/۴۴، رقم ۴۹۳۳).

○ مدرسه غرب همدان (ش ۷۶۴) (فهرست ۱۰۴؛ معجم
 التراث الکلامی ۳/۳۰، رقم ۴۸۶۵).

○ مدرسه غرب همدان (ش ۱۰۳۳۴) (فهرست ۱۰۵؛ معجم
 التراث الکلامی ۳/۴۷، رقم ۴۹۵۴).

○ مدرسه غرب همدان (ش ۶۵۴) (فهرست ۱۰۴؛ معجم
 التراث الکلامی ۳/۳۰، رقم ۴۸۶۷).

- مدرسه غرب همدان (ش ۱۰۳۳/۱) برگ « ۲- ۱۷۶ ،
(فهرست ۴۴۷؛ معجم التراث الکلامی ۳۲/۳، رقم ۴۸۷۹).
- مدرسه مروی تهران (ش ۸۳۰/۳) تحریر سده یازدهم،
(فهرست ۳۱۲؛ معجم التراث الکلامی ۳۰/۳، رقم ۴۸۶۸).
- مدرسه مروی تهران (ش ۸۳۰/۲) (فهرست ۳۱۲؛ معجم
التراث الکلامی ۴۷/۳، رقم ۴۴۹۵۲).
- مدرسه مروی تهران (ش ۷۵۳/۲) (فهرست ۳۱۲؛ معجم
التراث الکلامی ۴۷/۳، رقم ۴۹۵۱).
- مدرسه نواب مشهد (ش ۶۰/۱۶ حکمت) تحریر ۱۰۶۹ق،
(فهرست دو کتابخانه مشهد ۵۱۶/۲؛ معجم التراث الکلامی
۳۲/۳، رقم ۴۸۷۸/۱).
- مدرسه نواب مشهد (ش ۶۱ حکمت) تحریر سده دهم،
(فهرست دو کتابخانه مشهد ۵۰۵/۲؛ معجم التراث الکلامی
۳۲/۳، رقم ۴۸۷۸/۲).
- مرعشی (ش ۶۰۸۶/۱) آغاز: قول الشارح ای شامله للمجرد و
المادی و مقابلاتها اقول یحتمل أن یكون مقابلاتها معطوفاً علی
قوله الشاملة، تحریر سده یازدهم، «برگ اپ - ۷۰» (فهرست
۹۳/۱۶؛ معجم التراث الکلامی ۳۰/۳، رقم ۴۸۶۴ و ۴۸۷۱).
- مسجد اعظم قم (ش ۳۷۲۴) تحریر ۱۲۲۸ق، از آغاز افتادگی
دارد. (فهرست ۱۳۷؛ معجم التراث الکلامی ۳۰/۳، رقم ۴۸۶۹).
- ملک تهران (ش ۵۸۱۴) تحریر سده دهم، ۳۷ برگ،
(فهرست ۱۶۷/۱؛ معجم التراث الکلامی ۳۲/۳، رقم ۴۸۷۷).

چند حاشیه بر شروح نامعلوم

چند حاشیه که معلوم نیست بر کدام شرح نوشته شده‌اند:

۲۳۷. حاشیه شرح تجرید

از: محمد غروی (متولد ۱۳۴۵ق)

(معجم التراث الکلامی ۴۸/۳، رقم ۴۹۵۶)

۲۳۸. تعلیقه علی شرح التجرید (عربی)

از: سید حسین بن محمد تقی بن حسن بحر العلوم طباطبایی (متولد

۱۳۴۸ق - ...)

(المنتخب من اعلام الفكر و الادب ص ۱۳۵؛ معجم التراث الکلامی

۲۸۶/۲ رقم ۳۷۹۹)

۲۳۹. التعلیقات علی الامور العامة فی شرح التجرید (عربی)

از: محمد علی بن ابی طالب حزین لاهیجی اصفهانی (۱۱۸۱ق)

(الذریعه ۱۰۸/۷؛ کتابشناسی حزین لاهیجی ص ۹۳؛ معجم التراث

الکلامی ۲۸۲/۲ رقم ۳۷۸۱)

پایان

فهرست مؤلفین^۱

۲۰۵	آباده‌ای اصفهانی ، محمد جعفر بن محمد صفی
۴۱	ابن بردعی ، محمد بن محمد
۵۱	ابن جنائی ، علی بن امر الله
۳۶	ابن معید
۲۲۹	احمد
۴۸	اخوین ، محیی‌الدین محمد بن قاسم
۱۲	ارجستانی گیلانی اصفهانی ، حمزه (۱۳۴ق)
۱۴۰	اردبیلی ، احمد بن محمد ، مقدس اردبیلی
۱۲۷، ۱۰۴	اردکانی یزدی ، احمد
۱۵۲	استرآبادی ، شمس‌الدین محمد
۷۷	استرآبادی صدری ، جلال‌الدین
۲۲۷	استرآبادی ، عبدالحی بن عبدالوهاب
۲۱۶	استرآبادی ، محمد تقی بن حسن طهر
۱۸۹، ۱۲۹	اصفهانی ، اسماعیل بن سمیع ، واحد‌العین
۳۰	اصفهانی ، شمس‌الدین محمود بن عبدالرحمن
۱۱۳	اصفهانی ، محمد اسماعیل
۱۱۶	اصفهانی ، محمد قاسم بن محمد صالح
۸۰	افندی تبریزی ، عبدالله بن عیسی
۱۴۳	الهی اردبیلی ، کمال‌الدین حسین بن عبدالحق
۲۲۶	امینی نجفی ، احمد

۱. این فهرست و فهارس پس از آن بر اساس شماره مسلسل عنوان کتابها تنظیم شده است.

- ۲۱۰ ..... بابر تی حنفی: محمّد بن شمس الدین محمد
- ۱۶۵، ۷۴ ..... باغنوی شیرازی، میرزا جان حبیب الله بن عبدالله
- ۶۴ ..... بحرآبادی، غیاث الدین محمد بن یوسف
- ۲۳۸ ..... بحرالعلوم، حسین بن محمد تقی طباطبایی
- ۶۱ ..... بحرانی، ناصر بن عبدالحسن
- ۲۱۹ ..... بدخشی، زین الدین علی بن عبدالله
- ۲۲۵ ..... برومنداصفهانی، حیدر علی خان
- ۲۵ ..... بشیر حسین بن صادق پاکستانی نجفی
- ۱۹۹ ..... بهشتی اسفرائینی، ابوالعلاء محمّد بن احمد
- ۲۲۱ ..... تبریزی اصفهانی، عبدالله بن محمّد کاظم
- ۵۹ ..... ترکه اصفهانی، افضل محمد صدر
- ۱۰۵ ..... تنکابنی، حسین بن ابراهیم
- ۲۲۳، ۱۵۷ ..... تنکابنی، محمّد بن سلیمان
- ۵۰ ..... توقاتی، حسام الدین حسین بن عبدالرحمن
- ۳۱ ..... جرجانی، سید شریف علی بن محمّد
- ۶۹ ..... جمال الدین محمود بن یعقوب شیرازی
- ۷۵ ..... چلبی، کمال الدین حسین بن علی
- ۱۹۴ ..... چهاردهی، محمّد نصیر بن زین العابدین
- ۱۷۰ ..... حافظ الدین محمّد بن احمد عجم
- ۲۳۹ ..... حزین لاهیجی، محمد علی بن ابی طالب
- ۲۲ ..... حسن زاده آملی
- ۲۳ ..... حسینی تهرانی، هاشم بن مهدی
- ۱۵۰ ..... حسینی، فضل الله بن محمّد
- ۱۷۵ ..... حسینی مرعشی، اسدالله
- ۱۴۱ ..... خاتون آبادی، محمّد حسین بن محمّد صالح
- ۵۳ ..... خضر بن عبدالکریم
- ۵۴ ..... خضر بیک بن قاضی جلال الدین رومی
- ۲۱۲ ..... خضر شاه بن عبد اللطیف منتشوی رومی
- ۳۴ ..... خطیب زاده، محمّد بن ابراهیم

- ۹۹، ۹۸ ..... خفری، شمس الدین محمد بن احمد
- ۱۰۶ ..... خلخالی، حسین بن حسن حسینی
- ۱۰۱ ..... خواجهوی مازندرانی، محمد اسماعیل
- ۱۲۳ ..... خوانساری، آقا جمال الدین محمد بن حسین
- ۲۱۵ ..... خوانساری، ابو تراب بن ابی القاسم
- ۸۳ ..... خوانساری، حسین بن جمال الدین محمد
- ۷۱ ..... خوانساری، حیدر بن محمد خوانساری (۱۰۵۰ ق)
- ۱۱۱ ..... خوانساری، رضی الدین محمد بن حسین
- ۱۷۶ ..... خوبی نجفی، محمد تقی بن اسدالله
- ۳۹ ..... خیالی، احمد بن موسی
- ۹۵، ۹۲، ۳۲، ۲ ..... دشتکی امیر سید صدرالدین محمد
- ۹۸، ۹۳ ..... دشتکی شیرازی، غیاث الدین منصور
- ۱۵۸ ..... دشتکی شیرازی، نظام الدین احمد بن منصور
- ۹۶، ۹۴، ۶۸، ۶۲، ۱۰ ..... دوانی، جلال الدین محمد بن اسعد
- ۱۴۲ ..... رستم‌داری، محمد
- ۲۰ ..... رضوی قمی، ابوالقاسم بن حسین
- ۷۳، ۷۲ ..... رضوی، محمد باقر بن معز الدین حسنی
- ۱۹۵، ۱۷۳ ..... رفیعی قزوینی، ابو الحسن بن ابراهیم
- ۲۴ ..... روضاتی، محمد هاشم بن جلال الدین
- ۴۷ ..... زلف نگار، محمد بن عبدالکریم
- ۱۹۱ ..... زنوزی، علی بن عبد الله
- ۱۲۴ ..... سبزواری، هادی بن مهدی
- ۴۶ ..... سپاهی زاده، محمد
- ۱۰۷، ۷۶ ..... سلطان العلما مرعشی، حسین، خلیفه سلطان
- ۱۵۳ ..... سماکی استرآبادی، فخرالدین محمد بن حسین
- ۲۲۰ ..... سمنانی، عمادالدین محمود بن مسعود
- ۸۱ ..... شاه فتح الله بن حبیب الله شیرازی
- ۷۰ ..... شاه قوام الدین حمزه نسابه شیرازی
- ۴۰ ..... شاه محمد بن حرم

- شجاع الدین الیاس رومی ۳۳
- شجاع الدین کوسج ۵۵
- شجاع بن علی حسینی ۲۰۱
- شریعتمدار استرآبادی، محمد جعفر (۱۲۶۳ ق) ..... ۲۰۳، ۱۳
- شعرانی، ابو الحسن ۲۸
- شمسا کشمیری، شمس الدین محمد ۱۰۹
- شمسا گیلانی، شمس الدین محمد ..... ۱۰۸، ۸۴
- شوشتری، شهید قاضی نورالله مرعشی ..... ۱۶۸، ۱۶۲، ۸۸
- شیخی، سلیمان بن منصور طوسی ۵۶
- شیرازی، ابراهیم بن صدرالدین محمد ۱۰۰
- شیرازی، علی اکبر بن علی خراسانی ۱۹۲
- شیرازی، قوام الدین یوسف بن حسن، قاضی بغداد ۲۰۹
- شیرازی، محمد بن مهدی ۲۱۸
- شیروانی، محمد بن حسن ۱۶۱
- شیروانی، محمد بن حسن، مدقق ..... ۱۱۷، ۸۵، ۵۸
- صنعانی، محمد بن صالح حریوة سماوی ۲۱۴
- طاش کبری زاده، احمد بن مصطفی ..... ۴۲، ۲۷
- طالشی جیلی، احمد ۳۸
- طباطبائی قهپایی، امیر فیض الله ۱۴۹
- طبرسی کلاردشتی، محمد طاهر ۴
- طبری، محمد کاظم بن رضا ۲۰۴
- عاملی تبینی، احمد بن محمد، باروگر ۲۱۱
- عبدالباقی بن محمد حسین ۱۱۹
- عبدالغنی بن امیر شاه بن محمود ۴۵
- عجم سنان، سنان الدین یوسف ۳۵
- عطاالله گیلانی رودسری بن محمد سعید ۸۲
- علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر ..... ۱۹، ۳
- علوی، رکن الدین ابو محمد حسن بن محمد بن شرفشاه ۹
- علوی عاملی، احمد بن زین العابدین ..... ۱۳۷، ۱۳۶، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۲، ۱۳۱

- ۲۲۲ ..... علوی، محمد اشرف بن عبدالحسیب
- ۲۳۷ ..... غروی، محمد
- ۵۲ ..... غزالی زاده، عبدالرحمن
- ۱۹۸ ..... فاضل نیشابوری
- ۱۷۴ ..... فسایی، ابو الحسن خان مجتهد
- ۱۷۲، ۱۲۰ ..... فسایی شیرازی، محمد مسیح بن اسماعیل فدشکویی
- ۱۶۷ ..... فناری، حسن بن محمد چلبی مشهور
- ۱۲۲ ..... فندرسکی، ابو طالب
- ۱۵۹ ..... قائنی اصفهانی، سلطان العلماء محمد
- ۲۰۸ ..... قائنی، بلال شاخنی
- ۴۴ ..... قاضی زاده، احمد بن محمود
- ۱۴۴ ..... قاضی زاده کرهرودی، علاء الدین عبدالخالق
- ۱۱۰ ..... قزوینی، رضی الدین محمد بن حسن
- ۲۱۷، ۸ ..... قزوینی، محمد تقی بن محمد تقی
- ۸۷ ..... قزوینی، محمد معصوم بن حسین
- ۱۱۸ ..... قزوینی، محمد معصوم بن فصیح حسینی
- ۱۲۱ ..... قمی، محمد بن رضا
- ۶۷ ..... قوشچی، علاء الدین علی بن محمد
- ۱۳۰ ..... کاشانی، ابو عبدالله محمد بن محمد زمان
- ۱۳۸ ..... گلپایگانی، ابوالقاسم بن محمد
- ۱۶۰ ..... گلپایگانی، مهدی بن کریم
- ۱۱۵، ۷۸ ..... گیلانی، عبدالغفار بن محمد بن یحیی
- ۱۴۸ ..... گیلانی، عطاالله
- ۱۵۱ ..... گیلانی، قاسم بن عزیز الدین شریف
- ۹۰، ۶۳ ..... لاری، کمال الدین حسین بن محمد
- ۸۹ ..... لاری، مصلح الدین محمد عبادی
- ۲۰۲، ۱۸۶، ۱۴۶، ۱۱۲ ..... لاهیجی، عبدالرزاق بن علی، فیاض
- ۱۴ ..... لاهیجی، علی نعمحالی حوسه دهی
- ۱۳۹ ..... لاهیجی، محمد جعفر بن محمد صادق

- ۲۲۴ ..... مامقانی، محی الدین بن عبدالله
- ۲۱ ..... محدث همدانی، عبدالرزاق بن علی رضا
- ۱۶۹ ..... محمد بن الحاج حسن
- ۲۹ ..... محمدی قوچانی، علی
- ۱۹۳ ..... مدرس رضوی، عبدالرحمن بن نصر الله
- ۸۶ ..... مشهدی، معز الدین بن فخر الدین
- ۲۰۷ ..... مصری، ابو عمر احمد بن محمد
- ۴۹ ..... مغلوی وفائی، محمد بن محمود
- ۱۷۱، ۱۱ ..... ملاصدرا شیرازی، محمد بن ابراهیم
- ۱۸۷ ..... منشی کرمانی، محمد حسین بن محمد کاظم
- ۲۶ ..... موسوی زنجانی، ابراهیم بن ساجد
- ۱۲۸ ..... موسوی، محمد بن فتح الله
- ۱۱۴ ..... موسوی، میرک موسی
- ۱۵ ..... مهدی بن عبد الشیرازی رومی مدرس حنفی
- ۱۰۲ ..... میر داماد حسینی استرآبادی، محمد باقر
- ۱۶ ..... نائینی، محمد رضا بن حیدر
- ۴۳ ..... نحاس دمشقی، محیی الدین احمد بن ابراهیم
- ۱۶۶ ..... نخجوانی، عبدالله، میر مرتاض
- ۶۰ ..... نصیرالدین کاشی حلی، علی بن محمد
- ۱۹۰، ۱۲۵ ..... نوری، علی بن جمشید
- ۲۰۰، ۵ ..... نیری شیرازی، محمود بن محمد
- ۱۰۳ ..... وحید بهبهانی، محمد باقر بن محمد اکمل
- ۱۲۶ ..... هرندی، محمد بن محمد علی
- ۱۸۸ ..... هزار جریبی، محمد علی بن محمد باقر
- ۱۹۶ ..... همدانی، رضا، حاشیه نگار
- ۱۶۴ ..... همدانی، ظهیر الدین ابراهیم بن قوام الدین حسین
- ۱۴۷، ۷۹ ..... یزدی شاه آبادی، شهاب الدین عبدالله
- ۲۱۳ ..... یزدی ندوشنی، حسین

فهرست كتابها

- اثبات الله ، سماكى ۱۵۵
- ايضاح مشكلات التوحيد فى حل معضلات التجريد ۲۰۱
- ايضاح المقاصد فى ترجمة تجريد العقائد،؟ ۲۰۶
- البراهين القاطعة فى شرح تجريد العقائد الساطعة ۲۰۳
- تجريد الاعتقاد، خواجه نصير ۶
- تجريد الغواشى و تشييدات الحواشى، دشتكى ۹۷
- تجريد المنطق، خواجه نصير ۱
- تحرير تجريد العقائد، نيريزى ۲۰۰
- التحرير فى شرح التجريد، قزوينى ۲۱۷
- تحفة شاهى و عطية الهى، بدخشى ۲۱۹
- تحقيق التجريد، لارى ۶۳
- ترجمه و شرح كشف المراد، شعرانى ۲۸
- ترجمه و شرح كشف المراد، محمدى قوچانى ۲۹
- ترجمة منظوم، از؟ ۷
- تسديد القواعد فى شرح تجريد العقائد، اصفهانى ۳۰
- تسديد النقائد فى شرح تجريد العقائد، شيرازى ۲۰۹
- التعليقات على الامور العامة فى شرح التجريد، حزين ۲۳۹
- التعليقات على كشف المراد، حسن زاده آملى ۲۲
- تعليقة على التجريد، مدرس حنفى ۱۵

- ۲۳۸ ..... تعلیقه علی شرح التجرید ، حسین بحر العلوم
- ۲۵ ..... تعلیقه علی شرح التجرید العلامة ، بشیر حسین
- ۲۶ ..... تعلیقه علی کشف المراد فی شرح التجرید ، موسوی زنجانی
- ۱۹۹ ..... تفرید الاعتماد فی شرح تجرید الاعتقاد ، بهشتی
- ۳۷ ..... تلخیص الحواشی التجریدیة الخطیبة ، طاش کبری زاده
- ۲۳ ..... توضیح المراد فی شرح کشف المراد ، حسینی تهرانی
- ۳ ..... الجوهر النضید فی شرح منطق التجرید ، علامه حلی
- ۱۳۳ ..... حاشیه بر حاشیه قدیمه شرح تجرید ، علوی
- ۹۸ ..... حاشیه بر شرح قوشچی (امور عامه) ، خفری
- ۹۹ ..... حاشیه بر شرح قوشچی (الهیات) ، خفری
- ۴ ..... حاشیه جوهر النضید ، کلاردشتی
- ۹۳ ..... حاشیه حاشیه قدیم دشتکی ، غیاث الدین منصور
- ۹۱ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، ؟
- ۸۳ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، آقا حسین خوانساری
- ۸۰ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، افندی
- ۷۴ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، باغنوی
- ۶۹ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، جمال الدین شیرازی
- ۷۵ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، چلپی
- ۷۱ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، حیدر خوانساری
- ۸۲ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، ردوسری
- ۷۲ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، رضوی
- ۷۳ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، رضوی
- ۷۶ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، سلطان العلماء
- ۷۰ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، شاه حمزه
- ۸۸ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، شوشتری
- ۸۵ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، شیروانی
- ۸۷ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی ، قزوینی

- ۹۰ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، کمال الدین لاری
- ۷۸ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، گیلانی
- ۸۶ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، مشهدی
- ۸۹ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، مصلح الدین لاری
- ۷۷ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، ملا جلال صدری
- ۸۴ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، ملا شمس گیلانی
- ۷۹ ..... حاشیه حاشیه قدیم دوانی، یزدی
- ۱۳۷ ..... حاشیه شرح تجرید، علوی
- ۶۸ ..... حاشیه شرح تجرید قوشچی، دوانی
- ۹۶ ..... حاشیه شرح قوشچی (حاشیه اجد)، دوانی
- ۹۵ ..... حاشیه شرح قوشچی (حاشیه جدید)، دشتکی
- ۹۴ ..... حاشیه شرح قوشچی (حاشیه جدید)، دوانی
- ۱۷ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، از؟
- ۱۸ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، از؟
- ۱۴ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، حوسه دهی لاهیجی
- ۱۰ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، دوانی
- ۹ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، رکن الدین علوی
- ۱۳ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، شریعتمدار استرآبادی
- ۱۲ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، ملا حمزه گیلانی
- ۱۱ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، ملا صدرا
- ۱۶ ..... حاشیه تجرید الاعتقاد، نائینی
- ۲ ..... حاشیه تجرید المنطق، دشتکی
- ۱۲۷ ..... حاشیه حاشیه آقا جمال بر خفری، اردکانی
- ۱۲۹ ..... حاشیه حاشیه آقا جمال بر خفری، اصفهانی
- ۱۲۴ ..... حاشیه حاشیه آقا جمال بر خفری، سبزواری
- ۱۲۸ ..... حاشیه حاشیه آقا جمال بر خفری، موسوی
- ۱۲۵ ..... حاشیه حاشیه آقا جمال بر خفری، نوری

- ۱۲۶ ..... حاشیه حاشیه آقا جمال بر خفری، هرندی
- ۵۷ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم؟
- ۴۱ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، ابن بردعی
- ۵۱ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، ابن جنابی
- ۳۶ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، ابن معید
- ۴۸ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، اخوین
- ۵۰ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، تمقاتی
- ۵۳ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، خضر بن عبدالکریم
- ۵۴ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، خضر بیک رومی
- ۳۴ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، خطیب زاده
- ۳۹ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، خیالی
- ۳۲ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، دشتکی
- ۳۳ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، رومی
- ۴۷ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، زلف نگار
- ۴۶ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، سپاهی زاده
- ۴۰ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، شاه محمد
- ۵۶ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، شیخی
- ۴۲ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، طاش کبری زاده
- ۳۸ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، طالشی جیلی
- ۴۵ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، عبد الغنی
- ۳۵ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، عجم سنان
- ۵۲ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، غزالی زاده
- ۴۴ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، قاضی زاده
- ۵۵ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، کوسج
- ۴۹ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، مغلوی وفایی
- ۴۳ ..... حاشیه حاشیه جرجانی بر شرح قدیم، نحاس دمشقی
- ۱۲۳ ..... حاشیه حاشیه خفری، آقا جمال

- ۱۰۴ ..... حاشیه حاشیه خفری، اردکانی
- ۱۱۶ ..... حاشیه حاشیه خفری، اصفهانی
- ۱۰۵ ..... حاشیه حاشیه خفری، تنکابنی
- ۱۰۶ ..... حاشیه حاشیه خفری، خلخالی
- ۱۰۱ ..... حاشیه حاشیه خفری، خواجهوی
- ۱۱۱ ..... حاشیه حاشیه خفری، رضی خوانساری
- ۱۰۷ ..... حاشیه حاشیه خفری، سلطان العلماء
- ۱۰۹ ..... حاشیه حاشیه خفری، شمساکشمیری
- ۱۰۸ ..... حاشیه حاشیه خفری، شمساکیلانی
- ۱۰۰ ..... حاشیه حاشیه خفری، شیرازی
- ۱۱۷ ..... حاشیه حاشیه خفری، شیروانی
- ۱۱۹ ..... حاشیه حاشیه خفری، عبدالباقی
- ۱۱۵ ..... حاشیه حاشیه خفری، عبدالغفار گیلانی
- ۱۲۰ ..... حاشیه حاشیه خفری، فدشکویی فسایی
- ۱۲۲ ..... حاشیه حاشیه خفری، فندرسکی
- ۱۱۲ ..... حاشیه حاشیه خفری، فیاض لاهیجی
- ۱۲۱ ..... حاشیه حاشیه خفری، قمی
- ۱۳۰ ..... حاشیه حاشیه خفری، کاشانی
- ۱۱۴ ..... حاشیه حاشیه خفری، موسوی
- ۱۰۲ ..... حاشیه حاشیه خفری، میرداماد
- ۱۱۸ ..... حاشیه حاشیه خفری، میر معصوم قزوینی
- ۱۰۳ ..... حاشیه حاشیه خفری، وحید بهبهانی
- ۱۱۳ ..... حاشیه حاشیه فیاض لاهیجی بر خفری، اصفهانی
- ۱۵۶ ..... حاشیه حاشیه الهیات سماکی، ؟
- ۲۳۶ ..... حاشیه شرح تجرید، ؟
- ۱۷۱ ..... حاشیه شرح تجرید الاعتقاد، ملا صدرا
- ۲۲۷ ..... حاشیه شرح تجرید، عبدالحی استرآبادی

- ۹۲ ..... حاشیة شرح تجرید قوشچی (حاشیة قدیم)، دشتکی
- ۱۷۶ ..... حاشیة شرح تجرید قوشچی، خوبی نجفی
- ۲۳۷ ..... حاشیة شرح تجرید، محمد غروی
- ۶۵ ..... حاشیة شرح قدیم، ؟
- ۶۶ ..... حاشیة شرح قدیم، ؟
- ۶۴ ..... حاشیة شرح قدیم، بحرآبادی
- ۶۱ ..... حاشیة شرح قدیم، بحرانی
- ۵۹ ..... حاشیة شرح قدیم، ترکه اصفهانی
- ۳۱ ..... حاشیة شرح قدیم، جرجانی
- ۶۲ ..... حاشیة شرح قدیم، دوانی
- ۵۸ ..... حاشیة شرح قدیم، شروانی
- ۶۰ ..... حاشیة شرح قدیم، نصیرالدین کاشی
- ۱۷۷ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۷۸ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۷۹ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۸۰ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۸۱ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۸۲ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۸۳ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۸۴ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۸۵ ..... حاشیة شرح قوشچی، ؟
- ۱۶۴ ..... حاشیة شرح قوشچی، ابراهیم همدانی
- ۱۷۵ ..... حاشیة شرح قوشچی، اسدالله مرعشی
- ۱۶۲ ..... حاشیة شرح قوشچی (امامت)، قاضی نورالله شوشتری
- ۱۵۳ ..... حاشیة شرح قوشچی (امور عامه)، سماکی
- ۱۴۹ ..... حاشیة شرح قوشچی، امیر فیض الله
- ۱۵۴ ..... حاشیة شرح قوشچی (جواهر و اعراض)، سماکی

- ۱۴۴ ..... حاشیه شرح قوشچی (جوهر و اعراض)، کرهرودی
- ۱۴۱ ..... حاشیه شرح قوشچی، خاتون آبادی
- ۱۴۲ ..... حاشیه شرح قوشچی، رستم‌داری
- ۱۷۳ ..... حاشیه شرح قوشچی، رفیعی قزوینی
- ۸۱ ..... حاشیه شرح قوشچی، شاه فتح الله
- ۱۵۲ ..... حاشیه شرح قوشچی شمس الدین استرآبادی
- ۱۶۱ ..... حاشیه شرح قوشچی، شیروانی
- ۱۴۸ ..... حاشیه شرح قوشچی، عطاالله گیلانی
- ۱۷۲ ..... حاشیه شرح قوشچی، فدشکویی فسایی
- ۱۷۴ ..... حاشیه شرح قوشچی، فسایی
- ۱۵۰ ..... حاشیه شرح قوشچی، فضل الله حسینی
- ۱۶۷ ..... حاشیه شرح قوشچی، فناری
- ۱۴۶ ..... حاشیه شرح قوشچی، فیاض لاهیجی
- ۱۵۹ ..... حاشیه شرح قوشچی، قاننی اصفهانی
- ۱۵۱ ..... حاشیه شرح قوشچی، قاسم گیلانی
- ۱۶۸ ..... حاشیه شرح قوشچی، قاضی نورالله شوشتری
- ۱۶۰ ..... حاشیه شرح قوشچی، گلپایگانی
- ۱۳۸ ..... حاشیه شرح قوشچی، گلپایگانی
- ۱۶۹ ..... حاشیه شرح قوشچی، محمد بن حاج حسن
- ۱۵۷ ..... حاشیه شرح قوشچی، محمد تنکابنی
- ۱۳۹ ..... حاشیه شرح قوشچی، محمد جعفر لاهیجی
- ۱۶۳ ..... حاشیه شرح قوشچی (معاد)، قاضی نورالله شوشتری
- ۱۴۰ ..... حاشیه شرح قوشچی، مقدس اردبیلی
- ۱۶۵ ..... حاشیه شرح قوشچی، میرزا جان باغنوی
- ۱۶۶ ..... حاشیه شرح قوشچی، نخجوانی
- ۱۵۸ ..... حاشیه شرح قوشچی، نظام الدین دشتکی
- ۱۵۵ ..... حاشیه شرح قوشچی (الهیات)، سماکی

- ۱۴۵..... حاشیه شرح قوشچی (الهیات)، کرهرودی
- ۱۴۳..... حاشیه شرح قوشچی، الهی اردبیلی
- ۱۴۷..... حاشیه شرح قوشچی، یزدی
- ۱۹۷..... حاشیه شوارق الالهام،؟
- ۱۸۹..... حاشیه شوارق الالهام، اصفهانی
- ۱۹۴..... حاشیه شوارق الالهام، چهاردهی
- ۱۹۵..... حاشیه شوارق الالهام، رفیعی قزوینی
- ۱۹۱..... حاشیه شوارق الالهام، زنوزی
- ۱۹۲..... حاشیه شوارق الالهام شیرازی
- ۱۹۳..... حاشیه شوارق الالهام، مدرس رضوی
- ۱۸۷..... حاشیه شوارق الالهام، منشی کرمانی
- ۱۹۰..... حاشیه شوارق الالهام، نوری
- ۱۹۶..... حاشیه شوارق الالهام، همدانی
- ۲۷..... حاشیه کشف المراد، از؟
- ۲۰..... حاشیه کشف المراد، رضوی قمی
- ۲۴..... حاشیه کشف المراد، روضاتی
- ۲۱..... حاشیه کشف المراد، محدث همدانی
- ۱۵۴..... حاشیه الجواهر، سماکی
- ۱۳۶..... حظيرة الانس من اركان رياض القدس، علوی
- ۲۱۵..... الدرالنضید فی شرح التجرید، ابو تراب خوانساری
- ۱۳۲..... روضة المتقين، علوی
- ۱۳۴..... رياض القدس، علوی
- ۲۲۸..... شرح تجرید الاعتقاد،؟
- ۲۳۰..... شرح تجرید الاعتقاد،؟
- ۲۳۱..... شرح تجرید الاعتقاد،؟
- ۲۳۲..... شرح تجرید الاعتقاد،؟
- ۲۳۳..... شرح تجرید الاعتقاد،؟

- ۲۳۴ ..... شرح تجرید الاعتقاد، ؟
- ۲۳۵ ..... شرح تجرید الاعتقاد، ؟
- ۲۲۹ ..... شرح تجرید الاعتقاد، احمد
- ۲۱۰ ..... شرح تجرید الاعتقاد، بابر تی
- ۲۲۱ ..... شرح تجرید الاعتقاد، تبریزی اصفهانی
- ۲۱۱ ..... شرح تجرید الاعتقاد، تبینی عاملی
- ۲۱۲ ..... شرح تجرید الاعتقاد، خضر شاه
- ۲۲۰ ..... شرح تجرید الاعتقاد، سمنانی
- ۲۰۸ ..... شرح تجرید الاعتقاد، شاخنی قانی
- ۱۹۸ ..... شرح تجرید الاعتقاد، فاضل نیشابوری
- ۶۷ ..... شرح تجرید الاعتقاد، قوشچی
- ۲۲۴ ..... شرح تجرید الاعتقاد، مامقانی
- ۲۲۳ ..... شرح تجرید الاعتقاد، محمد تنگابنی
- ۲۰۵ ..... شرح تجرید العقائد، آواده‌ای
- ۲۱۴ ..... شرح تجرید العقائد، صنعانی
- ۲۱۳ ..... شرح تجرید العقائد، یزدی
- ۲۲۶ ..... شرح جامع تجرید الاعتقاد، امینی نجفی
- ۶۷ ..... شرح جدید (شرح تجرید قوشچی)
- ۵ ..... شرح جوهر النضید، نیریزی
- شرح قدیم ر.ک: تسدید القواعد فی شرح تجرید العقائد
- ۱۸۶ ..... شوارق الالهام فی شرح تجرید الکلام، لاهیجی
- ۲۲۵ ..... طریق الرشاد، برومند اصفهانی
- ۱۳۱ ..... عقد الجواهر المتعلقة بکتاب التجرید الزاخر، علوی
- ۲۲۲ ..... علاقة التجرید، اشرف علوی
- ۲۱۸ ..... القول السدید فی شرح التجرید، شیرازی
- ۱۱۰ ..... کحل الابصار و نور الانظار، قزوینی
- ۱۹ ..... کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد

- ٢٠٤ ..... كشف المرام فى شرح تجريد الكلام، طبرى
- ٢١٦ ..... مجمع الفوائد، محمد تقى استرآبادى
- ١٧٠ ..... محاكمات التجريد، حافظ الدين محمد عجم
- ٢٠٢ ..... مشارق الالهام فى شرح تجريد الكلام، فياض لاهيجى
- ١٣٥ ..... مصابيح القدس (تعليقة القدسية)، علوى
- ١٨٨ ..... مفتاح الكنوز، هزار جريبي
- ٢٠٧ ..... المفيد فى شرح تجريد، مصرى
- ٨ ..... نهاية التحرير، قزوينى

فهرست آغاز كتابها

- احسن كلام نزل من سماء التوحيد على جنان ارباب التجريد حمد واجب... قال
الشارح فى الحاشية اعنى من اتصف من محبوبيه بزيادة الكرم فى الجملة... ١٤٣
- احمد الله على جزيل آلائه حمداً يملاء قلوب اصحاب التجريد و اشكره على جميل
نعمائه شكراً يتلألاً فى تباشير صبح اصحاب عقول... المصنف بعد حمد واجب
الوجود اشار الى ان الواجب على مصنف كل كتاب..... ١٣٣
- اعظم حلية للكلام حمد الله الملك العلام الذى خلق الاشياء بالحكمة التامة..... ١٣٩
- الحمد لصانع السموات العلى و خالق الارضيين السفلى و له الاسماء الحسنى و الصفات
العليا و هو الغاية القصوى و العمدة الوثقى فى البدو و الرجعى.... قال المصنف
اعلى الله مقامه المقصد الثالث فى اثبات الصانع اقول اى صانع العالم على ان اللام
للعهد او لانه المتبادر عند الاطلاق..... ١١٢
- الحمد لله الاول بلا اول كان قبله و الاخر بلا آخر يكون بعده... قول المصنف رحمه الله
فى الامور العامة: اعلام ان موضوع العلم الالهى الاعم الذى هذا المقصد كافل لبيان
احكامه..... ٢٣
- الحمد لله الدال على وجوده بخلقه... و بعد يقول المفتاق الى رحمة الله
تعالى محمد الملقب بمعصوم... قوله اختار المصنف قدس سره فى اثصابات الواجب
منهج الحكماء الالهيين اقول لا بد قبل الشروع..... ١١٨
- الحمد لله الذى تجلى لعباده فى كلامه و هم لا يبصرون..... ١٢٤
- الحمد لله الذى تجلى لعقول ارباب التجريد بلمعات انوار جماله فسبحان من الله... ١٣٥
- الحمد لله الذى تقدس كنه ذاته عن ادراك العقول..... ٣٨

- الحمد لله الذى عرفنا الخلاص من العلائق الجسمانية ١٥٩
- الحمد لله الذى نطق بحمده كل موجود حالاً ومقالاً ١٦٤
- الحمد لله الذى وفقنا لتوضيح عقائد الاسلام وتصحيح من تجريد العقائد و اعاننا لتبيين
مرام اهل الكلام فيما هو اعلى المآرب واقصى المقاصد ... فهذه حواشى ... وشمت بها
ما هو غاية القصى من مقاصد كتاب التجريد و شرحه الجديد ... قال المصنف
المقصد الثالث فى اثبات الصانع و صفاته و آثاره الخ اى فى
بيان ثبوته و تقرير دليل وجوده. ١٥٨
- الحمد لله الذى وفقنا لتوضيح عقايد الاسلام ١٤٥
- الحمد لله العليم الحكيم و الصلوة و السلام على خاتم المرسلين و آله المعصومين قال
المصنف المقصد الثالث فى اثبات الصانع فيه اشارة لطيفة الى ان العالم باسره متعلق
الصنع ١٠٩
- الحمد لله الغفور الرحيم و الصلوة و السلام على حبيبه المنعوت بالخلق العظيم ... قال
المصنف طاب ثراه المقصد الثالث فى اثبات الصانع اشار رحمة الله بقوله اثبات
الصانع على ان المسئلة هى ان الصانع موجود لا ما تقرر ١٥٥
- الحمد لله القاهر سلطانه العظيم شأنه الواضح برهانه العام احسانه الذى ايد العباد بمعرفته
و هداهم الى حجته ... قال الفصل الاول فى الوجود و العدم و تحديد هما ... اقول
فى هذا الفصل مسائل مهمة جليلة هذه اوليها ... المقصد الثانى فى الجواهر والاعراض
و فيه فصول الاول فى الجواهر الممكن اما ان يكون ... اقول: لما فرغ من البحث
عن الامور الكلية المعقولة شرع فى البحث عن الموجودات الممكنة ... آغاز مقصد
ثالث: المقصد الثالث فى اثبات الصانع تعالى و صفاته و آثاره و فيه فصول الاول فى
وجوده تعالى قال ... اقول يريد اثبات واجب الوجود تعالى و بيان صفاته ١٩
- الحمد لله المتفرد بوجوب الوجود المتوحد بالكرم و الجود ٣
- الحمد لله المتفرد فى الديمومة و السلطان المتوحد بالقاء و الدوام ١٠٥
- الحمد لله المتكلم بكلام ليس من جنس الحروف و الاصوات ٥٦
- الحمد لله المتوحد بوجوب الوجود و دوام البقا ٣٠
- الحمد لله المنزه عن مناسبة الجواهر و الاعراض و الاجسام فلا تحيطه المتكلمون قديم
ازلى عجزت عن ادراكه العقول و الافهام ١٨٨

- الحمد لله الواجب الوجود بالذات الواحد من جميع الجهات الذي انشأ بقدرته سلسلة
 الممكنات ٢٠٣
- الحمد لله ذى المجد و البهاء و الصلاة و السلام على سيد البشر و الانبياء و عترته الاطهار
 و الاصفياء ... هذه تعليقات اتفقت منى بفضل الله سبحانه على مبحث الهيئات
 التجريد و شرحه الجديد و الحاشية التى علقها العلامة الخفرى عليها ١٠٨
- الحمد لله رب العالمين ... اما بعد فيقول الفقير الى الله الغنى محمد قاسم بن محمد صالح
 الاصفهانى هذه تعليقات على الحاشية التى علقها العلامة الخفرى ١١٦
- الحمد لله رب العالمين ... اما بعد فيقول ... ميرزا محمد بن رضا القمى هذه تعليقات
 اتفقت منى على الحاشية المعلقة للعلامة الخفرى على الهيئات التجريد ...
 قال المصنف فصل فى اثبات ١٢١
- الحمد لله رب العالمين ... ان هذه تعليقات على الحواشى الخفرية على الشرح الجديد
 للتجريد ١١٩
- الحمد لله رب العالمين ... فهذه تعليقات كتبها العبد الفريق ... قوله و اوثق لان صورة
 الطرق الاخر شبيهة بصورة الان لانه انتقال من الممكن الى الواجب ١٠٧
- الحمد لله رب العالمين ... فيقول العبد الفقير الى الله الغنى اعنى من التجأ الى باب فيضه
 السبحانى هذه تعليقات اتفقت منى على الحاشية المنسوبة الى جمال العلة و الدين
 الخوانسارى المعلقة على الحاشية المشهورة للعلامة الخفرى ... قوله اعلى الله مقامه
 فى العليين و انت خير بان دعوى الى آخره يمكن ان يقال ١٢٧
- الحمد لله رب العالمين ... فيقول الفقير الى الله محمد بن احمد الخفرى هذه تعليقات
 اتفقت منى على شرح الهيئات تجريد ... استدل على وجود الواجب الخ اختار
 المصنف قدس سره فى اثبات الواجب منهج الحكماء الالهيين ٩٩
- الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام الاكتمال على نبينا سيد المرسلين و
 على و آله و صحبه الكرام اجمعين ٨١
- الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على سيد الانام و آله الطاهرين قال المصنف
 رحمه الله تعالى اما بعد حمد واجب الوجود على نعمائه الخ اعلم ، انه رحمه الله عدل
 فى صدر كتابه عن الاسلوب المشهور و اختار اسلوباً ١٨٤
- الحمد لله رب العالمين ... و بعد فان ... محمد بن محمد على هرندى يقول هذه رساله

- شريفه فيها هدى و نور مبین ١٢٦
- الحمد لله فياض الجود وهاب الوجود... اما بعد فيقول المفتقر الى الله الغنى
محمد البهشتى الاسفراينى لما كانت العوارف الحقيقية هى المعارف... وكان
كتاب الاعتقاد... قال اما بعد حمد واجب الوجود... و على اكرم احبائه لما
كان تجريد ١٩٩
- الحمد لله مفيض الكلم و الحكم و صلى الله على الاسم الاعظم سيد ولد آدم و آله
المصطفين على العرب و العجم... قوله العام احسانه كما فى (م) و فى (ص)... ٢٢
- الحمد لله مفيض جواهر العلوم والصلوة على محمد سيد العروم و آله ١٥٤
- الحمد لمن نور بالعبادة و الجود هياكل المهيئات قال المصنف المقصد الخامس فى المعاد
لا يخفى انه قد اطبق ١٣٢
- الحمد لوليه رب العالمين... هذه تعليقات اتفقت منى على حاشية العلامة الخفرى على
بحث العلم ١٠٤
- الكلام من غير ان يكون ههنا مجمل هو يفصل له كما ان الواو يقع فى الابتداء كثيراً. ٧٧
اللهم اهدنا الصراط المستقيم و جنبنا عن الباطل الذميمة و صل على نبيك المنعوت
بالخلق العظيم المبعوث لاقامة الدين القويم... فانا قد كتبنا فى سالف الزمان
حواشى على الشرح الجديد للتجريد فلما تادلتها الالسن نبض فى بعض اهل البلد
عرق العصبية و الحسد... فى ان قوله، و ذلك ليس معنا ثالثاً غير مسلم. اذ فى كلا
المعنيين يعتبر الزيادة فى مدلول اللفظ ٩٤
- اللهم نور بصائرنا بانوار الحقيقة و طهر سرائرنا عن كدورات الجواهر والاعراض... ٢٠٦
- المقصد الثالث فى اثبات الصانع فى اثبات ان للعالم صناعاً واجب الوجود... ١٨٦
- المقصد الثالث فى اثبات الصانع و صفاته و فيه فصول... استدلى على وجود الواجب
تعالى بانه لاشك فى وجود موجود ٦٧
- المقصد الثانى فى الجواهر والاعراض انما اورد الجواهر والاعراض فى مقصد واحد. ٢٣٠
- المقصد الثانى فى الجواهر و الاعراض و فيه فصول ثلثه، الاول فى الجواهر، قدم مباحثها
على مباحث الاعراض لان وجود العرض متوقف على وجود الجوهر ٦٧
- المقصد الثانى فى الجواهر والاعراض و فيه فصول خمسة؛ اربعة منها فى الجواهر و
الخامس فى الاعراض و وجه تقديم مباحث الجواهر على مباحث الاعراض لتقدم

- الجوهر طبعاً ١٨٦
- الهي كيف ادعوك و أنا أنا فكيف لا ادعوك و أنت أنت ... و بعد فيقول
المستكين المدعور ضي الدين محمد قزويني ... ان الحاشية المشهورة للعلامة
الخفري ... قال المصنف قدس سره المقصد الثالث ١١٠
- اما بعد حمد من استحق الحمد لذاته و صفاته ٣٥
- اما بعد حمد واجب الوجود على نعمائه فيه ايماء الى كمال عنايته بالاختصار ٨١
- اما بعد حمد ولي الانعام و الصلوة و السلام على سيد الانام و آله العظام ١٥٣
- بسمله و به نستعين في التتميم و عليه التوكل في موارد التفهيم و مصادر التعليم احمده
حمداً يتوالى بتوالى التحميد ... و بعد فيقول ... شجاع الحسيني هذه كلمات قد
تلبست لباس التسويد ... و سميتها بايضاح مشكلات التوحيد في حل عضلات
التجريد و آثرت فيما بين الشروح ما برىء من الجروح و اخترت من ٢٠١
- بعد حمد الله المنفرد بالقدم و الازلية المتوحد بالبقاء ١٠١
- تزيين حواشي شرح تجريد الكلام يستدعى حمد واجب الوجود الملك العلام قال
المصنف و صفاته اي في اثباتها سواء كانت ثبوتية او سلبية ١٤٠
- حمد اظهار حال أن ذاتي x كه بود جامع كمالاتي ٧
- حمداً لمن خلق الانسان ... و آله مصاييح العرفان و مفاتيح الفرقان ١٤
- حمداً لمن لا كلام لنا في وجوده ١٦٦
- حمد مر خدای را که تجريد علايق جسمانيه و تهذيب اخلاق ايمانيه را صراط المستقيم
ابواب جنان و سواد العين بصيرت اعيان اهل جنان ٢٢٢
- خير الكلام حمد الملك العلام بما ابداع العالم على احسن وجه و نظام ... و بعد فان اسبع
الايادي و افضل النعم و انفس الجواهر المودعة في بني آدم هو العلم اما بعد حمد
واجب الوجود على نعمائه و الصلوة على سيد انبيائه و على اكرم احبائه اي على آله
و اصحابه الذين هم موصوفون بزيادة الكرم على من عداهم ... المقصد الاول في
الامور العامة اي مالا يختص بقسم من اقسام الموجود ٦٧
- خير ما يوشح به معاقد الكلام و يحلى به مخائق المحابر و الاقلام ... قال الشارح لاشك
في وجود موجود آه قيل هذا الترديد قبيح ١٦١
- خير مبادي الكلام ما زين بحمد الله خالق الانام فنحمده مصلياً على ممهد ٩٨

- دوشم به حریم قدس افکند خیال / گفتم که بگویند نه از روی جدال ٧٢
- ربنا آتنا فی الدنيا حسنة و فی الآخرة حسنة ١٦٣
- ربنا افتح بیننا و بین قومنا بالحق و انت خیر الفاتحین اما بعد الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله ... المقصد الاول فی الامور العامة قال صاحب
- المواقف ای مالا یختص بقسم من اقسام الموجود ١٨٦
- ربنا وفقنا لتجريد الکلام فی شرح کبریاء ذاتک و لا تواخذنا ان نسینا او اخطانا فی عدّ
- الآئک و حدّ نعمائک ١٥٢
- رتب هذا الکتاب علی خمسة مقاصد لما کان من المقاصد الکلامية التي تتلی علیک
- اثبات المعاد ١٩٨
- سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العلیم الحکیم ... و بعد فیقول افقر العباد الی
- رحمة الله العلی ١٥١
- سبحانک یا من دل بذاته علی ذاته و تنزهه عن مجانسة مخلوقاته یا من نصب رایات آیات
- قدرته علی هیاکل الممكنات ١٢٨
- سبحان من ظهر الاشیاء لکمال وجوده و افاض علینا سحاب الاثار ٢٠٤
- شکر و سپاس پادشاهی راسزد و حمد و ثنای بی قیاس خالق را رسد ٢١٩
- صدر کلام ارباب التجريد و ختم مقال اصحاب التوحید حمد احد منه الابتداء و الیه
- الانتهاء ... قوله ای علی آله و اصحابه الذین هم موصوفون بزیادة الکرم ... قال
- الشارح فیما کتب علی الحاشية قیل لم یرد به معیناً بل ما یتناول متعددأ ... و فیہ نظر
- لان افعل التفضیل اذا اضیف فله معنیان ٩٥
- صدر کلام ارباب التجريد و ختم مقال اصحاب التوحید حمد فرد تفرد بالابتداء و
- الانتهاء ... قوله هو العلم باحوال بالمبدأ والمعاد . اراد بالمبدأ مبدأ کل ما یوجد اوله
- و یقابله منتهاه و آخره کما ان الاول بهذا المعنی منحصر فی الباری تعالی ٩٢
- عونک یا واهب الحیة و ملهم الخیرات المنبه عن السعادات الخالدات و اللذات الباقیات
- اجعلنی بفضلک ممن لا تنظر الا الیک ١٣٦
- فان المعقول الحاضر بذاته قد یرد جزئياً ، انجام : و بالجملة الجسم الواحد لا یرد
- کثیراً مع بقاء هویته ، بدون نام کاتب ، ٧٩
- فی المقالة الثانية فانها فی احوال القضية و هی مادة القیاس ٢

- في ان قوله و ذلك ليس معنا ثالثا غير مسلم ، اذ في كلا المعنيين يعتبر الزيادة في مدلول اللفظ فكما ان الضارب يدل على الموصوف انجم: و الرياح اذا..... ٩٦
- قال الشارح اي على آله و اصحابه الموصوفون اعلم ان موصوف الاكرام اما متعدد فيتعين كونه محذوفاً و كون اسم التفضيل المضاف بالمعنى الاول الذي لا يعتبر فيه المطالبة..... ١٧٢
- قال الشارح في الحاشية اعنى من اتصف من محبوبه بزيادة الكرم في الجملة اقول اراد بالزيادة على بعض ما عداه الذي هو المضاف اليه فاشار بقيد في الجملة..... ٩٠
- قال المصنف المقصد الثالث الخ لما كان علم الكلام هو العلم بامور يقتدر معه على اثبات العقائد الدينية بايراد الحجج و دفع الشبه كما عرفوه به..... ١٨٠
- قال المصنف اما بعد حمد الله واجب الوجود على نعمائه ، اقول لعل ترك الموصوف ههنا ايماء لطيف الى ما سيجيء ما ان صفاته عين ذاته ففيه نوع من براعة الاستهلال و..... ٧٤
- قال المصنف اما بعد حمد واجب الوجود ، اما هنا للاستيناف اي هو واقع في ابتداء..... ٧٧
- قال المصنف رحمة الله اما بعد واجب الوجود على نعمائه الخ قدم فصل الخطاب للايجاز..... ٧٠
- قال المصنف رحمة الله رحمة واسعة اما بعد حمد الله واجب الوجود على نعمائه... قدم فصل الخطاب الايجاز رعاية لنوع من براعة الاستهلال و لغرابة الاسلوب فيكون جديداً لذيذاً..... ٧٣
- قال المصنف سره و انتفاع القبيح يدل على صدقه اقول يمكن ان يكون مراده ان انتفاع القبيح عن افعاله تعالى..... ١٦١
- قال المصنف غرر فرايد الاعتقاد الخ على هذا يكون قوله مما قادني الدليل اليه و قوى اعتمادي عليه اما على سبيل اللف و النشر المرتب..... ٦٥
- قال المصنف و فيه فصول: الاول في الجواهر ، اقول اي في تقسيم الجواهر..... ١٦٥
- قال اما بعد واجب الوجود على نعمائه اما هنا للاستيناف اي هو واقع في ابتداء الكلام من غير ان يكون ههنا مجمل هو تفصيل له... قال الشارح في الحاشية قيل لم يرد الخ صاحب قيل هو السيد الشريف و حاصل كلامه على ما فهم الشارح ان المراد من اسم التفضيل المضاف ههنا هو الزيادة بالمعنى الاعم..... ٩٦
- قواعد الاسلام محمد و آله الكرام... قوله في الحاشية قيل لم يرد معيناً بل يتناول متعدداً اعنى من اتصف من محبوبته بزيادة الكرم..... ٩٨

- قوله اعتبر فيه حدوث الخلق هذا اشارة الى طريقة جماعة من المتكلمين الذين قالوا علة الحاجة الى المؤثر انما هي الحدوث..... ١٢٣
- قوله الامامة وهو رياسة عامة فى امر الدين و الدنيا..... ١٦٢
- قوله اما بعد حمد واجب الوجود على نعمائه ، خصّ بالذكر من صفاته العلى ما هو اخص به تعالى اعنى الوجوب الذاتى..... ٣١
- قوله اما بعد حمد واجب الوجود لا يبعد ان يقال فى ترك الموصوف ايماء لطيف الى آخر الحاشيه ، يمكن توجيه هذه الحاشيه بوجه اذ يمكن ان يكون المراد..... ٨٣
- قوله: اى بذلك الحال ، اراد به أن المقوم ان اجرى على ظاهره اعنى الاستغناء..... ٧٩
- قوله فاقصر تفصيل بقوله و سلك آه و لم يتعرض لعدم ذكر الموصوف..... ٣٥
- قوله فناسب ذلك الخ ، حاصل وجه المناسبة أنه لما كل وجود العرض متوقفاً على وجود الجوهر فكان الجوهر مقدماً بالطبع على العرض..... ١١٧
- قوله فى الحاشية قيل لم يرد به معيناً الخ ، اقول مراده بالزيادة فى الجملة الزيادة بوجه ما و ذلك ليس معنى ثالثاً كما ظنه..... ٦٨
- قوله لان تعريف الجوهر هو الموجود لا فى الموضوع و معناه ماهية اذا وحدت كانت لا فى الموضوع..... ١٤٤
- قوله لا يبعد ان يقال فى ترك آه. الظاهر ان جميع ما ذكره من اولها الى آخرها و جوه ثلاثة لترك الموصوف تقرير الاول فيها ان معنى عينية الصفات عندهم ان يكون الذات فرد المبدء الاشتقاق الذى مشتق منه الصفة يكون الذات..... ٨٥
- قوله لم يرد به معناه ، اعلم ان سيد المحققين لما رأى ان المتعارف فى الخطب توجيه الصلاة بعد النبى الى المتعدد... المسؤول و نهاية المأمول و التزمت فى ساير المباحث رعاية الانصاف و التحيت عن الاعتساف و ها انا اشرع فى الكلام و من الله التوفيق للاتمام..... ٦٩
- قوله ليكون المراد من العلم نفس المسائل . اقول ان قيل اذا قدرنا قولنا بامور لم يكن نفس المسائل..... ١٩٧
- قوله و طريق الاكتساب ، اقول بعد ادعاء ان الوجود معلوم بحقيقته..... ١٩٦
- قوله و فيه نظر لانه يجوز ان يكون الخ ، فيه نظر ، لانهما يخرج عن اجبارها بالحركة الدورية و ان لم يخرج بالتاليف..... ٦٨

- قوله و كلما و جود لذاته فهو مدرك لذاته اه لما عرفت ان الوجود هو الظهور ١١٤
- قوله و هو المحل المتقوم بنفسه اي لا بذلك الحال كما وقع في عبارة كثير من المحققين
فلا يرد نقض بالاعراض القائمة بالمادة ١٧٧
- كما صرح به بعض مدققي العربية فاعلم ذلك قوله بعد حمد واجب الوجود الخ هذا يجوز
أن يكون لانشاء الحمد ١٨٣
- لك الحمد يا ذالمجد و الجود و العلى ... و بعد فيقول ... كمال بن محمد اللارى ... هذه
حواشى قد علقته على تجريد الكلام و على ما يتعلق بها من بعض الشروح و
الحواشى ... و هذا التعليق اوان مباحثة بعض ... فى بعض شهور سنة خمس اوست و
تسعين و ثمانمائة بمدينة شيراز ٦٣
- متن كدام خاطر از رقم اخلاق حاشية قديم عار يست ... اما بعد حمد الله واجب
الوجود ٧٢
- نحمدك اللهم يا من نور قلوبنا بلوامع شرح تجريده عن المهية و لواحقها ٧٧
- نحمدك يا عليم يا حكيم و نشكرک يا رؤوف يا رحيم ٢٠٦
- نحمدك يا من انار عقولنا بالانوار العقلية و اشرق نفوسنا باللوامع المصطفوية و اضاء
قلوبنا بالبوارق العلوية ... و بعد فيقول ... جعلناها روضة لمعشر المتقين ... المقصد
الخامس فى الامامة الخ لا يعزب عنك ان اتقنت الاصول العقلية ١٣٢
- نحمدك يا من هو لسلك مقاصد التجريد نصير و بمصالح اتقان الامور بصير ... قال
المصنف المقصد الثالث فى اثبات الصانع ... انما عنوانه به دون اثبات الواجب كما هو
الشايح ١٢٠
- وبعد حمد واجب الوجود على فيوضات مراثى الجود و الصلوات و السلام مطلقاً على
محمد وآله التقي ٨
- و بعد فيقول ... كمال الدين حسين بن ميرزا على المشتهر بچلبى عفى عنهما بمحمد
و على لما كانت الحاشية على الشرح الجديد للتجريد الموسومة بالقديمة المنسوبة
الى ... الدوانى ... قوله لا يبعد ان يحمل اسم التضييل ههنا ... اقول يمكن حمل
كلام السيد ٧٥
- وجود الواجب عينه عدم تمشى هذا الجواب قال قدسره فى الحاشية عدم تمشى الدليل
ايضاً انتهى فانه على تقدير عينية الوجوب لذات الواجب ٧٩

ولا تقتضى وجوب وجوده فعلى هذا اذا قلت انوجوب اما ان يكون صفة عدمية او
وجودية ٦٦

وما هو ذاك الشرح المسئل عن الله تعالى ان ينفع الطلاب وان يجعل ذخراً لى
فى يوم الحساب، المبتدى يانه تعالى لما اوجب على كل ما انعم عليه شكره وكان
الاقتدار على تجريد المسائل الكلامية عن الزوائد من النعماء الواصلة الى ٢٠٠
هو الحكيم المفيض للخيرات و مبدع الكمالات و مرسل الانبياء الى الخلايق و معلم
الاولياء بانحقايق بنوره ظهور الاشياء و بوجوده بقاء الاعيان، سبحانك ما اعظم
شأنك حمك بذاتك وصلواتك لسيدانبيائك واعز اوليائك... قال المصنف قدسره
اما بعد انما غير الاسلوب وخالف جمهور المصنفين حيث كان دابهم، انجام: و ما... ٢٣٦

يا غياث المستغيثين قد كشف جمالك على الاعالى كنه حقائق المعالى ٩٧
يا غياث الورى صيرنا منصوراً على العدى... و بعد فان الفقير الحقير غياث المشهور
بمنصور يقول ان ابى و سيدى... قد علق على الشرح الجديد تعليقات ٩٣
يا من تقدس ذاته عن مشابهة الجواهر والعرض و تنزه فعله عن مقابلة الغرض و العوض
اهدنا صراطاً مستقيماً ١٤٦

يا من كشف جمالك على الاعالى كنه حقائق المعالى ٩٧
يا من لا تدركه الاعين بالحاظها و لا تحده الالسن بالفاظها... قوله خص بالذكر من
صفاته العلى ما هو اخص به تعالى اقول المراد بالاختصاصية الازهرية فى الاختصاص... ٢٤
يا من وفقنا لتجريد الكلام فى تقرير عقايد الاسلام ٦٨

يا هو يا لا اله الا هو يا من لا اله الا هو و لا يعلم ما هو الا هو كلت الالسن عن تفسير
صفتك و انحسرت العقول عن كنه معرفتك... فيقول... هذه تعليقات لتبيين مطالب
اقصى المقاصد من كتاب التجريد و شرحه الجديد و حواشيه للمحقق الخفرى
كتبها اثناء مباحثتها... المقصد الثالث فى اثبات الصانع الخ انما لم يعنون باثبات
الواجب كما هو الشايع فى العنوان ١٠٠

يقول احوج المرابين... ابو عبد الله يدعى الشيخ و هو محمد بن الحاج محمد زمان...
اما بعد التحميد للحميد المجيد... فقد قال جمال الدين محمد خوانسارى فيما كتبه
على التجريد و ما يتعلق به قال المصنف وجود العالم بعد عدمه الخ قال الفاضل
المعاصر سلمه الله فى الحواشى الفخرية يعنى به البعدية الزمانية... ١٣٠

فهرست انجام کتابها

- اذ يحتمل ان يكون مراده هو الاتحاد بالذات و هو لا ينافى التغير الاعتبارى المصحح
للتفريع والله اعلم بالصواب ٣٤
- اشارة الى الجواب مما يتوهم من احتمال حصر العلل فى اربعة و ذلك حيث ان العلل
الذاتية تنحصر فيها و ليس لاحد منها يتخيل ذلك . تمت التعليقة القدسية بيد
مصنفها ... و قد سميته بمصاييح القدس حيث انه بمنزلة المصباح فى حل ما وقع فى
التجريد و ما يتعلق به الحاشيه القديمة الذى فى الخفاء الليل المظلم و تاريخ ذلك
التصنيف فى سنة اثنى و عشرين بعد الف من هجرة سيد الانام عليه و آله السلام و
الحمد لله على الاتمام انه ولى الفضل و الالهام ١٣٥
- اعنى افناء المتحلل الرطب و ابقاء اليابس ثم استدل عليه بنمط آخر و اطال الكلام فيه
على ما هو دأبه ٦٨
- الاترى ان فى سطح الكرة امر غير منقسم اصلاً و يتعين فيه ملاقاته مع السطح المستوى
بامر غير منقسم ملاق لمثله من السطح ٩٢
- التأثر بقبول تلك الصفة فيكون هناك متأثرة اخرى و هكذا فيلزم التسلسل . الحمد لله
على وصول الكلام الى هذا المقام و به الاستعانة فى توفيق الاتمام و صلى الله على
سيد الانام محمد و آله الكرام و صحبه العظام ٣١
- المتعلقة بالجزء الثانى من المسافة لا يحصل الا بعد الحركة المتعلقة بالجزء الاول
منه و هذا القدر كاف فتأمل و الله الموفق ٩٢
- الناظر الى كلام المصنف سابقاً و لاحقاً مع التبادر تعسف ، و الله اعلم ١٥١
- ان هذا الجسم نظراً الى ذاته يجوز فيه تحقق تلك الابعاد فتدبر و تبصر ٧٩

- بالقياس الى ذلك الشئ المقترن بالمعلول يسمى علة عرضية تم المقصد الاولى . . . ٣١
- بان يقال مقارنة لمعلول السقمونيا الذى هو اسهال الصفراء فينسب اليه بالعرض . . . ٨٣
- بحث من وجهين آه اى فى تأويل كلام الحكماء له . . . لانه تعالى يعلم الجزئيات
جميعها وكلها فان البحث فى (ادامه در نسخه سفيدمانده است) . . . ١٠٩
- بخلاف الاشعرية فانهم لا يحتاجون الى هذا القيد حيث يمتنع عندهم خلاف ما تجرى
عليه عادته من الخيرات . . . ١٠٠
- بل جميع صفاته الكمالية كالعلم والقدرة وغيرهما عين ذاته تعالى وهذا اشارة الى نفى
الكثرة بعد الذات . . . اللهم اغفر له و لوالديه و لاستاده . . . ١٠٨
- بل كافة المتكلمين اعترفوا بان له تعالى جهات كثيرة و اضافات كثية الى مخلوقات
كثيرة . هذا غاية ما يمكن ان يقال فى تحقيق هذا المرام فتأمل فيه . . . ١٥٨
- بل لا يبعد ان يقال الثانى ارجح لان اولوية الكون ادخل من اولوية الخير بناء على ان
الحركة و السكون منهم الكون دون الخير تأمل . قد وقع الفراغ . . . ١١٧
- بل بمنع كونه اخص منه مطلقاً فان القسم هو مجموع المقابل المضاف و المضاف قيد
القسم يجوز ان اعم من وجه و مطلقاً بالنسبة الى المقسم . تمت كتابة الحاشية على
الحاشية القديمة على الشرح التجريد . . . ٩٠
- تعبير بوجه آخر كما ذكرنا ايضاً فاندفع التدافع . . . ٧٧
- تنبيه اياك و ان تزل قدمك من سماع تلك الكلمات و تتوهم ان قدرته تعالى . . . ولكن
فى امثال هذا المقام يزل كثير من الاقدام فكم من سفينة عقل تغرق فى لجج هذا
المقام و على الله التوكل و به الاعتصام انه ولى الفضل و الانعام . . . ١٢٦
- ثم التمس من اخوانى ان يصلحوا ما يعثروا عليه من هفواتى و زلاتى و لكن بعد التأمل . . .
و قد وقع الفراغ . . . ١٢٧
- ثم ان هذا انما هو على ما فى رسالة العلم و اما على فى المتن فاختر المذهب الثانى .
فانهم . . . ١٢٨
- جميع المعلومات بل هو تفصيلى بالنسبة الى غيره . . . ١١٨
- راجع . . . سياى مذكوراً و تكراراً ثم قال صاحب ع يمكن توجيه كلام المصنف . . . قوله و
الاول اظهر و قال . . . ٦٩
- سواء كان من اليقينييات او من الظنييات لان كلها على نهج واحد و هذا آخر ما اردنا من

- تحشية الشرح للتجريد و الله المستعان و عليه التكلان ٣١
- سؤال: لو شرط الامر بالمعروف بتجويز التأثير و انتفاء الضرر لما وجب على النبي (ص)
امر الكفار بالايمان ... جواب: الكلام فى المعروف الواقع فى الشرع بعد ثبوت
الشرع بلغ بطريقته الخاص لا فى المعروف مطلق و الحمد لله الذى هدانا لهذا و ما كنا
لنهدى لولا ان هدانا الله ١٩٩
- علة معدة بالنسبة الى ما هى علة فاعلية فان شرب السقمونيا علة فاعلية عرضية لحصول
البرودة و علة معدة ايضاً ذاتية له ١٨٦
- على النحو الذى هو وجه له فانه لا يظهر لهذا القيد وجه وجه ٩٧
- فاذا جاز سلبه عن الرومى بالامكان صار سلبها ايضاً كذلك مع انه ذكر انه ممتنع لامتناع
سلب الشئ عن نفسه ٢
- فانتظر و لا تياس من روح الله ، هذا و قد وقع الفراغ منها فى شيراز ١٠٤
- فان جهة الوحدة الكل ايضاً متحققة فى نفس الامر و كل جملة تحقق فيما جهة وحدة فى
نفس الامر فهى هناك تمت الحاشية المنسوبة الى مولانا عبد الله اليزدى ، تحرير . ٧٩
- فباعتبار الاستمرار و عدم الاستمرار يصلح ان يكون الانتفاء و العدم متعلق لقدرة تمت
كتابة هذه النسخة الشريفة اعنى المجلد الاول من كتاب كحل الابصار ١١٠
- فبعد التأمل فى المقام و الاحاطة باطراف الكلام يظهر ان الدست للمعتزلة ١٢٠
- فتأمل و لا تبادر بالانكار قبل النظر و الاعتبار . فاعتبروا يا اولى الابصار ١٣٠
- فتدبر ، اقول لعلة اشارة الى ان لا يمكن ... شرطاً او شرطاً . فتأمل ١٩٧
- فحصل هناك تأثير و تأثر آخران على الوجه المذكور و هكذا يعود الكلام فى ايجاد
دينك الآخرين و يتسلسل . قد تم المجلد الثانى من ايضاح المقاصد ٢٠٦
- فعله على انه يمكن ان يكون الغرض ، ١٦١
- فقد صرح بخلافه فى مباحث الوحدة و الكثرة فلا يفيد بل يكتفى به ههنا الحمد لله على
التمام و الصلوة على نبيه وآله الاكرام ٣٥
- فلا يحسن الاكتفاء بمجرد المنع عليها و قد ذكرنا فى توجيهه احتمالين فتذكر قد وقع
الفراغ ١٢٣
- فلا يكون واجب الوجود بذاته الا اذا كان سبب ما صار كان الواجب الوجود بذاته واجب
الوجود بغيره ٩٩

فلو اريد التقيية به لزم تقييد المقدمة الاستدراكية وكذا فى تقييد الآخر هذا..... ٨١
 فليرجع اليه . هذا آخر ما اردنا من القيود على الهيئات التجريد لبيان ما ينتفع به الولد
 ابو الصلاح تقى الدين محمد ، فى الثلاثاء ١٣ ربيع الاول ٩٨٦ ..... ١٤٠
 فليزيم ان لا يقدر العقل على تعقلها هذا خلف هذا ما تيسر فى الابحاث المتعلقة بمباحث
 الامور العامة و الحمد لله مفيض الخير و اسأل الله التوفيق باتمام ما فى الكتاب و
 الصلاة على من اوتى الحكمة و فصل الخطاب ، ٢١٧
 فهذا ما جعل لنا من شرح هذا الكتاب ... وقع الفراغ من مشقه يوم الاربعاء ١٩
 فى الجواب من وجوب شمول المقسم لجميع افراد الاقسام بل بمجرد شمولها ٧٣
 فيتأخر الانقلاب اى ان يجتمع مواد آخر صالحة فتأمل ، بدون نام كاتب ، دهة اول
 جمادى الثانى ٦٨
 فينبغى ان يحمل كلام المحشى المحقق على التحقيق هذا و يرد عليه ما اشرنا اليه آنفاً .
 تمت الحاشية المحقق الدوانى و الشرح الشارح القوشجى بيد الفقير ٧٢
 قائماً بالموضوع و العرض الا يكون ١٧٧
 قد علم من سيرته عليه السلام انه كان لا يتجسس عن المنكرات بل يسترها و يكره
 اظهارها و اذ قد وفقنى الله تعالى الى هذا المقام و اتمم تحرير مسائل تجريد العقائد
 فى الكلام مشتملاً على حقائق شملتها كتب الاقدمين ... مشحوناً بزوائد لم يطمئن
 الانس و الجان و لم يخطر على قلب بشر الى الان فقد حان ان اسميه بتحرير العقائد
 المشتمل على زبدة المسائل الكلامية على مذهب الفرقة الناجية من الشيعة الامامية
 و اختمه بحمد الله الذى هدانا و ما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله و اصلى على سيد
 الانبياء و آله ... الى يوم الدين ٢٠٠
 قوله و الثانى ان يقال علم اجمالاً الخ لا يذهب عليك ان المراد بقولهم تصور الوجود ... و
 هو اعرف عندنا من جميع التصورات لكن ٦٥
 قوله و حيث مهية الجنس اى حيث يكون مهية الجنس او مهية النوع عين الوجود ١٠٧
 قوله و ذلك المشروط بعدم الحادث المذكور تم ، ٧٩
 قوله و عند آخرين ، فى نسبة هذا الكلام ايماء الى ضعفه فان اختلاف الاعتبار بالجنس
 عند اختلاف الجهة غير بين و لا مبين و كذا قوله الاشياء المذكورة من الاعتبار غير
 بين و لا مبين ٩٥

- قوله و يلزم ان يكون السهمان ... فيه نظر اذ غاية ما لزم ان يكون موقع السهمين في احد
المرتبتين واحداً... و ذلك لان اتحاد الموضوعين و تعددهما ليسا بالقياس الى شىء
واحد و كذا الحال اذا كان المراد باتحاد السهمين اتصالهما اذ لا محذر في ان يتصل
السهمان على مرئى و ينفصلا على مرأى آخر..... ٩٢
- قيل من ان المادة العقلية مأخوذة... المراد من الاخذ ههنا الانتزاع... و يكون ظرف
وجوده الخارج و الجنس هو اللا بشرط ، ٢٣٦
- كالنسبة بين الاجزاء العددية كما سبق نقله من خامس عشرة الاصول..... ٧٩
- كان في المرتبة السابقة على وجوده لكونها قبل تحقق البياض بالضرورة مسلوباً عنه
البياض فكيف يكون السلب كاذباً كما لا يجاب و بالجملة كذب..... ١٥٢
- كان ممنوعاً اى يكون ح المقدمة القائلة بان العلم بالعلة يستلزم العلم بالمعلول ممنوعة و
ح فلا اشكال في علم الواجب اذ بناء الاشكال عليها او المراد منع كون ذلك اى العلم
التفصيلى هو مرادهم فلا يرد الاشكال عليهم فافهم ، ١٢٣
- كما امكن ضبط المواضع فى الصناعتين الاوليين و ليكن هذا آخر ما نوردته فى شرح
الكتاب..... ٣
- كما سيظهر فى الطبيعيات فلندفع الايرادات و فى دفع الاخير مناقشة لطيفة فتأمل... ٩٤
- كما هو سنة الكليات م ح ق قدس سره..... ١٠٢
- لابتنائه على كثير من الاصول الفلسفة على كثير من البراهين..... ١١٤
- لابتنائه على كثير من الاصول الفلسفية و المقدمات الطويلة لكنه عند من ارتاضت نفسه
بالفلسفة يرجح على كثير من البراهين..... ١٠٥
- لان غرضه يحصل بذلك و اذا ظن كل طائفة لم يقم به الآخر اثم الكل بتركه. هذا آخر ما
تيسر لنا من تجريد الكلام و الحمد لله على التوفيق للاتمام... و جعله ذخراً لنا يوم
الدين انه خير موفق و معين..... ٦٧
- لا يجرى النسبة فى التعقل بمجرد تعدد الادراك و الالتفات و الظاهر كيف اعتاله عول
الاهام و ما حام حول المقصود حام انما ، بدون نام كاتب ، سده يازدهم ، ٩٤
- لقيام الصور المتباينة و قد عرفت توجيهه غير مرة فلا نعيده..... ١٠٩
- لكن التالى باطل لشهادة الارصاد فكذا المقدمة..... ١٣٧
- لكن مراد المحشى هو الاول كما سيظهر لمجىء الكلام بمعنى التكلم فى اللغة كما
لا يخفى على من له ذوق سليم..... ١١٢

- لم يكن شيئاً من معلوماته قديماً ممتنع العدم وقد عرفت ما فيه سابقاً و سيأتى ذلك
 زيادة الكلام انشاء الله ... الفصل الثانى فى المهية و لواحقها من الوحدة و
 الكثرة..... ٢٠٦
- ما اردنا من الاختصار فى كشف عبارة التجريد فى علم الكلام و الحمد لله الموفق
 لاتمامه كما كان موفق الابتداء و صلى الله على محمد و آله اجمعين..... ٢٠٤
- ما اشار اليه هناك بقوله و النفسانى غير معقول الى هنا بلغ شرحه اعلى الله و هو من
 افادات الفاضل الباذل عبدالرزاق لاهيجى،..... ١٨٦
- متفرعاً على مسألة الاشتراك . هذا آخر ما اردناه . وقع الفراغ فى سلخ الصفر ٩٩٦ . ٧٥
 من ابتلى بشيء من هذه القاذورات فليسترها بستر الله و ايضاً سيرت آن حضرت
 جنين بوده..... ٢٢٢
- نفس ذلك الوعاء الذى يقول به المحشى العلامة الا العدم..... ١٢٤
- و اخرى بمجموع ذلك الثوابت و ما تحته بحركتها الغربية و اخرى بمجموع الجوزهر و
 المايل يحركها بالحركة الشرقية . تمت الحاشية الموسومة بالقديم..... ٦٨
- و اگريابند در اصلاح كوشند... و صل عليه بدوام ارضك و سمانك..... ٢١٩
- و الثانى من مكان منخفض جداً فى مسافتين ان يكون الحركة فى الاول اشد من الحركة
 فى الثانى . تم..... ٧٤
- و الحسن ربما صار قوياً بحيث يصير نوعاً خاصاً ذا اتباع و جنود..... ١٨٨
- و الحمد لله اولاً و آخرأ . تمت الرسالة..... ١٠١
- و الحمد لله على التوفيق و الحمد لله اولاً و آخرأ و ظاهراً و باطناً اللهم صل على محمد
 و اهل بيته الطاهرين صلوات الله عليهم اجمعين..... ١٩٦
- و الرياح اذا هبت بدون نام كاتب على بعض اجزاء الشجر و حرك بعضها دون بعض ...
 سرعة و بطوء بتشبت اضطرارى كتشبت الغريق بالحشيش..... ٩٦
- و القى فى هويتها مثاله فاطهر منها افعاله الحديث..... ١٨٧
- وان السحر و الشعبة ليس ثبوت ما ليس بمعتاد بل معتاد فتامل و الحمد لله
 رب العالمين..... ٢٠١
- و ان كان اشتمالها على التعسف ظاهراً لانهما يرجعان الغلط فى المصنف ره تمت... ٦٨
- و بالجملة الجسم الواحد لا يصير كثيراً مع بقاء هويته ، بدون نام كاتب ،..... ٧٩

- و بالجمله الكسب الذى قالوا به غير معقول..... ١٨٠
- و ثالثاً أحد جزئى الجسم و يمنع احتياجه الى آخر ما يدفع به هيها هناك يدفع
هناك..... ١٤٦
- و غير متغير بالقياس الى احاطة علمه المقدس من الدخول تحت الزمان و المكان
كالكل..... ١٠٩
- و قائماً بالموضوع فى الوجود الاصلى فمما لا مجال ان يرتاب فى استحالته..... ١٤٦
- و قد سبق فى اوائل هذا المبحث نبذ مما دل على بطلان القول بان المالك لا يقبل شىء
من التصرفات فى ملكه..... ١٤١
- و كذا وحدة الوجود و محصله الاشتراك المعنوى بينهما، قد وقع الفراغ من حاشية
المحقق المدقق شاه فتح الله على حاشية القديم فى بستان الشاه شيراز....،
محمد..... ٨١
- و كذلك فى كتابنا صواعق الرحمن فى رد مذهب اليهودان ايضاً بالفارسية نقلاً من
التوراة..... ١٣٦
- و كذلك ما سيجىء من حضور الاشياء باعيانها..... ١٤١
- و لا التفات فى هذا الكلام الى ان الاول وجود ذهنى لها بنفسها و الثانى وجود لها
بصورتها و ان امكن تطبيقه على ذلك المرام بتكلف فتدبر..... ١٧٢
- ولا شك ان احداً لا يقول ببطلان صدق المشتق... و لا يمكن القول بدخول. تمت... ١٤٣
- و لا للانتقال فلا يلزم التسلسل على ما هو الظاهر..... ١٣١
- و لذلك من حاول ان يقول فيها شىء وقع فى اضطراب ليس ممّا يجب جملة
على..... ١٤٤
- و لقوله عليه السلام من أتى هذه الـ قاذورات شيئاً فليسترها يستره الله، هذا آخر ما
تيسر لنا من شرح التجريد..... ٣٠
- ولهذا لم يلتفت اليه و لعل المنقول عنه فى المنقول هو الاول،..... ٩٣
- و ليس هذا جنساً لمفهوم التقابل ام لانه لا يصدق على مفهوم التقابل... انما هو مقولة
المضاف و هو ما يعقل بالقياس الى غيره. تمت الكتاب..... ٩٤
- و مثله غير شاف بل هو حاجة عن ادراك ما وراء فتأمل اطلاق المصباح فان احدهما.
تم بالخير..... ١٤٤

و منها ان مقدورات الله انت خير بانه لا سبيل للخلق الى ضبط قدر فى الاصلح
لا يتصور المزيد عليه... و لما كان المقصد الاقصى اثبات الواجب تعالى لا يبعد او
يقال فى تاريخ التأليف اثبات الله الدال عليه و نسال الله التوفيق فى تحرير
المقاصد الباقية..... ١٥٥

وهذا ما وجدنا بعد هذا لصاحب الغواشى كلام ولعله انقطع و تم بالتمام فليرض عنه... ٩٢
وهذا هو سر ما يقضى به الضرورة من صدور الافعال الاختيارية عن العباد مع ان وجود
العبد مع جميع ما يتقدم على فعله الاختيارى من القدرة و الداعى و غيرهما صادر
من غيره فانقذح و انحلت الشبهة المنبئية عليه..... ١١٠

وهذه الاولوية ضرورية..... ١٦١
وهو المعنى بالحكم باجتماع النقيضين..... ٧٣
وهو باطل كما عرفت. وهذا آخر ما اردنا ابراده و الحمد لله اولاً و آخرأ و ظاهراً و باطناً
و صلى الله على..... ١٢١

وهو لم يقل لا بل قال ما كنت افشوسر النبي، هذا و الحمد لله رب العالمين..... ١١٩
هذا التخصيص لا يناسب عبارة المتن قد عرفت ان التحقيق هو ثبوت الادراك المسمى
بالاحساس بلاآلة..... ١١٢
هذا التصديق القلبى و اللسانى كيف لا و لو لم يكن الامر كذلك لم يكن الجواب مطابقاً

للسؤال تحت التعليقه المتسمية بروضة المتقين بعون الله..... ١٣٢
هذا غاية ما يمكن ان يقال فى تحقيق هذا المرام فتامل فيه..... ١٤٥
هذا ما كتبنا من الحاشية حامداً مصلياً مسلماً معترفاً بالقصور..... ٧٠
هذا مبنى على تميز تلك الاجزاء بحسب نفس بعضها عن بعض..... ١٦٥

فالتعويل على ما ذكرنا من التكلف السالم عند الكافى فى تصحيحها فافهم..... ١٨٢
يستلزم ان يكون الوجود الذهنى بعينه هو الموجود الخارجى و كلام هذا القائل مشحون
بالعجائب كالبحر هذا ما وصل الى من حاشية الاستاد..... ٨٥
يعنى ان دفع هذا الاستدلال ما ذكره القائل غير تمام بل دفعه ما مر بقوله و ضعفه ظاهر
لان ذلك الفرق لا يمنع هذا غاية ما تيسر لى من الكلام و اسأل الله تعالى التوفيق

على الكلام... تمت..... ١١٦

